

MÁSODIK RÉSZ.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

(Új korszak. — Kezdeté a régi világ közepett. — A keresztény liturgiák költészete. — Népies és tudós lyrismus.)

Az evangéliom több ízben tünteti fel úgy az apostolokat, hogy legelső gyülekezeteik végén hymnust énekelnek, mielőtt elválnak. A bithynai proconsul, az ifjabb PLINIUS,¹ Trajánhoz írt levelében a keresztényekről, kiket kínpadon vallatott s kivégeztetett, ha nem tagadták meg hitöket, föl-
említvén titkos gyülekezeteiket s lakomáik ártatlan józan-
ságát, hozzá teszi, hogy vallomásaik szerint karban hymnust énekelnek Krisztusnak, mint Istenöknek tiszteletére.

Az üldözők e bizonyosságához lehet csatolni egy első századbéli keresztényét, kinek egy mondása, melyet EUSEBIUS mint a dogma régiségének jelét tartott fenn, azt is bizonyítja, hogy e dogmáról lyrai és zenei alakban emlékeztek meg. «Az énekek, mondja CAJUS, EUSEBIUS görög fordítása szerint, és a testvérek minden dalai, melyeket kezdettől fogva néhány hívő írt, az Isten igéjét, Krisztust dicsőítik, őt magát Istennek nevezve.» E dalok, a néphit első kifolyásai közül kétségkívül sok elveszett, épen az óvatosság miatt, melybe e hit burkolózott; de nem vonható kétségbe a költészet része az új vallásban. Így emelkedett mindig Isten felé a közimádság. A mint a pogány pap, az

oltárhoz közeledve, becsesebb ruhát öltött magára és szalagokkal övezte fejét, épen úgy emelte nyelvét a versmérték és összhang által. A mózesi isteni tisztelet nem volt más, mint dal és költészet. A keresztény tisztaság, mely szemléledőbb volt, nem hanyagolhatta el a rhythmusnak e hatalmát, a hangoknak e zenéjét, mely jobban szól a lélekhez, s egyszerre uralkodik rajtok és egyesíti őket.

Csakhogynem kevert belé többé semmi vérengző és világias dolgot. Nem volt más áldozata, mint az isteni *eucharistia*; nem engedte volna meg, még jelkép gyanánt sem, ama vallásosnak tartott tánczokat, melyekben kedvöket lelték az érzéki és harcziás népek. Az ájtatos körmenet lassú léptei, az öltönyök fehérsége, a tömjén füstje, a hangok kimért zengése, a szavak költői édessége és mindenekfölött a lelkesedés, a legújabb *vértanú* tisztelete, a vágy ugyanazon szenvedések után — ezek tették az új liturgia nagyságát.

E befolyások nyoma feltalálható a görög egyház régi *officiumainak* némely töredékeiben. A második század vége felé a keresztény gyülekezetek esti imáján hymnust énekeltek, melyet később a Szent-Lélekben, valamint az isteni Igében való régi hit bizonyossága gyanánt idéztek: «Kegyes fénye a szent boldogságnak,² a halhatatlan Atyának menyeyei és áldott Fia, oh Krisztus! napnyugtakor a nap meggyöngült fénye előtt megjelenvén, magasztaljuk az Atyát, a Fiút és a Szent-Lelket; mert illik téged minden órán magasztalni a hangok zengzete által, oh Istennek Fia, ki életet adsz.»

A negyedik században szent Vazul Athenagenes vértanút mondá e hymnus szerzőjének, ki Severus császár üldözése alatt veszett el. Más hagyomány Sophronius, jeruzsálemi patriarchának tulajdonítá. De valódi ihletője ily

szavaknak a tömeg hite volt és az az érzés, mely ily szavakra bírta szent Vazult: «Tetszett atyáinknak, hogy ne fogadják csendben az esti fény jótéteményét, hanem hálát adjanak, midőn megjelen. Ki volt szerzője e himnusnak, mely felhangzott, midőn a lámpák kigyúltak? Nem mondhatjuk meg. A nép régi szavakat ismétél, és soha sem gyanúsítjuk istentelenségről a tömeget, mely így kiált fel: «Dicsérjük az Atyát, a Fiút és a Szent-Lelket.» Ti mindnyájan, kik ismeritek Athenagénes himnusát, ezt a búcsúszót, melyet társainak hagyott azon pillanatban, midőn elhagyta őket, hogy a lángok közé szökjék, ismeritek a *xértanúk* hitét is a Szent-Lélekre nézve.»

Akármint volt, a vallásos és népies melopeának, mely a kereszténység hiveinél a képzelem annyi más gyönyörét, a szemek annyi más varázsát pótolta, nagy hatalommal kellett bírnia az egyházban és a családban. Azért jó korán foglalkozott vele úgy a tudomány, mint a nép ösztöne. Alexandriai Kelemen, e tudós keresztény, ki a héber hagyományyal a görög bölcsélet és költészet tág ismeretét vegyíté, már a második században dogmatikus s egyszersmind családi himnusokat szerkesztett. Ezek egyike, melyet *Paedagogus* című könyvében az új keresztényeknek adandó leczke gyanánt idéz, egy kissé közeledik litániáink egyhangú egyszerűségéhez: ³

«Bokros csikók zabolája, röptüket nem tévesztő madarak szárnya, gyermekek igazi vezére, királyi nyájak pásztora, gyűjtsd össze ártatlan fiaidat, hogy áhitattal dicsérjék s szende ajkaik őszinteségével énekeljék Krisztust, a gyermeki kor vezetőjét.

«Szentek királya! A legfőbb Atya mindenható Igéje, bölcsesség mestere, munkák fentartója, az örökkévalóság birtokosa, megváltója az emberi nemnek, Jézus, pásztor,

munkás, kormányrúd és zabola, mennyei szárnya a szent nyájnak, emberek halásza üdvösségökért! te, ki a tenger zajgásából s a hullámok dühéből tiszta halakat vonsz ki enyhe hajnal által csábítva, vezess minket, szent királya a szüzi gyermekkornak! oh te, Krisztus nyoma, mennyei hang, örök ige, végtelen idő, folytonos világosság, áhitat forrása, erény szabálya, Isten imádóinak szent élete, Jézus Krisztus, isteni malaszt emlőiből azaz a bölcsesség forrásaiból ömlött mennyei tej! mi, kiseded gyermekek, e szellemi emlő harmatjából táplálkozva együtt énekelünk egyszerű dicséreteket, igaz hymnusokat Krisztushoz, királyunkhoz! Viszonzásul az élet tanításáért énekeljük tiszta szivből a mindenható Kisededet! Krisztustól született békés kar, szerény és erényes nép, énekeljük együtt a béke Istenét!

E könnyű versemértékek mellett az első proselytismus ösztöne szaporítá a Szentháromsághoz, Krisztushoz s kivált a Boldogságos Szüzhöz szóló még egyszerűbb hymnusokat. Prózai nyerseségökre nézve hasonlítottak Róma első századainak énekeihez. A hellen összhang, mely oly dallamos volt legismertebb alakjaiban, oly bonyolult versszakainak változatosságában, itt nem állt egyébből, mint körülbelül egyforma hosszú verssorokból. De a művészetnek és kecses előkelőségének elveszte mellett, még érezzük néha a költői lélek lüktetését: ⁴

«Te, ki az angyal üdvözetét fogadtad s a Teremtőt szülted, oh szüz! mentsd meg azokat, kik téged imádnak.

«Oltárod, oh Isten anyja, úgy jelent meg, mint gyógyulás helye minden bajban és a gyötrött lelkek menedéke.

«Ki az, ki templomod felé menekült, oh Isten anyja, és nem érzé egyszerre teste és lelke megkönnyebbülését?

«Oh irgalom Istene, kihez fohászkodnak a szentek és

az angyalok karai, lágyulj meg irántam anyád közbenjárására.

«Üdvözlégy, világot engesztelő szűz! üdvözlégy, isteni manna forrása, arany nyelve a mennyei lángnak, Isten hitvese!

«Oh szűz, ki a Megváltót s a világ urát születed, könyörögj hozzám, hogy mentse meg lelkeinket!»

Kétségkívül messze vannak e naív ének egyforma hangjai, a csodálatos jelenettől, melyben a szűz Diana, a haldokló Hippolyt vigasztalója, búcsút vesz tőle. De mégis mily méltóság, mily szelid és gyöngéd egyszerűség van e nyelvben! Ez a hymnus a *Panagiához*, változataival, a mint a barbárságon és rabszolgaságon keresztül fenmaradt a pásztor kunyhájában, a klephtai erdőkben, a halász gyöngé bárkájában, s a mint még most is mormolják az ázsiai görögök szegény falvaiban: nem szent és megható záloga-e reánk nézve az elnyomott nép élő tartósságának? Nem alkalmazhatjuk-e itt a görög szellem lyrai hagyományára ugyanazt, a mit magáról a fajról mondtak? Félig romba dőlt kunyhók küszöbén, Morea valamely járatlan ösvényén, durva munkára fogott szegény ifjú nőkben gyakran ismerte fel az útas ama görög leányok termetét és szépségét, kiket az ókori domborműveken látunk, a mint az istenek ünnepeit diszítették. Nem találunk-e hasonlóképp itt is, a keresztény imádság alázatos verseiben, ama szellemnek ihletére, mely hajdan a hangot és lantot lelkesíté, ugyanez ünnepeken?

A kereszténység szabadságával növekednie kellett nem ugyan a vallásos lelkek, hanem az isteni tisztelet költészetének, a kar pompájának és fényének, a hangok elrendezésének, melyek maguk közt feloszták a hymnusok éneklését. Sőt megmaradtak, az üldözések és magányosság korának

maradványakép, bizonyos imádságok, melyek a nap különböző óráira voltak szánva. Ez volt az ének, melylyel a lán-goló *beavatott* jelzé és fentartá művét. A reggeli, a harmadik órai, az esteli imádság mind megannyi foka volt e munkás életnek, mely mindig az Isten és erény után törekedett. A közimádság ünnepélyessége még kifejezőbb volt a pap, a diákon, a kar, a nép, a catechumenek közt. Az aranyszájú szent Jánosról nevezett misében a liturgia lyrai drámát képezett, melyben a pap halkán mondott imádsága alatt a nép hangja ezen hymnusban tört ki:

«Szenséges Isten, ki a szentélyben pihensz, kit háromszor énekelnek a szeráfok, dicsőítnek a cherubok és imádnak minden mennyei erők! te, ki a semmiből hoztál életre minden dolgot, képedre és hasonlatosságodra teremtven az embert! te, ki a kérőnek bölcseséget és értelmet adsz! te, ki nem veted meg a bűnöst, hanem megváltására bűnbánatot adsz neki, és nekünk, gyöngé és méltatlan szolgálóidnak rendeléd, hogy ez órában szent hajlékod dicsősége elé járuljunk és bemutassuk neked a téged megillető imádást, oh Urunk! fogadd el bűnös ajkunkról a háromszor szent hymnust és bocsásd meg nekünk meggondolatlan vagy szándékos vétkeinket.»

Az isteni áldozat ez alakjában, a catechumenek imája után, midőn a pap a mennyei áldozathoz fogott, a diákon így szólt: «Ti mindnyájan, catechumenek, távozzatok; egy se maradjon itt közületek! és mi, hívek, imádkozzunk és újra imádkozzunk az Ur békességében.» És ekkor ez a hálaadó hymnus emelkedett föl:

«Hálát adunk neked, Urunk, erények Istene! hogy méltóknak ítéltél, e mai napon szent hajlékod mellett áll-

nunk, s irgalmadat kérünk bűneink és a nép tudatlansága számára. Fogadd el imánkat, oh Isten! és a kiket szolgálatodra hívtál, tégy minket a Szent-Lélek ereje által feddhetetlen és ártatlan szívüekké, kik minden időben, minden helyen hozzád fohászkodhassunk, hogy végtelen jóságod kegyelmében részesíts!*

Ezután a cherubok hymnusa jött, a népnek e hosszú felkiáltása, melytől visszhangzott az egyház, ez áhitatos elragadtatása a hívő tömegnek, mely utánozni látszott és hallani vélte a Teremtőt üdvözlő egek hangjait. Midőn az isteni tisztelet maga oly költői, midőn a közimádság hymnus, a hallgatóság lelkesült újhítűek gyülekezete volt, könnyen megszülethetett s elválhatott a tömegtől valami magasabb és valóban ihlett költészet. Egyike volt ez a görög egyház jellemvonásainak. NAZIANZI GERGELY, kit a kelet theologusának neveztek, költője is volt. Nem tanulmányozhatjuk egész kiterjedésekben dalainak tárgyát és alakját, hogy meg ne ragadjon a természetes rokonság, mely egymástól távol eső korszakokban, nagyon különböző társadalmi föltételek mellett, gyakran egyesítette ugyanazon egy személyben, ugyanazon hit és ugyanazon csodálók számára a papot, a bölcsészt és a lyrai dalnokot.

Megjelentek már előttünk az őskor bölcsei, a régi Görögország spiritualista physikusai, kiket ARISTOTELES theologusoknak nevez, s a kik, mint a mesés ORPHEUS, LINUS, MUSEUS, és még igazabban PARMENIDES, EMPEDOKLES, versekben dicsőítették a világ képződéséről szóló dogmáikat, a természet szemléletéből támadt elragadtatásukat és az erkölcsi tanácsokat, melyeket az emberhez intéztek. Más részről, másik szélén a mezőnek, melyet az emberi szellem kétezer év alatt, Kis-Ázsia és keleti Európa határától a művészetektől kétszer megkoszorúzott Italiáig bejárt, föl-

emelkedni látjuk DANTE nagy alakját, kinek sírjára az egykorúak csodálata legfőbb dicséretül ezt írta :

Theologus Dantes, nullius dogmatis expertus.

Az evangéliom hirdetésének első napjai s a keresztény HOMER föllépése közt lefolyt időszakban jelent meg az új hit lyrai kiáradása, a bithynai keresztény gyülekezetekben mormolt hymnusoktól az alexandriai, konstantinápolyi vagy ptolemaisi főpapok tudós énekéig, és ama *mértékes prózától*, melynek éneklése elragadta az ifjú Ágostont, egészen ama latin, de félig barbár hymnusokig, melyek Italia némely egyházában, az új nyelvek növekedése közepett s talán épen DANTE keresztelését megelőzőleg támadtak.

Semmi kétség, hogy a benszülött vagy átültetett görögknél, Korinthtól Alexandriáig, Antiochiától az apostol által megpillantott hét városig, a görög nyelv szelleme, a vallási buzgalom serkentése mellett, kiválóan szaporította a dalokat a keresztény vallás, a dogmák, ünnepek, vértanúk tiszteletére.

Nem tekintve az *oltár* szolgálatát, ez volt a keresztény népnek csaknem egész irodalma, a titkos vagy nyilvános társulatok köteleke, a hivek bátorítása, a megszabadulás diadalmi öröme, a költői versengés munkája a pogány iskolák elleni küzdelemben a véres üldözések után.

Ez új rendeltetés, e köz és magán alkalmazása a költészetnek és éneknek, egygyel több érdeket adott a görög szellem régi hagyományának ; és midőn Julián, sophistai és fanatikus gyűlöletében a keresztények ellen, meg akarta nekik tiltani az irodalom tanítását s a régi költészet emlékeinek nyilvános tanulmányát, ez irigy tilalom csak az új hit csatornáiba zúditotta a hellen nyelv zengzetes hullámait.

Ekkor történt, hogy egy híres berytosi és laodiceai rhetor, az evangéliom papjává lévén nevének halála után, kitől fenmaradt fia épen úgy, mint ő, a lelkesedésre és művészetekre született, buzgalmát, lángeszének könnyűségét arra fordítá, hogy úgyszólván kifoszsza a régi görög képzelmet egy más hit javára, úgy használva a pogány művészet mindegyik szép formáját, mint valami becses edényt, melyet elorzott, hogy a *hit* új borát töltse belé.

Így, mondják, szorgalmas visszaemlékezéseinek erejénél fogva keresztény HOMERT, keresztény PINDART, sőt keresztény MENANDERT próbált összeállítani, áhitatosan utánozván a nyelv bájait és a Glycera kedvese styljének természetes gyöngédségét. Az idő nem tartotta fenn az irodalmi szorgalomnak e műveit, a mi reánk nézve nem sokat tesz, mert maga a szándék meghazudtolása volt a művészet igazságának. Lehet ugyan aprólékos munka által az ecset művét elválasztani a kopott vászontól vagy szüette fától s könnyű pikkelyek által új alapra helyezni át, hol megmarad; de nem való ily eljárás az emberi szó isteni műveihez. Ezeket nem lehet így áthelyezni, mert semmi sem test bennök: eszmények azok, melyek a lélekből származnak s a lelkekhez szólnak; nem tudnának kifejezni más lelkesedést, mint azt, melyből születtek. PINDAR vagy SOPHOKLES képeit és színeit aprólékos és szolgai lenyomattal átvenni, hogy az evangéliomi egyszerűséget fedezzük velök, hamis munka volna és szentségtörés még inkább az izlés, mint a hit ellen.

De e görög sophistának és fiának, a két Apollinarisnak és tanítványaiknak, helyesebb tervök is volt: görög nyelven népszerűsíteni a héber szellemet, melyből származik részben maga a kereszténység is, s gazdagítani Görögországot kelet tüzeinek és színeinek új fényével. Lefordítani

a *Zsoltáros* énekeit, nem többé betűszerinti prózában, mint az első alexandriai magyarázók, hanem versekben; és nem keresve fáradságos archaismussal a görög költészet régi képeit, ezt magát kényszerítni arra, hogy, kissé megzavarodva, magába fogadja az idegen merészségek e zuhatagát: egészen más változat volt ez a lant számára, természetes és igazabb megifjodás ama tudós képzelemre nézve, mely szüntelenül önmagát másolta KALLIMACHOS és rhodosi APOLLONIUS óta.

Azért túl is élte a századokat és a barbarizmust a héber zsoltároknak e fordítása görög hexameterekben, s eredetiebb, mint Alexandria mesterkéltségek teremtései. Olvasták hajdan, a keresztény keleten, s lehet olvasni ma is, és fölismerni, a hexameter nagyon egyhangú mértéke alatt, az utánozhatatlan minta meggyöngült, de jelenlevő eredetiségét. Valóban, ha e pompás rhythmus, melyet a régi görög költészet ritkán állított a lyrai ihlet szolgálatára, távol is van attól, hogy mint a dithyramb rohamos különfélesége, kísérni legyen képes a héber múzsa minden mozdulatát, s száguldani vagy megtörni, mint az: de mégis úgy látszik nekünk, hogy e *paraphrasison* még egészen ama költészet lüktet végig, mely sokat vett a héber szövegtől. Egyedül szent Jeromos prózája, e keleten naturalizált dalmatának latin prózája, ez a próza, mely tudós ugyan, de melyet mintegy kényszerít és magával ragad az ihlet ereje, melyet elfojtani akarna, csak ez a próza bír még nagyobb bámulatra, s elhitei velünk pillanatonként, hogy a *Zsoltáros* hangját halljuk, melytől eltilt tudatlanságunk.

Mind e nagyszerű képek, a gondolatnak e mégrázkódásai, a gyöngédségnek vagy fájdalomnak e szárnyalásai, Istennek a lélekkel s a léleknek önmagával való párbeszédei, Dávid lyrai drámájának mind e meglepetései és ijedel-

mei kétségkívül nem találhatók fel APOLLINARIS hexamete-reiben; és mégis, ama szép hymnusok, melyeknek első latin versei úgyszólván közönséges czímeikké lettek, melyeket azok is ismernek, kik nem értik: *Quare fremuerunt gentes? — Sicut cervus ad fontem. — Super flumina Babylonis sedimus et flevimus, cum recordaremur Sion. — Lauda Jerusalem Dominum!* — a keresztény világnak e vallási dalai oly fényt, a szépségnek oly erejét őrizték meg, mely fölött néha szinte elbámul a görög nyelv s mely úgy tűnik föl előtte, mint új, idegen s kissé vad báj.

Azon befolyás alatt, mely a héber lant visszhangjait szaporítá, a konstantinápolyi tudós főpap, nazianzi Gergely, ugyanazon lassú és komoly rhythmusú hymnusokban magasztalni próbálta először a kereszténység dogmáit, azután a keresztény léleknek rettegéseit, reményeit, örömeit és mintegy szenvedélyeit.

Egy hanyatlási korszaknak e szép szelleme, ez a szónok, a ki, ha szabad két ellentétes kifejezést összekevernünk, szenvedélyes ISOKRATESnek látszik, bizonyára még szónoklataiban is, néha csaknem lyrai élénkség mozdulataira ragadtatja el magát, a minek bizonyosága búcsúja a konstantinápolyi patriarchai szószéktől, népétől, hallgatóságától, a szentélytől, melyet védett, a hivektől, kiket elbájolt, a földtől, az égtől, magától a Szentháromságtól; de midőn a közkedveltség fényét vagy még a kegyvesztés hírességét és zaját is nazianzi Gergelyre nézve a magány homálya, s nem többé az önkéntes alázatosság a palotában, hanem a sivatag és czella magánya váltá föl: más komolyabb formákban, mint szomorúságában, tűnt fel egész költői lelke.

Kíváncsiságunknál fogva, melylyel meglessük és egyesítjük a képzelem tágas egén, nagy távolságokban szétszórt milliónyi sugarakat, könnyű volna az érzelem hasonlatos-

ságát találunk a mystikus szeretetnek e szárnyalásai s több újkori kegyes szektárius imái között. Ha például összekarunk valamit hasonlítani a búskomoly COWPER szemlélkedő és vezeklő életének álmadozó dalaival, átolvassuk az arianzai száműzött költeményeit s megtalálunk bennök a lyrai szellemnek nem ugyan nagyszerűségét, hanem szelid komolyságát. Hallani vélünk, nem a vértanú diadalmi hymnusát, hanem az áldozó pap ünnepélyes hangját.

Ilyen például az a dal, melyben KLEANTHOS bölcsész Jupiter-hymnusának hexameterében, Gergely kifejezi a magasztos és megható igazságot, és mint egy egyházi atya mondá, a benső gyöngédséget, mely a keresztény *theismus*-ban foglaltatik. De nem kell felednünk, hogy itt maga a hit ömlengése is védelmi fegyver volt és felelet ARIUS tanítására.

«Énekeljük először a Fiút, szent tiszteletünkben, vétkeinket engesztelő véérért.⁶ Szükséges, hogy még a halandó is az ég segítségére siessen, az esztelen nyelv ellen, mely meggyalázta az istenséget, lealacsonyítva minmagunkat is. Semmi sem létezett a legfőbb Atya előtt. Ő mindent magába zár. Semmi sem nagyobb, mint az Atya. A nagy Atya-Istentől született az Ige, az örökkévaló Fiú, ösképe, egyenlő lényege nemzőjének; mert a Fiú nagysága az Atyának dicsősége, és oly dicsőséggel ragyogott, melyet egyedül az Atya fog fel, vagy az, ki az Atyával egyenlően tündöklék. Valóban nincs semmi, a mi közeljár az istenséghez».

Nem mondanók e nyelvre, hogy új, elmélkedő és mély költészet, hasonlóan az örvény felé hajló magányos ember búskomoly tekintetéhez, támadt magukból a keresztény hit homályosságaiból? Visszhangzik még emlékezetünkben

HORÁ CZ néhány zengzetes verse Jupiter felsőségéről minden istenek fölött:

Quid prius dicam solitis Parentis
Laudibus? . . . .
Unde nil majus generatur ipso,
Nec viget quidquam simile aut secundum.

Kifejezése komoly és nemes, s egy pillanatra megváltja az epikureus költő kétségeit és a tömeg gyermekes hiszékenységét. De ha van is itt valami a bölcsészti ész, az isteni lényeg speculativ felfogása számára, nincs semmi a szív részére; semmi ama megható közvetítésből és rejtelmes egységből, mely egy kissé megérteti az istenséget, épen a különbség végtelensége által, melyet eltakart az ember iránti irgalmassága, hasonlóvá tevén magát emberi születés által a gyöngé és elbukott lényhez, melyet meg akart menteni.

Nem fejtegetjük itt amaz ellentéteket, melyeket maga a hit nyujt, a nagyságnak és nyomorúságnak e chaosát. De hogyan látnók meglepetéssel PINDAR és SOPHOKLES nagy-szerű nyelvét e reá nézve idegen ujdonságokhoz idomulni s még ezket is fölékesíteni költői kellemével? Így a példa nélküli, álmadozó és dogmatikus, képzelemmel és hittel teljes hymnusokban úgy énekelte a remete a kereszténységet, a mint a zsinatok megállapították s az oltárokon megszentelték.

Az Atya és Fiú után nazianzi GERGELY a Szent-Lelket magasztalja és ugyanakkor hármasságokat, a költő lelkesedésével, a hittudós szabatosságával.⁷

«A megvilágosított ész visszamegy a Lényhez, kinek nem volt kezdete; de nem szakítja szét az istenséget. Azt akarja, hogy egy és nem több urad legyen, a kit imádj.

Az Egységből származik a Háromság, és a Háromságból az Egység; nem oly módon, mint a hogy a forrás, a patak, a folyó csak egy hullámot képeznek, mely három különböző ágban halad a földön; nem a hogy a fa lángja elválk tőle s visszatérve egyesül vele; nem a hogy a szó kiszökik a szellemből és mégis ott marad; nem a hogy a napsugár sütötte víz fénye visszatükrözödik a falon, itt-ott mozogva, futva a közeledés pillanatában, és közeledve, mikor futni készül.

«Isten természete nem változó, nem oszlik szét, hogy aztán összegyűljön. A változatlan állandóság Isten tulajdonságai közé tartozik. A Háromságnak, melyet imádok, csak ugyanazon egy ereje, gondolataa, dicsősége, hatalma van. Ennélfogva egysége soha sem oszlik el, hasonlíthatatlan nagysággal bírván isteni lényegének összhangjában. Ime ezt a fényt leplezé le szemem előtt maga a Háromság, a mennyei szárnyak és a templom isteni fátyla mögött, mely alá van rejtve az Isten legfőbb Természete. Ha van valami láthatóbb az angyali karok számára, azt a Háromság tudja».

Habár a vallást érintő igazságokban szent Gergely képzelmet szigorú korlátok közt tartja hite, de magában a bölcsészetben, mely a kereszténységhez tartozik, mégis talál új szárnyalást a költészet számára, bizonyos metaphysikai és ábrándos emelkedettséget, mely nagyon ritka az ókorban s néha pótolja a költői lelkesedést, mely nem kevésbbé ritka közöttünk. Valóban, itt, hol az ég kevésbbé szép, a természet kevésbbé gazdag, az élet kevésbbé külső és szabad, a város kevésbbé visszhangzik ünnepektől és kevésbbé lángoló, kevésbbé lelkesül a hazáért és dicsőségért, a legkifejezőbb hangnak, nem lelkesítvén kívülről a nagy látványok, szüksége van a lélek legbenső elmélkedé-

seire; s az emelkedettség, az elvont és lyrai szemlélkedés legkivált a magányból születik.

Ennél fogva s az érzelmek e rendjében; a mire a thebai költő nehezen talált az ünnepek fényében, a mit a kéjes HORÁ CZ még kevésbé keresett, az lesz a költészetben az első kereszténység püspökének szent tüze. Elmélkedni fog a lélekről. A dogma mellett, melyet aggódva és rettegve határoz meg, többet merészel a metaphysikában, melyet PLATOTÓL kapott s melyet a vallás megszentelve megenged. Csaknem ugyanazon hitbe foglalja, ugyanazon szeretettel öleli át; s a megindulás és költészet ismeretlen ere fakad a lélek e tiszteletéből, mely nem a magát Istenhez mérő stoikusoknak eszményi gögje, hanem hitből, szeretetből és reményből áll. Ime ez új nyelv: «A lélek Isten lehellete; ámbár mennyei, elfogadta a földi elem belevegyülését, homályos barlangba temetett, de isteni és halhatatlan világosság».

Nazianzi GERGELY sok más költői ömlengése közt, melyek mind tele vannak a szent-írás szellemével, gyakran betű szerinti kifejezéseivel, valódi hymnusok is találhatók, a püspök adományai egyháza számára vagy magányának áhitatos felkiáltásai. Ilyen e rövid fohászkodás:

«Oh te, mindenek fölött álló! mert mily más névvel szabad téged köszönteni? Hogy fog téged a szó dicsérni, ki kimondhatatlan vagy? Hogyan fog téged látni a szellem? mert nem ragadhat meg téged semmi értelem. Te vagy egyedül kifejezhetetlen, te, ki mindazt teremtéd, mit a szó kifejez; egyedül téged lehetetlen megismerni, téged, ki mindent teremtél, a mit az értelem felfog. Minden beszélő vagy néma dolog téged magasztal; minden értelmes vagy értelmetlen dolog téged dicsőit.

«Minden nyomor, minden fájdalom hozzád fordul;

mindnyájan hozzád könyörögnek. Minden, a mi létezésedre gondol, még hallgatásában is hymnust küld feléd. Egyedül te vagy változatlan: minden feléd rohan; te vagy mindennek vége, egyetlen vagy. Te vagy minden dolog, s egyike sem vagy a dolgoknak. Te nem vagy az egység, te nem vagy a minden. Ki minden névvel birsz, mily néven szólítsunk téged, megnevezhetetlen lény? De mily olympusi szellem tudna áthatolni a boltozatokon a fellegek fölött? Légy kegyes hozzánk, oh mindenek fölött való! mert mily más névvel szabad téged köszönteni?»⁸

Van valami e versek nehéz komolyságában, talán e finom megkülönböztetésekben, a mi mintegy több fokát teszi egy mélyebb gondolkodásnak, a lelkesedés igaz hangja van az elmélkedés e munkájában, a hitnek oly heve és szenvedése, mely meggyőz. E kétségbeesett erőlködés, a lélek és nyelv e rohama, hogy behatoljon az égbe, az imádott Isten keresésére, eszünkbe juttatja azt a mondást, melyet PASCAL búskomoly álmadozása ejtett el; «E végtelen terek örök hallgatása elrémít»; de attól félünk, hogy itt, magában a szemlélkedésben, a kétség önkénytelen zavarát veszszük észre: míg amott a hit bizonyosságát és vigasztalását látjuk, a szavak homályossága és tehetetlensége nélkül.

Meglehet különben, hogy e lassú hexameterekben írt hymnus saját imádsága, magányos hálaadása volt a hajdani püspöknek, napkeltekor, a kis Arianza faluban. De egy másik hymnus ugyanazon Istenhez, versmértéke rohamosságánál és képei egyszerűségénél fogva a nyilvános isteni tiszteleten csakhamar az egyház egyszerű énekei közé jutott.⁹

«Add, hogy téged magasztaljunk, halhatatlan király!
Add, hogy téged énekeljünk, királyunk és urunk! a kitől

jönnek a himnuszok, az imádás, az angyali karok, a kitől van a századok végtelen folyása, a ki által ragyog a nap, és végzi pályáját a hold, és fénylik a csillagok nagy szépsége, a ki által a megneemesített ember az istenség megismerésének kiváltságát nyerte, önmaga is értelmes lény lévén.

«Te teremtél minden dolgot, mindegyiknek megadván helyét és valamennyit gondviselésed által kormányozván.

«Létre hoztad kifelé az Igét; és megvolt a teremtés.

«Az Ige Isten. Ő a te fiad, mert ugyanazon természetű. Tiszteletben egyenlő az Atyával; mert ő rendezett el minden dolgot, hogy uralkodjék fölöttük. De, átfogva szintén minden dolgot, a Szent-Lélek, ki Isten, fentartja azokat bölcsesége által. Az élő Háromságnak nevezlek téged, egyedüli és egyetlen uralkodó! változhatatlan lények, hanyatlás és kezdet nélküli természet, megmagyarázhatatlan állag, hozzáférhetetlen gondolata a legfőbb bölcseségnek, rendületlen ereje az egeknek, láthatatlan fény, ki mindent látsz s ki előtt semmi mélység sincs elrejtve, a földtől a pokolig!

«Oh Atya! légy hozzám kegyes; add, hogy mindig megtartsam tiszteletedet; távolítsd el tőlem a vétkeket, megtisztítva lelkiismeretemet minden rossz gondolattól, hogy dicsérjem az Istent, ártatlan kezeket emelve feléje, hogy áldjam Krisztust és térden állva kérjem, fogadjon el szolgálójának, midőn megjő, mint király.

«Oh Atya! légy kegyes hozzám, hogy irgalmat és kegyelmet találjak. Tied a dicsőség és a hála, a végtelen időn keresztül!»

Kétségkívül itt is a dogma szabotossága, a szentelt kifejezések rejtelmes magaslata uralkodik, a képek fényén

keresztül. Ez volt a törvénye a kereszténység e korának, szelleme magának a vallásnak, melyet az ázsiai hellenek elmés lelkesedése elfogadott. Buzgó énekeikben szerették el nem választani a Legfőbbnek nyújtott hódolattól a nyelv szigorú szabatosságát, melyet a niceai zsinat rendelt, s melyet még becsesebbé és sérthetlenebbé tettek a felekezetek gyűlölködései s a felváltva indított vagy túrt üldözések.

A dogma szigorúságához való hűségében a költő szava csak hatásosabb volt e keresztény tömegekre, melyek a keleti Görögországot, az ægei tenger szigeteit és egész Kisáziát népesíték. Mindenütt, Konstantinápolytól Arianza falváig, a városok szorgalmas munkásainál, kik szent Vazul szerint oly értelemmel fogadták a szent ígét, oly kíváncsiak voltak a természet csodái iránt, a termékeny rónákon szétszórt mezővárosokban, az áhítatos *panegyriszeken*, gyülekezeteken, gyakori körmeneteken, melyeket a kereszténység visszahozott az emberek közé, kik minden időben barátjai voltak a játékoknak és ünnepélyeknek, az egymáshoz közeledő két szárazföldnek e szép ege alatt, ez akkoriban boldog fajnak énekaraiban nem halljuk-e a multból visszhangozni e szent és tiszta költészetet? Hallgassuk meg, mint a vége felé járó korszak hymnusát; hallgassuk meg, mielőtt e szép tájak, rosszul védve a császárság tétlen zsarnoksága által, de sokáig megóva a scytháktól és góthoktól, elbuknak a muzulmán támadás alatt, elbuknak századokra és eltemetve maradnak napjainkig, az anyagi polgárosodás és kiváltképen kereskedelmi politika koráig.

Rálépve az Isten előtti alázatos és állandó jelenlétnék ez ösvényére, a költő, a zsinatok és udvarok szónoka nem volt, nem akart többé egyéb lenni, mint imádkozó hívő:

minden gondolata, megvetve a világot, a Teremtőhöz emelkedett föl; mindennapi életének valamennyi tette, minden megpróbáltatása, minden bánata, minden fájdalma mind csak alkalom az Isten tiszteletére és a hálaadásra.

Innen van, hogy nazianzi GERGELY nagyszámú költeményeiben három fő, különbözőképen lyrai formát lehet megjegyezni: a bölcész ascetai elmélkedését, a püspök orthodox és népies hymnusát, s a mindig Isten színe előtt álló egyszerű keresztény imádságát.

Ez egymaga talán meg tudja velünk értetni e korszak buzgó életét, s a képzelem és erő, a nagyság és alázatosság csodáit, melyek e csaknem szakadatlan elragadtatásból származtak, melynek némely magasztosabb lélek nyújtotta példája újra fellépett az ismeretlen tömegben, hol szintén nagy dolgokat idézett elő.

Nazianzi GERGELYRE s attól fogva tanítványaira nézve is, maga a Szent-írás olvasása mintegy felavatás volt, melyet imádságnak kellett megelőzni. Saját és mások használatára így vázolta ennek alakját: ¹⁰

«Halld meg Krisztus atyja, ki mindent látsz, halld meg alázatos imádságomat; add meg szolgálódnak a mennyei szó kegyelmét. Egész az isteni ösvényekhez vezetheti lépteit, a ki megismeri az élők világában az önmagától született Istent, megismeri Krisztust, a halandók megváltóját, ki megszáván az emberi faj bajait, Isten létére halandóvá lett, a míg vére által megszabadítá mindazokat, kik a pokolban nyögtek.

«Jer most, keresztény! s e szent és tiszta könyvben tápláld lelkedet ihlett szavakkal; mert hallani fogod itt az igazság szolgálóit, kik a jövő életet hirdetik magával az Isten hangjával.»

Máskor, ha nazianzi GERGELYRE, a hittérítő papra,

az üldözött püspökre nézve valamely erőfeszítésről, valamely teendő utazásról van szó, az Istenhez való fohászkozás még lángolóbb lesz; visszaemlékezik mindazon csodás hagyományokra, melyekkel a kereszténységnek e hősi korszaka lelkeit magát a fejedelmek zsarnoksága és az emberek romlottsága ellen.

«Oh Krisztus! — mondá GERGELY a Konstantinápolyba vagy a szárazútetésbe való elindulás pillanatában,¹¹ — te, a ki minden jó vagy az emberek számára, kiket megváltottál! te, ki mindenütt az egyenes út vagy, ki a hű sereget vagy a homályos felhő vagy a tűzoszlop által vezetéd, ki barátjaidnak útát nyitál a szétvált hullámok között és a habokba temetéd Pharaot! te, ki új kenyeret küldél az égből s a sziklából élő forrást fakasztál a sivatagban! te, ki megtöréd a dühös ejlenségek erejét, midőn Mózes, kiterjesztve karjait, a kereszt alakját, e hatalmas fegyvert tünteté fel! végre magad mutattad meg az embereknek a menny útját. A régi ösvényhez új ösvényt csatoltál, midőn, egyszerre Isten és ember lévén, a földre jöttél s újra a mennyekbe szálltál, hogy egykoron láthatóbban jelenj meg azoknak, a kik hívnak.

«Te magad a tengeren jártál; és a hullám lesimult talpad alatt, bármennyire megdagaszták a szelek. De, oh boldog hajlatatlan! légy úti társam, midőn ma hozzád fohászkozom. Adj nekem szerencsés utazást és jó angyalt vezérül és védőül, hogy megoltalmazva az éj és nap veszélyeitől, kedvező véget adva fáradalmaimnak, ép egészséggel indulva el a házból, ugyanúgy vezessen vissza, atyámfiái, hozzád hasonló barátjaim közé, és hogy éjjel és nappal, szabadon és nyugodtan, békében könyörögjek hozzád, rosszal nem kevert életben, szüntelen feléd nyujtva lelkem szárnyait, oh élet világossága! míg befejezem a leg-

főbb és közös útat, és a hajlékba érkezem, az igaz imádók szenvedéseinek végczéljához! Érted élek, érted beszélek; érted állok meg, oh Krisztus király! érted indulok el, mert kezed pártfogol. Vezess még ma útam czéljához!»

Különben érthető, hogy bármily szép pillanatonkint e költészet, hangja kevésbé lehet változatos; a vallási szomorúság a lelke, s ez egyhangúvá teszi. De a művészet nem volt a költő czélja: rettegéseit, fájdalmait, mindennapi keresztény elmélkedéseit öntötte ki s keveset törődött a gyakori ismétlésekkel, melyek csak hitének visszhangjai voltak.

Ez alakban nazianzi GERGELY eredeti költő volt; és verseinek terjedelmes gyűjteményében van néhány hervadhatatlan bájú elegiai elmélkedés. Pedig e szemlélődő szellem, mely egész nagyságát csak a nyugalomban, Isten keze alatt, a magányos szomorúságban lelte meg, sok éven át ki volt téve az emberi szenvedélyek összeütközésének, a nagyok és a nép között, csodálatot, tapsot, rágalmat viselve, ide s tova hanyatva a zsinatoknak, a keresztény világ e *forumának* izgalmi közt. Ennyi küzdelem visszahatása s mintegy hosszú emléke ez élénk fájdalomnak található költeményeiben is, lelkének e bizalmas nyelvében, mely nem kevésbé volt természetes rá nézve, mint a szónoklat vagy imádság.

A világ sebeinek ez a nyoma kísérni, kínozni fogja őt a magányban, akár ama mulékony és zaklatott magány volt az, melyet néha székvárosának fényében szerzett magának, akár az a mély és visszatérés nélküli magány, melybe utolsó éveit temette.

Mint a profán ókor lyrai költőinél, úgy az üldözött püspöknél, sőt a remeténél is fogunk oly verseket találni, melyek irigyeit vádolják, találunk megható hivatkozásokat

régi barátjaira, s néha a harag és átok kiáltásait, az áhítatos méltatlankodás *jambusait*.

Válaszszuk ki bánkódó verseit, melyeket *Anasztasia* templomához intéz, nem a bukott nagyság keserű csalódásával, hanem a csalódott szeretet hosszú fájdalmával: ¹²

«Vágyódom utánad, szerelmes népem; vágyódom utánad, nem tagadom, nemzedéke ígéimnek, kedves Anastasiám népe, mely új oktatás által feltámasztád a gyilkos tanításoktól hajdan kioltott hitet! melynek közepéből úgy szökelt ki szavam, mint minden egyházat megvilágosító szikra, ki lett ma birtokosa szépségednek és trónomnak? mint el vagyok szigetelve gyermekek nélkül, midőn gyermekeim még élnek! Oh békesség Istene, dicsőség neked, habár még rosszabbat is kellene szenvednem! Talán vakmerő öszinteségemet bünteted. De mily hang fog most félelem nélkül hirdetni téged, oh Szentháromság!»

Más verseiben, melyeket a próféta keserűsége és fenyegetései éltetnek, így szól: ¹³ «Sion útjai sírnak, sajnálva a szent törvényt imádó népet, az ünnep napjain: én is sirok bánatomban, hogy nem látják többé e népet meghallgatásomra gyülekezni, mint hajdan Konstantinápoly tett s minden idegen lakója, kiket a Szentháromság megvilágosított fényével. Most, mint az ordító oroszlán, a távolban nyögök. Talán mások ostromolják gyermekeimet s elragadják tőlem incselkedő szavaikkal. Oh ha visszatérne hajdani erőm, Szentháromság! és ordításom felhangzanék éretted, újra elfutnának a vad állatok!»

Másut ismét azokhoz szól, kiket elhagyott, kikre panaszkodik, de a kiket nem akar hálátlanságuk miatt egy ARCHILOCHOS vagy egy HIPPONAX pogány haragjával megátkozni: ¹⁴

«Oh papok, kik Istennek vértelen áldozatot mutattok

be, imádói a nagy Egységnek a Háromságban oh szent törvény! oh áhitattal ékes uralkodó! oh nagy Constantin híres alapítása! második Róma, épen úgy fölötte állva más városoknak, mint a csillagos ég fölül áll a földön, titeket hívlak bizonyságul mindarra, mit az irigység tett velem! miként szakított el vallásos gyermekeimtől, hosszú küzdelmeim után, a világosság után, melyet a mennyei tanítással közéjök vittem, a tiszta forrás után, melyet a sziklából fakasztottam! Mily igazság az, nagy Isten! bajokkal és rettegéssel halmozni el engem, mivel egy város a keresztény áhitat pecsétjét nyerte tőlem! Mily igazság az, hogy más gyönyörködtesse gondolatát szenvedéseim látványával, a főpapi trónra lépve, melyet jog nélkül foglal el s melyre engem Isten és az Isten igaz szolgálói emeltek! Ime a rossz! ime mit terveltek ellenem az Isten hívei egymás közötti siralmas harcukban, mivel egyik pártnak sem akartam küzdőjévé lenni, sem valamit Krisztus elé helyezni!

«Hibám az, hogy nem követtem el oly hibát, mint mások, és hogy nem akartam bárkámat egy nagy hajó bordájához csatolni. Így magamra idéztem a könnyelmű emberek gyűlöletét, a kik lelki furdalás nélkül szolgáltatták ki főpapi székemet a szerencse és az idő barátainak. De borítsa el mindezt a feledés mélysége!

«Eltávozva élvezni fogom a békés életet, ott hagyva mindent, az udvart, a városokat, a papokat, mint hajdan óhajtam. Így örömmel menekülök az irigységtől s kikerülve a nagy viharból, a révbe vetem horgonyomat, hol ezentúl, ártatlan gondolatokkal emelvén fel szívemet, Istennek fogom felajánlani hallgatásomat, mint hajdan szavamat. GERGELY mondja ezt, kit Cappadocia földe táplált s ki mindennemű tudománnyal erősíté magát Krisztusért.»

E bánkódásban, e búcsúban, ez állítólagos örömben,

a feledés e reményében nemde érezzük a keresztény, de emberi lélek utolsó szenvedélyeit? Elhíhetjük, hogy a hallgatásnak e felajánlása, a homályosságban való megnyugvás, a dicsőségnek, de egyszersmind az apostolságnak ily föltétlen odahagyása nem történt sajnálkozás, titkos meghazudtolás nélkül a ragyogó szónok részéről, kit annyira meghatott a szó bája s ki oly hatalmas volt általa. Némely tekintetben, s számba véve a kor és erkölcsök különbségét, Konstantinápolyból való távozása hasonlít FENELON kegyvesztéséhez a tizenhetedik században; de még több is volt, mert épen úgy elűzték egyházából, mint az udvartól; nem egyházmegyéjébe küldték, hanem mint hasznavehetetlent egy ismeretlen faluba száműzték. Maga az áhítat, bánkódása a jó miatt, melyet még tehetne, a hit miatt, melyet védnie kellene, mindez segítségére jött az emberi büszkeség gyöngeségének, s belé vegyült, hogy eltakarja, ha ugyan még maradt belőle valami e lelkesült és őszinte szívben. Innen vannak a valódi elegiai költészet hangjai, melyeket nazianzi GERGELYben csodálunk, de a melyeknek nem szabad elfeledtetniök lyrai szellemét.

Nazianzi GERGELY, az érsek és költő, majd betöltve homiliáival vagy himnuszainak népies éneklésével Konstantinápoly bazilikáit, majd ábrándos elmélkedésekkel és Isten felé való szárnyalásokkal foglalva el elhagyott magányát a cappadociai faluban, szép példáját mutatta a görög művészet átalakulásának a kereszténység befolyása alatt. Húsz évvel később születve s csak későn lépve az egyházba, a ptolemaiszi püspök, a tudós HYPATIA tanítványa és hű barátja, az egyetlen nagy tudós ORIGENES óta az egyházban, ki a lángbuzgalmú alapítás e korában nem nyerte el a szent nevet, a platonikus SYNESIUS szintén megérdemli, hogy mint bölcsészeti és vallási költőt tanulmányozzuk.

Kevésbbé volt theologus és ékesszóló, mint szent GERGELY, de mégis sok vonásban hasonlít hozzá: a profán irodalom ugyanazon tudományában és szeretetében, az előkelőség és összhang iránti hajlamban, és a mi többet ér, a szív ugyanazon emelkedettségében, ugyanazon érzékeny és gyöngéd büszkeségben, melyet nem fojthatott el a keresztény alázat erőfeszítése. Számosak azonban a különbségek is. Más éghajlat alatt születvén, s csak elhagyatottságát és romjait látva Athen iskoláinak, melyeket GERGELY újra születő fényök napjaiban látogatott, SYNESIUSban több van Alexandriából és a görög Egyptom elvontan mystikus tanai-ból. Csak távoli visszaemlékezés, csak PLATO szenvedélyes tanulmánya által atheni. Különbö is élete és szabad bölcsészete nem vezette ifjúságától fogva ugyanazon ösvényre; melyen az ifjú és lángoló nazianzi levita járt. Nem tartozik bölcsesjéttől fogva a kereszténységhez; nem született egy keresztény szektárius házasságából, ki később orthodox főpappá lett és fiát egy szent hírben álló anya szárnyai alatt s az általa negyven éven át kormányozott egyház árnyékában nevelte.

Ellenben SYNESIUS, az, a kit BOSSUET a nagy SYNESIUS-nak nevez, ifjúságában csak pogány és bölcsészeti levegőt szítt. Nemes és gazdag családból származván, a cyreinei szép görög gyarmatban, jó korán érezte fajának büszkeségét, ősei érzelmeinek hazafias hagyományát; és a nehéz küldetések között, melyeket polgártársai rábíztak a keresztény császárok udvaránál, s boldog időtöltésében, melyet terjedelmes libyai jószágain élvezett, mindenek előtt az irodalmat művelte, eleinte minden más hit nélkül, mint a tudományban való hit, minden más vallási gyakorlat nélkül, mint valami maradványa az ész által szellemesített polytheismusnak.

Ha később nagyon súlyosan nehezült rá a léleknek e korlátlan szabadsága, s ha amaz ürben, melyet a pozitív vallás hiánya okozott, a kereszténység növekedő tekintélye végre magával ragadta, elbűvölte csodás diadalaival s magánál tartotta a nagy problémák által, melyeket megfejtett rá nézve; ha végre kutatásai s hitének haladása közben, daczára még némely pontot illető tartózkodásának is, egy parancsoló tanító, CYRILL érsek keze ragadta meg és láncozta a valláshoz a legnagyobb tisztesség által, melyet ez nyújthat: könnyen felfoghatjuk, hogy SYNESIUS ily módon jutva a püspöki székre, nem vitte oda a konstantinápolyi patriarcha izgalmait és szenvedéseit. Kevesebb nyugtalan-ság közt, kisebb egyházban, távol az udvar vitáitól és csel-szövényeitől, szabadabban megőrizte első tanulmányainak ízét, valamint megtartotta első házasságának családi gyöngédségét s naivul kifejezett abbéli reményét, hogy számos gyermek születését fogja látni.

És mégis olyan volt a képzelemre és szívre nézve az evangéliom rejtelseinek hatalmas tekintélye, hogy SYNESIUS, a ki eleintén és sokáig a PINDAR kertjének nevezett Cyrene festői magányairól énekelt és e szép éghajlat világos éjszakáiról, hol a mennyei tüneményeket mint az alexandriai csillagászok növendéke tanulmányozta: ezentúl csak a hit szigorú igazságait szólaltatta meg lantján. Csupán két dolog vegyül szüntelen e theologiába: a bár megtagadt, de mindig jelenlevő pogány költészet emléke, sajnálása, s az új platonikus spiritualismus, mely áthatja a dogmát s egészen beburkolja.

Ez hát úgyszólván változata a keresztény költészetnek születési idejében, elvontabb és szabadabb mysticismus, a nélkül, hogy kevésbé orthodox akarna lenni. És a mi bámulatra ragadhat, a természetesség és a lelkesültség

megmaradt e keverékben. A buzgalom úgyszólván az elmélkedés elnyújtott munkájából születik; és a szint maga az abstractio adja meg, a mint napjainkban is észrevehetjük néha több metaphysikus költőn, kit a magányos szemlélődés és valamely dissidens felekezet szabadsága ihletett a jelenkori kereszténység tág ölében.

Hogy ítélet alá bocsássuk e költészetet, melynek másutt általánosabb szándékkal lefejtettük már néhány töredékét, csak a választásra nézve habozhatunk. Nem bír ugyan PINDAR versmértékeinek gazdag változatosságával, sem nyelvének merészségével, de mindenütt választékos, új, különös bájú, tele a természet iránti érzéssel és itt-ott a keleti felekezetek képzelmének néhány eltvedt sugarával. Ilyen a költő által megénekelt napkelte: ¹⁵

«Újra itt a fény, újra itt a hajnal; újra ragyog a nap, az éj bolygó homálya után. Újra énekeld, oh lelkem, reggeli hymnusodban az Istent, ki fényt adott a hajnalnak s az éjszakának csillagokat, a világ körül forgó kart. A hullámzó anyag hátán elnyúlt a lég, a tűz emelkedő lángjára támaszkodva, azon a tájon, hol a sugárzó hold ketté vágja a mindenség alját.

«De a csillaggömbök nyolczadik légkörén túl csillagtalan világ forog, maga alá vonva az ellenkező mozgástól indított tömegeket, a nagy lélek körül, mely elfödi fehér szárnyaival a nagy mindenség legszélső határait.

«Távolabb a boldogság hallgatása burkolja magába az értelmes lények és érthető dolgok szerencsés egyesülését.

«Egyetlen forrás, egyetlen gyökér gyanánt tündökölt itt az Isten hármias formája. Itt valóban, hol az Atya mélysége székel, hol a dicsőséges Fiú, bensejének magzata és

a világ munkás bölcsesége van ; és itt csillog a Szent-Lélek közbenjáró fénye is.

«Ez egyetlen forrás, ez egyetlen gyökér hozta létre a javak bőségét és a teremtő hévből fakadt természetfölötti nemzedéket ; és a boldogságra született szentek csodálatos fényét löveli. Innen leszállva a világba, a halhatatlan királyok kara magasztalja az Atya dicsőségét és az első szülöt-tet, isteni képét ; őt magasztalják az angyalok sergei, kik meg nem öregszenek ; és majd a legfőbb értelemre szegzett szemmel üdülést találnak a szépség forrásánál, majd a spha-
rákat tekintve, a mindenség mélységeit kormányozzák, leszállva a legfelső világból a legalsó anyagig, hol a természet, legalacsonyabb fokán, a démonok zajongó és inceselkedő tömegét szüli, honnan a mennyei szellem, elterjedve a föld körül, különféle alakokban élte részei.

«De minden dolog befoglaltatik akaratában. Te vagy a jelen, a múlt és a jövő gyökere. Te vagy az atya ; te vagy az anya ; te vagy a hím és nő ; te vagy a hang ; te vagy a hallgatás ; te vagy a lényeg, mely a természetet szülte ; te vagy a király ; te vagy az idő örökkévalósága, a mennyi-
ben szabad téged megnevezni. Üdvözlég, világ gyökere ! üdvözlég, lények központja, halhatatlan számok, láthatatlan trónok egysége ! üdvözlét, hosszú üdvözlét szóljon neked, mert Istenben van a legfőbb öröm.

«Fogadd kedvező füllel hymnusaim vidámságát ; fátyolozod le szemem előtt a bölcsesség fényét ; tölts kelyhembe boldogságot. Add nekem a csendes élet tündöklő kedvezményét, egyszerre eltávolítva a szegénységet és a gazdagság földi csapását. Távolítsd el testemtől a kórokat ; és bár el tudnád távoztatni életemtől a szenvedélyek rendetlen rohamát és a gondokat, melyek a gondolatot rágják, hogy lelkem szárnyai ne essenek a föld átka alá, hanem

szabad röpüléssel fölemelkedve vezessem a szent tánczot Fiadnak kimondhatatlan rejtelmei között!»

E hymnus kétség kívül bámulatba ejthet a legkülönbözőbb hagyományok és hitek keveréke által. A Szentháromsághoz, az Atya Istenhez, az isteni Igéhez és a Szentlélekhez fohászzkodva, a költő amaz alig keresztény felekezetek tanát látszik követni, melyek kosmogoniájokban helyet adtak a két allegorikai vagy mystikus hatalomnak, a Mélységnek és a Hallgatásnak, Βυθὸς καὶ Σιγή.

Nyelve és a kifejezésnek egész pogány színe által is, SYNESIUS, önkéntelen visszaemlékezésnél fogva, még inkább eltávozik a kereszténységtől, melyet vall. Az *orgia* szó, melyet a pogány pap Bacchus ünnepéről használ, ugyanaz, melyet a költő püspök ama boldogságra alkalmaz, hová bejutni remél Krisztus által; végre erkölcstana, nem vádolható ugyan, de egészen világi, s egy pontban kevésbé emelkedett, mint a stoicismus. Ez a hajlam a földi boldogság, a tisztelt nyugalom, a szerencsés középszer, az epikureus HORÁ CZ vágya iránt; ez a félelem és idegenkedés a szegénységtől, melyet az evangéliom áldottnak mond; s kétség kívül a zavaroktól és bűnöktől való félelem is, de bölcsészeti józanságból és világi okosságból.

Elhíhetjük, hogy a szemlélődő lélek, a görög művészektől annyira elbűvölt nemes képzelem még nagyon kevésbé hatolt be a keresztény dogma szigorúságába, midőn ezek a versek röppentek el ajkáról.

Hátra van még a lelkek állapotának látványa, melyet e költészet tárt fel: a még zavaros hit buzgalma, a képzelem játéka magában az abstractióban; szóval valami hasonló PROCLUS álmaihoz, ki a polytheismus megvénült meséit bizonyos erkölcsi allegória, a tudomány és erény mystikus szeretete felé vezette vissza

Különben nem kételkedhetünk, hogy püspökségétől fogva SYNESIUS gyorsan haladott azon hit ismeretében és imádásában, mely szent kötelesség lett reá nézve. Bizonyosság erre néhány más hymnusa. Szava inkább magára vette a szent könyvek bélyegét; lelke egészen új vallásához csatlakozott, s a keresztény erény tiszta lelkesedése nemsokára visszatükröződött verseiben, ugyanakkor, midőn ez erény gyakorlata felbuzdítá bátorságát, hogy egyháza és népe védelmében dacolni merjen egy római prætossal. A rettenthetetlen önfeláldozás e jellege, e vallásos nagylelkűség látszik uralkodni egy elég hosszú hymnusában, melyben a cyreai költő némely régi lyrikus, STESICHOROS és ALKAEOS rövid és rohamos versmértékét utánozta.

«Rajta lelkem! ¹⁶ szent énekben szárnyalva csillapítsd le a test izgalmait és erősítsd az értelmes lény mozdulatait. Koszorút nyujtunk az istenek királyának, vér nélküli áldozatot, dalaink áldomását.

«Téged énekellek, téged a szárazföldön, téged a szigetekben, téged a zord hegyormokon, téged a mezőkön, oh boldog teremtetője a világnak! Feléd vezérel az éj, hogy téged magasztaljalak, oh mennyei király! Neked szólnak nappali hymnusaim! neked hajnali hymnusaim! neked esteli hymnusaim!

«Bizonyosságom a csillagok ragyogása és a hold futása; bizonyosságom a nap, a csillagok királya és a boldog lelkek szent letéteményese.

«Felséges udvarod, öled felé emelem röptömet, mely azon mértékben könnyebbül, a mint távolabb fut az anyagtól, abbeli örömeiben, hogy mennyei csarnokaidba jut. Majd könyörögve közeledtem szent templomaid felé; majd a hegyek ormára mentem imádkozni; majd leszálltam a sivatag Lybia nagy völgyébe, délen, hova nem hatol

istentelen lehellet, hol nem látható városaink sürgő embe-
reinek lábnyoma. Azt akartam, hogy lelkem, szenvedélyek-
től tisztán, vágyaktól menten, fáradalmaim kipihenve,
fájdalmaitól megszabadulva, messzire vetve magától a
haragot, a viszálykodást, minden benső bajt, itt végezze el
ártatlan szájjal és megszentelt szívvel a szeretet himnusát,
melylyel neked tartozik.

«Békesség legyen égen és földön! álljon meg a tenger!
legyen mozdulatlan az ég! Szünjetelek meg, különféle szelek
lehelletei; szünjetelek meg, dagadó hullámok mozgásai,
folyamok futásai, források esései! csend foglalja el a világ
tájait, míg a kegyes áldozatot ünneplem! Oh Atya, oh leg-
főbb boldogság! háritsd el tőlem az emésztő gondokat, háritsd
el lelkeimtől, békés imámtól, életemtől, műveimtől! Bár fog-
lalhatná el szívem adománya dicső szolgálid gondját, a bölcs
követekét, kik áhitatos himnusokkal járulnak hozzád!»

Majd az elvont kifejezések zuhatagja következik itt,
melylyel a költő elragadtatja magát, hogy az Istenig jusson,
kit imád, ki önmagának atya és fia, egység, mely megelőzi
magát az egységet, eredete és központja minden lénynek.
A gondolat mindenütt éleztetnek, a megkülönböztetések
csaknem megragadhatatlanoknak látszanak; és az érzelem
mégis igaz, a megindulás benső és mély: a bölcsész, ki
hajdan a földhöz ragaszkodott, ott óhajtotta, ott hitte fel-
találni a dicsőséget és békét, most már csak az örök bol-
dogságra vágynak. Nem tudom, vajjon egészen keresztény-e
már ez; de bizonyára olyan ember, a kit mint POLYEUCTEST,
elragadtak egy másik világ felé.

«Uram, mondja a költő, egykor a nemes élvezetek
kedvelője, únom e földi életet. El tőlem, ostora az Istentől
megfosztott halandóknak, városok nagyszerűsége! El tőlem,
bajos átkok, gyászos kellemelek, melyekkel a föld magához

vonja az elcsábított lelket és rabszolgaságban tartja, midőn nagy boldogtalanságában kiitta természeti javai feledésének kelyhét, hogy a rosszabb részre vesse magát! Mert az álnok anyag kettőt foglal magában: az ember, ki az asztal felé nyujtva kezét megérinté az édes italt, sajnálni fogja a keserűt, az ellenkező súlyok alatt, melyek őt magát magukkal vonják.

«Valóban ilyen a földi kényszer, törvény gyanánt felállítva. Két különböző edényből önti a végzet az életet az emberek számára. A tiszta ital, a vegyületlen jó, Isten és az isteni dolgok. Megittasulva az édes ital kelyhétől, érintém a rossznak széleit; bele ütődtem a kivetett törbe; éreztem Prometheus átkát; de undor fogott el e változó állapotokban.

«Az Atya nyugalmas rétjei felé futva, gyorsan menekülök az anyag kétséges birodalmától. Tekints reám, oh adója a szellemi életnek! tekintsd ez esedező lelket, mely a tied, s mely a föld közepéből az eszményi magaslatokra próbál fölemelkedni.

«Földre öntött mennyei harmat vagyok. Adj vissza a forrásnak, honnan lehulltam, hogy mint menekülő itt alant bolyongjak. Engedd meg, hogy összevegyüljek a teremtó fénynyel; engedd, hogy védelmed alatt, a mennyei karral ajáljak fel neked szellemi szent hymnusokat! Engedd, oh Atya, hogy a világossággal egyesülve, ne hulljak többé vissza a föld szennyébe! de míg a testi élet bilincsei közt vagyok, hadd élvezhessek, oh Atya, békés sorsot!»

Kétségkívül a világi s kivált homeri bélyeg nem tűnt el egészen e versekből. Rá találunk, egy rövid czélzásban, még ama két tölcserre is, melyből az Olymp ura a jót és rosszat önti, ez ősi jelképre, melyet a bölcsész THEMISTIUS már megifjított, a királyság kötelességeiről és kettős hatalmáról tartott beszédében. De daczára ez emlékeknek, me-

lyeket SYNESIUS nem tud levetközni, ettől fogva érezzük benne a keresztény ihletet; és a költő püspökké lehetett, kivált a lángoló hit és kevésbbé szigorú formulák e korszakában, midőn az egyház néha egyes pontokban eltérő proselytákat foglalt közösségébe, miként a nagy birodalom, diadalmas növekedésének első napjaiban, keblébe fogad és eltűr oly városokat és területeket, melyeknek meghagyja a közös engedelmesség szabályától eltérő régi szokásaikat és szabadságaikat.

SYNESIUS nem csalta meg az egyháznak e bizalmát. Kétségkívül sokáig volt katechumen; a keresztény papságba lépven, kifejezte fentartásait a dogmára és fegyelemre nézve. Megőrzi külön, és sokáig szabadnak hagyott véleményét a lelkek teremtésének korszakára nézve; osztozik ORIGENES eltérésében a pokoli szenvedések örökkévalóságát illetőleg. Végre megvallja és fentartja házassági jogait az egyházi szolgálatban; és a szörnyű gyászban, mely később életét sujtá, kora halála által ama házasságból származott három gyermekének, melyre még püspöki felavatásának pillanatában is szeretettel emlékezik, boldogtalanságában és leveleiben nyilatkozó panaszaiban semmi sincs, a miből föl lehetne tenni, hogy megbánta vagy kétségbe vonná megőrzött szabadságát. De, mint dalai bizonyítják, élő hittel ragadja meg a kereszténység legmagasabb rejtelseit, a mint gyakorolja irgalmassági erényeit. A dogmában buzgó ellensége az arián felekezetnek: imádja az Atyával egy öröklétű Fiút, az emberi vétkek és szenvedések isteni Megváltóját.

Mint maga nazianzi GERGELY, ő is a kereszténység lelkét, a mi annak metaphysikája és erkölestana, az emberré lett Isten imádását, Krisztus tiszteletét állítja ama finom megkülönböztetések ellenébe, melyekbe ARIUS iskolája a sociniánok és unitáriusok jövendő tanát, a bölcsészeti theis-

must burkolta. Buzgó tanítványa a niceai hitvallásnak, valamint az evangéliomnak; megvan benne a dogma, valamint a szeretet lelkesedése.

Kétségkívül érdekes tanulmány volna az irodalom történetében, látni, miként vitték át a régi görög költészet művészetét, összhangját a keresztény hit abstractióira s miként írták le azokat:

«Az önmagában isteni s a kimondhatatlan egységek fölött termékeny forrással együtt,¹⁷ meg fogom koszorúzni a lant szellemi virágaival Istent, a halhatatlan Isten dicső Fiát, a legfőbb Atya egyszülöttét, ki az atyai gondolat megfoghatatlan munkájából származott, és kiszökelt ölének mélységéből, hogy napvilágra hozza az Atya rejtett kincseit.

«Az isteni forrásban maradt még az, mi belőle származott, az Atya bölcsesége, a legfőbb szépség fénye; de neked, kit létre hoz, az Atya a létrehozást adá: te vagy magának az Atyának nemző és rejtett hatalma; mert téged tett a világ teremtőjévé, reád bízván, hogy értelmi fajokból testi alakokat vonj ki: te irányzod az ég értelmes körét, te vagy a csillagnyáj pásztora.

«Oh király! te parancsolsz mind az angyali karoknak, mind az ördögök phalanxainak; te kormányzod a halandó természetet, te veszed körül a földet láthatatlan lehelleteddel, s te egyesíted szünet nélkül az isteni forrással azt, a mit tőle nyertél, megszabadítván a halandókat a halál kényszerétől. Légy kegyes e hymnusok adománya iránt, nyugalmas életet adva a dalnoknak, ki neked szenteli azokat; függeszd fel rá nézve az Euripos viharjait, és felszárítva az anyag vészes hullámain, hárátsd el a testi és lelki kórokat; csillapítsd le a szenvedélyek gyászos zajgását; távolítsd el tőlem a gazdagság és szegénység kellemetlenségeit.

Adj dicsőséges munkáinknak tanúságot és jó hírnevet az emberek közt. Koszorúzz meg a szelíd rábeszélés virágaival. Lelkem, megszabadulva a viharoktól, élvezze a békét és ne nyögjön földi gondok alatt! de mennyei habjaid légi folyamaiból merítve, oh Isten, hadd üdítsem fel és hassam át a bölcsesség adományaival!»

Kétségkívül van még valami profán szín a költő ez utolsó kívánságain. A helyett, hogy keresztény módon a szenvedést és lemondást óhajtaná, a dicsőséget s a szelíd rábeszélés virágait kéri Istentől, mint PINDAR tette volna. Képzelve kevésbé tért át, mint szíve. Még ragaszkodik a bölcs régi boldogságaihoz, s nem csupán ama nyugodt állandósághoz, melyet pótolhat az evangéliomi béke, de a tehetség és erény földi jutalmaihoz is; a nyugalmat óhajtja, a boldog jólétet és mint költő kétségkívül a dicsőséget.

De a mint látjuk, épen olyan jól fogja fel és fejezi ki a dogmát, mint maga ATHANÁZ. És a mi a teremtő hatalomnak egyenesen a Fiúra való átruházását illeti, kétségkívül az isteni személyek elválaszthatatlan azonosságának még jobb jelzése végett: a keresztény orthodoxia itt is meg egyezik a költő képzelmével. Theologiai szempontból bizonyára nem lesz kárhoztatás e magasztos képre nézve, hogy MILTON lángesze elfogadta és mindenkorra belevéste a halhatatlan költeménybe, a hol feltünteti az Isten Fiát, az Atya szavára formálva a mindenséget, melynek elbukott lakóit meg lesz váltandó, egyszerre teremtője és jövődő isteni váltsága lévén az emberi nemnek.

A ki ismeri az angol költő tág olvasottságát, a héber kelettel való ismeretségét, a versein mindenütt előmlő hellenisztikus jelleget, az nem kételkedhetik, hogy MILTON e gyakran lyrail eposában SYNESIUSBÓL merített ihletet, a

mint másutt szent Justinból, szent Ephremből és szent Jeromosból.

A ptolemaiszi püspöknél az új hitnek ez uralkodó fogalma, Krisztusnak e buzgó imádása, úgy látszik, más himnuszokat is hozott létre: újra előfordul énekeiben, a népies oktatás és orthodox tiltakozás határozott szándékával.

«Oh boldog Halhatatlan, oh dicső Fia a szűznek, solymai Jézus! elsőnek találtam dalt számodra új mértékben, mely rezgésbe hozza a lant húrjait.¹⁸

«Légy hozzám kegyes, oh király! és fogadd el ez áhítatos hangok dallamát. Az elenyészhetetlen Istent, az Atya Isten dicsőséges Fiát, a világteremtő Fiút fogjuk énekelni, az egyetemes lényeket, végtelen bölcseséget, ki Isten a mennyei lények közt és halott a földalatti világ lakói között.

«Midőn egy halandó nő öléből e földre jutál, bámulva állt meg a mágusok tudománya az égen fölkelte csillag előtt, kérdezve, ki lehet ez újszülött, mi lesz ez ismeretlen Isten: Isten, halott vagy király?

«Rajta, hozzátok az ajándékokat, a myrrha szent zsengeit, az arany adományát, a tömjén tiszta gőzét! Isten vagy: fogadd el a tömjént. Király vagy: aranyat ajánlok fel; a myrrha sírodra fog illeni. — Jelenléted megtisztítja a földet és a tenger hullámain, és az utakat, hol a démon járt, a levegő híg síkjait és a föld mély örvényeit. A halottak segítségére jössz, Isten, alá szállva a poklokra. Légy kegyes, oh király, és fogadd el az áhítatos hangok dallamát.»

Ime a lyrai hang, ha nem is az áradó zengzettel, az emlékek és képek útvesztőjével, hová PINDAR ragad magával, de legalább megvan benne ama más görög szellemek szabad és kimért menete, kiket HORÁ CZ utánzott s kiktől

itt-ott még maradtak töredezett hangok és szétszórt versek. Újra feltalálunk itt valamit büszke vagy kecses hangjaikból, oly hitre és megindulásokra alkalmazva, melyeket kevésbé gyanítottak e költők s melyek olyan újak a világra nézve. Nincs valami szerencsésebb, mint a hirtelen átmenet az Isten, a teremtő Fiú, magasztos meghatározásáról a mágusok imadására és a költőnek e mozdulatára, ki mint a régi színpad karvezetője felkiált: Rajta, hozzátok az ajándékokat!

Mennyire megindíthatta ez ajándékok megmagyarázott értelme a keresztény lelket, mystikus szeretettel töltve el azt az Isten gondolatára, ki áldozat és megváltás! A költő püspök kedvét leli ez imadásban, még mikor a földi dolgok és emberiebb bölcsészet némi emlékét keveri is belé:

«A lant elefántcsontjához fűzött húrok doriai hangja mellett fölemelem csengő hangomat, érted, boldog Halhatatlan, dicső Fia a szűznek!¹⁹ Adj nekem bajjoktól ment napokat, oh király! adj a fájdalomtól éjjel-nappal elzárt életet. Csillogtasd lelkem előtt a szellemi forrásból kiröppent világot; add ifjúságomnak az egészséges és izmos test erejét s a jól tevés dicsőségét. Adj nekem szerencsés éveket, az öregség utolsó gyönyöréig, gyarapítva bennem az okosságot az egészséggel.

«Oh Halhatatlan! tartsd meg számomra fivéremet, kit egykor, midőn közel volt a halál kapujához, visszavezettél hozzánk, elosztatván így nyugtalanságomat, könnyemet és lelkem izgatottságát. Visszavontad őt a halál árnyai-ból, a könnyörgőhöz való szánalomból, oh Atyám!

«Tartsd meg nővéremet is s az ifjú gyermekpárt, és rejtse ez egész békés házat kezdednek oltalmazó védelme alá! Hitvesi kötelékem társát, oh király, őrizd meg épen és egészségben, kór és bánat nélkül, mindig szerettetve, min-

dig szívből egyesülve velem, mindig megvallott hitvesemet, ki nem tudott lopva részesülni szerelmemben! Kövesse a sérthetetlen és tiszta, s minden bűnös váagnak hozzáférhetetlen szent hymen törvényét! S a mi engem illet, szabadítsd meg a földi bilincseket lerázott lelkemet az élet bajaitól és átkaitól, és add, hogy a szentek karai közt hymnusokban zengje Atyád dicsőségét és a te hatalmadat, oh Boldog! Újra énekelni fogok rólad; s a harmonia minden hangjára idomítom lantomat.»

SYNESIUS, ámbár bizonyos, hogy Ptolemais pusztulásakor nyája élén a ragály vagy fegyver által veszett el, nem nyerte meg a keresztény apotheosist. A coelibatus alól való kivétel, a bölcsészet emlékei, a költészet szeretete külön és kétséges helyet jelöltek ki számára a kereszténység győzelmével növekedő orthodoxia szigorúsága mellett. Ámbár nem érte semmi rosszalás, semmi censura, mint TERTULLIÁNT, ORIGENEST és annyi mást, még sem maradt, mint ezek, híres és gyakran idézett tekintély. Bizonyos tekintetben inkább a művészethez, mint a valláshoz tartozik; és mégis a művészet, melyet szeretett s melyhez életének megpróbáltatásai és megindulásai szünet nélkül visszavezették, csak vallási énekeket hagyott fenn számunkra: sem hazájának bajai, sem egyéni fájdalmai nem fordulnak elő verseiben. Mindig az a platonikus, a ki csak Krisztusról énekel.

«Oh nagyon dicső és nagyon szeretett isteni Fia a solymai szűznek,²⁰ téged magasztallak, ki elűzted az Atya kertjeiből a földi kigyót, a földre szállott álnok ellenséget! Az emberek közt utazván egész a Tartarosig hatoltál, hol a halál törvénye alatt tartá a lelkek sokaságát. Az ős Hades reszketett előtted és a falánk eb elhuzódott a küszöbötől. És te megszabadítva lánczaiktól a keyges lel-

kek tömegét, e szent kísérettel Istenhez emeltesd hymnusaiddat.

«Mialatt fölszálltál, oh király! reszkettek előtted a légtérben szétszórt démonok törzsei, bámulat ragadta meg a csillagok halhatatlan karát és az ég mosolygott. E mosolyra az Aether, az összhang atyja, diadalmi éneket zengett hét húros lantján. A hajnali csillag mosolygott; és az est aranyos csillaga, Cytherea csillaga, a hold, mely csillogó örömmel árasztja el a világot, elül haladt, mint az éji istenek vezetője. De távolról kibontá a nap ragyogó fűrtjeit, az isteni léptek alatt: megismerte az Isten Fiát, az értelmet, mely a nagy munkás, és magát a tűz forrását, mely élteti.

«De te fölemelve szárnyaidat, áthatoltál az ég kék boltjain s megállapodtál az értelmi sphaerák legtisztább közepén, a legfőbb jó eredeténél, hol az ég hallgatag, hol nincsenek többé sem a kimeríthetetlen, fáradhatatlan idő, magával vonva pályáján mindazt, mi a földről jó, sem az anyag tág öléből származott bajok, hanem csupán az öregségtől ment vagy inkább egyszerre ifjú és agg örökkévalóság, kiosztva az isteni lényeknek részeket a boldog hajlékból.»

A keresztény főpap, a ptolemaisi nép védője, atyja, itt ismét PLATO lelkes tanítványa lett. Vele együtt látszik szemlélni az örök eszméket; utánok vágyik még s nem választja el a változatlan örökléttől, mely a mulandó időt követi. De e lelkesedés, az ősi költészet utolsó alakja, megindult szívből árad, Krisztus jelenlétében, Krisztushoz fohászokodva. Reá nézve a speculativ gondolat, az isteni eszmény látása összevegyül az irgalmas szeretet hevével és az áldozat szenvedélyével. Éjjel-nappal örködik Ptolemais felett; vonakodik elhagyni az ostrom borzalmaiban; oltal-

mazza, áldja az utolsó óráig. Hazájának romjai alá temetkezik, a hol még egy sirkő sem hirdeti emlékét. Betölti püspöki szent hivatalát, a mint felfogta, a mint kifejezte egyik beszédében, mely nem kevésbé költői, nem kevésbé emelkedett, mint hymnusai.

«Helyemen fogok maradni az egyházban; magam elé teszem a szent edényeket; átölelem a szentély oszlopaikat, melyek fentartják a szent asztalt. Ott maradok élve; ott esem el holtan. Isten szolgája vagyok. És talán kell, hogy életemet áldozzam fel neki. Isten néhány kedvező tekintetet fog vetni a főpap vérétől öntözött oltárra.»

Épen ez, e beteljesült elhatározás emeli ki kiváltképpen a költő jellegét a püspökben. SYNESIUS nem az előkelő formák utánzója, nem szorgalmas költészeti munkás, minőkkel a hanyatlás századaiban találkozunk. Lantja lelkének, álmadozásának, mystikus hitének eszköze. Nem vonja el az élet komoly kötelességeitől: buzdítja teljesítésükre, segíti a pap és a közzvédő lelkesedését.

Ebben kell megkülönböztetnünk e görög hymnusokat ugyanazon vagy a következő század annyi más versétől. A szerző bölcs volt, emelkedett és keceses képzelemmel; s végső megpróbáltatásaiban hősi önfeláldozást tanúsított polgártársai iránt. Úgy halt meg, mint szent Ágoston, a barbaroktól ostromolt püspöki székvárosában; s a nélkül, hogy valaha teljesen orthodoxá lett volna, vértanú volt.

E rendkívüli idő festésének befejezéseül hátra van még a bátorságában és szeretetében magasztos keresztény költő mellett feltüntetni a hierophanta és ábrándos pogány költő utolsó képét. Ilyen a régi hitek lassú kialvása: még akkor is, midőn az ifjú és tiszta hit lángja megemésztí maradványaikat, mozognak a hamu alatt, s vetnek még élénk lobbanásokat, melyeket a környező új kor idéz elő. Így

ébredt fel a keresztény püspök hymnusai mellett *Proclus* makacs lelkesedése, Minervát és a Múzsákat imádvá az összedülő templomok zajában.

PROCLUS verseiben a lyrai szabadság kétségkívül belebonyolódik az archaismus és a symbolum bilincseibe. Az ihlet megsínli e tudós munkát; de a polytheismus e maradékaira nézve az irodalom szeretete szenvedélylyé vált, s nyelvének megvan a maga költészete, valamint őszintesége.

„Énekeljük,²¹ magasztaljuk a halandók isteni fényét, a nagy Jupiter kilencz zengő leányát, a Múzsákat, kik megtisztítva az élet tengerén eltévedt lelkeket a könyvek rejtelmes ereje, a gondolat fentartója által, megóvják a földi fájdmaktól, s megtanítják átkelni a feledés mély folyamán, és szennytől menten fölemelkedni a testvéri csillagba, honnan hajdan lebuktak e lelkek, midőn az anyagi javak szenvedélyétől elkábulva, leszálltak az élet partjaira.

„De oh istennők! csillapítsátok le bennem e heves lángot; ittasítsátok meg a bölesek értelmi tanításaival s a babonás emberek hangja ne térítsen el ez isteni és üdvös úttól! Az élet zajgó hullámai közül vonjátok a tiszta világosság felé lelkemet, melyet eltöltöttek ihlető könyveitek s mely magában bírja ez édes ékesszólás dicsőségét, a gondolat vigasztalóját. Hallgassatok meg, oh istenek! felséges vezetői a szent bölcseségnek, kik isteni tűz érintése által a halhatatlanok felé vonjátok a sötét börtönből kiragadott lelkeket, megtisztítva őket az imádság kimondhatatlan engesztelésével! Hallgassatok meg, nagy szabadítók! Lövellétek reám a szent könyvekből a tiszta világosság sugarát és oszlassátok szét a felhőt, hogy megkülönböztessenem a halhatatlan Istent és az embert, hogy a démon, a rossz

szerezője, ne tartson vissza mindenkorra Lethe habjai alatt, távol a boldogok tanyájától, és hogy a kegyetlen büntetés ne kösse le az élet lánczaival lelkemet, mely a születés hideg hullámaiba esett, hol nem akar többé sokáig bolyongni. De oh istenek! urai a ragyogó bölcseségnek, hallgassatok meg; és midőn a mennyei út felé sietek, nyilatkoztassátok ki előttem a szent szavak erényeit és rejtelmeit!»

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

(Latin lyrismus a keresztény ihletés alatt. — PRUDENTIUS. — Szent PAULIN, nolai püspök.)

Nyugaton ugyanazt találjuk, a mit keleten: a keresztény átalakulás mindenre alkalmazódik, a költészetre úgy, mint a valódi életre. De eleinte a multat utánozva, e költészet ujdonságában is megtartja a művészet alakjait, az összhang szabályait, melyeket a nép tudatlansága és a barbár betörés később összezavart és lerombolt. Nem Rómában jelent meg legnagyobb fényvel ez a már keresztény, de classicus iskola. A hódítás által messzire kiterjedvén, a római nyelv nagyon ellentétes pontokról nyerte szónokait és költőit. A harcziás Hispania, melyet délvidéki rokonsága korán összevegyített itáliai urainak szellemével, magasztalta először a lanton az új vallást. A mint hajdan LUCA-NUST és MARTIALIST adta Róma roppant nagyságának és bűneinek, akként szolgáltattott a katakombákból kiemelkedő egyház erényeinek egy zengzetes és tiszta dalnokot.

PRUDENTIUS a tarragonai tartományban született, időszámításunk 348-ik éve körül; felváltva ügyvéd, bíró, praefectus volt, majd Rómába és Theodosius udvarához vitték tehetségei. Élete egészen világi lévén, nem érhetette el ama nagy püspökök tekintélyét, kik akkoriban az egyházat díszíték. Az volt a negyedik században, a mi Minutius

Felix a másodikban: világi neophyta, szavával szolgálva testvérei hitét s a régi rómainak irodalmi hagyományával dicsőítve az új Rómát. Lantos költő, de nem ihlett főpap lévén, PRUDENTIUS mindenek előtt leírja a keresztény életet mindennapi kötelességeiben és legdicsőségesebb emlékeiben. Mint a ptolemaisi püspök, a természet látványát vonatkozásba hozta az emberi szívvvel, s ennek benyomása alatt hymnusokkal jelezte a fő órákat és az idő felosztásait.

Ez előjátékok bája szentségökben állt, a lélek önmagához való térítésében, a vallási tisztaságnak s a világi élet bűneinek ellentétében, és végre a szellemi élet reményében, mely előbbvaló e földi lét minden érzeténél. Ilyen a reggeli hymnus, mely HORÁ CZ egyik előkelő versmértéke szerint készült: ¹

«Oh éj, homály, sötét párák, zürzavaros osztályrésze a világnak! fölkel a nap, világosodik az ég, közeleg Krisztus: tünjetek el!

«A föld homálya széteszlik a nap lángoló nyilától; és a ragyogó csillagzat világával visszanyerik színöket a tárgyak.

«Így a mi saját éjszakánk, álnoksággal czinkos szívünk homálya nemsokára föltárva el fog halványulni az Isten országa előtt.

«Akkor többé nem lesz elrejtethő, a ki mily feketeségen gondolkodik; hanem e szent hajnalon csillogni fognak a lélek leleplezett titkai.

«Napkelte előtt büntetlenül vétkezik a tolvaj a sötétség szégyenletes oltalma alatt; de a világosság, az álnokság ellensége, nem engedi többé elrejtetni a zsákmányt.

«Ime jó a lángoló nap: most, bánat, szégyen, megbánás. Senki sem oly szilárd a rosszban a fény előtt.

«Most, most, munkás élet. Ez órában senki sem mer játszani; mind komoly tekintettel színezik legléhább gondjaikat is.

«E mindenkire hasznos óra mindenkit felhiv, hogy azt tegye, a mit tud; a katonát, a tisztviselőt, a hajóst, a mesterembert, a munkást.

«Az ügyvédség dicsősége csábítja az egyiket, a végzetes trombita ragadja el a másikat. Itt a kalmár, ott a majoros jár fukar haszna után.

«De mi, nem ismerve a nyereséget és uzsorát, idegenek lévén a szó művészetétől, nem támasztva rettegést a hadi mesterségben, egyedül csak téged ismerünk, oh Krisztus!

«Tiszta és egyszerű lélekkel, áhitatos hanggal, letérdelve előtted, hozzád fohászolni tanulunk a könyvek és dalok által.

«Ez napjaink díja; ez a művészet, melyből élünk; ez első munkánk, ha az újra éledő nap fölemelkedik.»

A következő versszakok elbágyadnak és bizarrá lesznek, néhány részletökben Jákob és az angyal éjjeli harczáról. A parabolába itt bizonyos mystikus illetlenség vegyül. De nemsokára újra feltűnik az erkölcsi emelkedettség a keresztény abbeli vágyában, hogy a számára engedett új nap feddhetetlenül muljék el, hogy a nyelv ne hazudjék, a kéz, a szem ne vétkezzék.

«Felvigyázó ügyel reánk a magasból és minden nap látja minden tettünket, hajnaltól estig. Nézője és birája mindannak, mi az emberi lélekben fogamzik: senki sem csalja meg e tanút.»

Az esti hymnus, mely nyugalmas éjszakáért, az álmak eltávolításáért és a lélek tisztaságáért könyörög, nem kevésbé természetes menetű. Az Atyához és a Szenthá-

romsághoz való fohászzkodás után a költő így szól művészi-
leg összefont alkaikus versszakokban :²

«Elmult a nap munkája, megjött a nyugalom órája ; és az álom megpihenteti a fáradt testeket.

«A viharoktól zaklatott és gondoktól sebzett lélek tele torokkal iszsza a feledés kelyhét.

«Hatalmas nyugalom hat át minden tagot és nem hagyja meg a boldogtalanokban a fájdalomnak semmi érzését.

«Istentől gyarló természetünknek adott törvény e gyönyör, mely meggyógyítja és mérsékli a szenvedést.

«Üdvös nyugalom kereng az ereken s az üdítő álom által csillapítja le a gondoktól szabadult szívet ; de az elme gyors szárnyakon elmenekül s különféle képekben látja a rejtett dolgokat.

«A lélek, mely az égből született s melynek tiszta forrása a lég, megszabadulva egyszer a gondoktól, nem tud többé henyén epedni.

«Számos tüneményt készít magának utánzás által, s gyorsan átfutva rajtok, bizonyos tevékenységre talál.

«A kit erköleseinek tisztasága ritkán hagyott elbukni, fényes sugár esik arra és megmutatja neki a láthatatlan dolgokat.

«De a ki beszennyezte szívét a bűnök ragályával, szám nélküli borzalmak játékszere lesz és fenyegető képeket lát.»

Az élet más eszményeit is megszentelték a költő dalai. Tudjuk, mik voltak a helleneknél a gyász panaszok és imák. Róma túlságig vitte ezeket fizetett *sírató női* által a hatalmasok és gazdagok temetésein. A legelőkelőbb költészet, a római száműzéseket követő csiszolt korszakban, nem tagadta meg e gyász nyelvét az elegiában és az ódá-

ban; OVID és HORÁCZ nevei eleget mondanak. Nem szükséges emlékeztetnünk, mily megható dolgokat talált az epikureus HORÁCZ az élet rövidségében s a túlélő barátság bánatában. Gúnyolódó költészete szelid és bájos lesz. A búskomolyság, melyet gerjeszt, ha nem is erény, legalább megerősíti a lelkeket a lemondás által.

De mennyire hiányzik e bölcsészetből a nagyság és a gyöngédség! mennyitől megfosztja a képzelmet és a szívet! Ha a szellemnek a halhatatlanság hitéből származó nemes büszkeségről van szó, milyen csalódást okozhattak reá nézve HORÁCZNAK e versei egy kitünő bölcsről:

«Oh te, ki megmérted a tengert, a földet és a végtelen fővényt, Archytas, íme maroknyi porrá váltál a matiusi parton! semmi hasznodra sincs, hogy a lég birodalmáig emelkedtél s az egek körében járt szellemed, melynek meg kellett halnia!»

Ha az ember legjobb érzelmeiről van szó, az emlékek hűségéről, a költő nem vár elvesztett barátja számára mást, mint örök álmat.³ Másutt magának sem ígér egyebet, mint egy első könyvet még meleg hamvai fölött. Mindez nagyon kevés arra, hogy fentartsa a lelket az utolsó órában és megihlesse az életen át. Többet ér, még a római szellem romjaiban is, elővenni egyikét a síriratoknak, melyeket a vértanúk hagytak hátra. Többet ér a keresztény lantos ajkáról hallani szép fohászkodását a Teremtőhöz, az emberi lelkek tűzhelyéhez, és bizalmát az örök életben, mely meg van nekik ígérve.

«Kész vagy, oh Isten! megsemmisíteni a halált szolgáláidért; és megmutatod nekik a változhatatlan ösvényt, melyen a testnek is ujja kell születni.»⁴

«Csak jöjjön meg az idő, melyben Isten betölti minden reményünket! Vissza kell adnod, oh föld, a képet,

melyet kiszolgáltatok neked. Ha a rothasztó idő szétszórná is csontjaim porát s csak egy marék hamut hagyna belőle; ha a folyamok futó vize, a légben szétszórt szelek széthordanák porommal rostjaimat, az ember nem vesztet el.

«De a míg, oh Isten, magadhoz hívod és újra összeállítod a szétszórt testet, hol fogod megpihentetni az ártatlan lelket? A boldog patriarcha ölébe fogadtatva virággal lesz-e körülvéve, mint Lázár, a lángtól emésztett dúsgazdag szeme előtt?

«Hiszünk szavadnak, oh Megváltó, midőn diadalmaskodva a halálon, kíséretedbe hívod a kereszted mellé függesztett latort! Ime megnyilt a hívek előtt a paradicsom ragyogó ösvénye. Szabad az embernek e ligetbe lépni, melyet elragadott tőle a kigyó. Kérlek, isteni kalauz! fogadd el és szenteld meg az áhitatos lelket szülő hajlékában, melyet elhagyott a száműzetésért és tévelygésért. — De mi ibolyákkal és lombokkal öntözzük a síriratot és a hideg követ».

E vallási emelkedettséghez, e keresztény metaphysikához, mely maga is költészet, PRUDENTIUS a vértanú közeli emlékeit csatolja. A hitnek több hőjét magasztalják hymnusai, melyek hatalmasan megragadták az egykorúakat, de hosszúak és néha különösek reánk nézve. Lyrai pálmája, szellemének elévülhetetlen virága a néhány megható és naiv vers az első vértanúságról, a Herodes által legyilkolt ártatlan kisdedekről.⁵

E versekről elmondhatjuk, hogy soha sem fognak elveszni, s énekelni fogják azokat a legutolsó barbár földön, melyet a kereszténység meghódít és megáld.

Néhány évvel a tarragonai költő születése után, a keresztény hitnek egy másik dalnoka kelt föl Gallia déli

tartományaiban, Italiának e hódításában és folytatásában: PAULIN, növendéke, barátja, ellenmondója Ausonusnak, s ezzel együtt egy ideig a császárság magas hivatalainak osztályosa. Egygyel több közös rokonvonása PRUDENTIUS-sal az is, hogy ifjú korában ama hispaniai tartományban vette föl a keresztény hitet, mely oly szenvedélyesen lelkesült érette. Több évig tartózkodott itt, beleházasodott egy gazdag keresztény családba s megtérítette feleségének példája és imája, ki türelmetlenül kívánta egészen megnyerni őt vallásának s lerázni magáról úgy, mint róla, a vagyont, melyet hozomány gyanánt vitt hozzá. Hallgatva e szeretett hangra, PAULIN elhagyta a római senatust és eladta terjedelmes birtokait, hogy a szerencsétlenek közt oszssa ki árokat és a vallásos szegénységbe lépjen.

Szinte félünk összekötetésbe hozni az irodalom és művészet eszméit e lángoló erényű művekkel; de elfeledni e vegyüléket, annyi volna, mint megváltoztatni az igazságot. PAULIN (mint Ausonussal való költői vitája bizonyítja) előkelő szellem volt s a világi költészet legbecsesebb emlékein táplálkozott. Csakhogy a mi Ausonusra nézve bálványozás, reá nézve csak sokáig kedvelt s leküzdött szórakozás volt. PAULIN különben nem állapodott meg a hitnek úgyszólván külső nagyságánál, hogy azt dicsőítse: alázatos és buzgó szolgájává tette magát. És midőn püspök lett, kimeríthetetlen szeretetében a rabok megváltására szentelte egyházának edényeit és saját szabadságát. Csodálatos legenda! akár valódi tény foglal magában, akár a néphitet bizonyítja, melyet annyi erény valószínűvé tett.

De kölcsönözzük előbb a képzelem és összhang néhány emlékét e keresztény erénytől, mely méltó volt

harcolni a barbár berontás ellen. Vajjon a keresztény, a költő, az elvált, de gyöngéd férj-e az, ki inkább kiválik PAULINNAK Theresiához írt e verseiben:

«Jer, sorsom elválhatatlan társa! ajánljuk fel egészen az Urnak e remegő és rövid életet. Látod a napokat rohanó vihar módjára elmulni és e mulandó világ elemeit elkopni, meghalni, eltűnni. Minden kisiklik kezünkből, s a mi véget ér, annak nincs visszatérése. Hiú képek csalták kapzsi és könnyelmű lelkeinket. Hol van most a nagyságnak e látszata? hol vannak a hatalmasok kincsei?»

Hispaniában pappá szentelték, majd visszatért Italiába, hogy közelebb jusson néhány barátjához, összeköttetésben állt szent Jeromossal és Ágostonnal s tizenhat évet töltött Nola városának kapuja előtt egy kis majorban, közel a hajdani püspök, szent Felix sírjához. Innen választá meg püspökévé a nolai nép. Ifjúságának költői hajlama azon vértanú ünnepén ébredt föl, kinek püspöki székében ült, s HORÁ CZ egyik versmértékében fejezte ki ez annyira új rendbeli érzelmeket.

PAULIN versei szintén paphoz szóltak, Nicetas, daciai püspökhöz, ki egy italiai szent gyászünnepére jött és visszatérőben volt fagyos és barbár vidékére. Semmi sem tűnteti fel jobban a vendégszerető egyességet, mely akkoriban annyi ihlett lelket hozott össze ugyanazon remény által. Mily szigorú báj van e búcsúzó versekben:

«Távozol már, gyorsan itt hagyva minket, e magányos vidéken, kik örökre egyesültünk veled.

«Indulsz már, a távoli föld hívására, melynek pástora vagy! Ah! itt maradsz még: szíveink bírnak téged.

«Menj, emlékünkel tele! hagyj 'e helyen valamit magadból, jelen lévén szellemed által, és viszonzásul vidd magaddal lelkeinket.

«Oh boldog földek és népek, melyekhez eljutsz, minket elhagyva, s melyeket Krisztus lépteid és szavad által fog meglátogatni.

«A dákokhoz fogsz menni, éjszakra; s az ægei tenger hullámain keresztül, érinteni fogod Thessalonikát.

«Ki adja nekem a galamb szárnyait, hogy gyorsan ama karok közé vegyüljek, melyeknek hangjai, a te példádra, magasztalni fogják az isteni Krisztust?

«Bár visszatartanak a test bilincsei, lelkeink utánad szállnak; és veled énekeljük az Ur himnuszait.

«Hozzád, a te benső életedhez kötve, kívülről imádságban és éneken törünk ki.

«A parttól kezdve, melyet megérint, az adriai tenger meghódolva visz téged békés hullámain és vitorláid szelid zephirtől dagadnak.

«Tovább fogsz siklani az elsímult tengeren, és keresztel fegyverzett hajód ormán diadalmaskodva haladsz, megvédve hullámoktól és szelektől.

«A matrózok a megszokott dalt éneklék, himnuszok módjára hangolt versekben; és kegyes hangjaikkal kedvező szeleket idéznek elő.

«Minden hang fölött tárogató gyanánt harsog Nicetas hangja, Krisztust magasztalva; és a tengeren felelni fog Dávid és hárfája».⁶

Az új korszak argonautái és Orpheusa voltak ezek. A költészet újra született a lelkesedéssel. A lant, tisztább adományokkal, Isten és az emberiség szeretetével szövetkezve, zordon és kecses hangokat talált. De a

barbarizmus hullámai, melyeket csak rosszul tartott vissza a régi világ elkopott zsarnoksága, nemsokára mindent elmerítettek s leromboltak egy időre, kivéve az egyházak halhatatlan *keresztjeit*, melyek itt-ott még feltűndeztek az örvény fölött.

HUSZADIK FEJEZET.

(DANTE, mint lantos költő.)

Mikor ébredt föl a lantos költészet déli Európában a római nyelven és egyházon kívül? mikor lett más, mint az imádság és hit szárnyalása? Az újkori kritika keresi ez időpontot, hogy Siciliának vagy a Provençenak tulajdonítsa dicsőségét. De minden kizárólagos követelés hiábavaló itt; a lantos költészet mindenütt megszületett a lélek első és legélénkebb érzelmeivel. Ha MONTAIGNE reá vélt ismerni a kannibál irokéz dalában, mely a gyikot dicsőíti s szeretné elrabolni annak élénk színeit, hogy kedvesének nyaklánczát ékesítse velök; ha e barbár dal egészen *anakreontikusnak* látszik a francia bölcész előtt: ugyanazon szenvedélynek, ugyanazon képzelemnek nem kellett-e százszor nyilatkoznia a középkor életének megpróbáltatásaiban? Az előkelőség hiányzott a művészetből, valamint az erkölcsökből. Az izlés, a választékosság nem éltette e költészetet. De, gyakran a szívből indulva ki, annak hatalma is megvolt benne. Övé a *troubadourok* első korszaka, mely világivá tette a szellemet Európában, az egyházzal szemben a véleménynek egy más hatalmát állította fel, megkezdte a szabad gondolkozás vitáját az erősebb ellen és Franciaország

déli részén merész dalmokok és népszerű költők fajtát képezte.

A mi a tömegben uralkodik, csakhamar eszköz lesz a hatalom számára. A középkor ez egyenetlen társadalmában a fejedelem, a várúr, a lovag egy oldalról a nép leggyöngédebb élvezeteit érintették; dalokat készítettek számára.

A rang hierarchiája előkerült a szellemek között is. A nemes *troubadour*, a *trouvère*, bejárva a városokat és kastélyokat, gyakran vitt magával alárendelt dalmokot, a mint a lovagnak megvolt a maga apródja, s a mint hajdan Görögországban a költőnek rapsodja volt.

Így nem az ismeretlen példák utánzásául, hanem természetes találkozásnál fogva, a társadalmi finomság nálunk a dal és költészet ugyanazon befolyása alatt született újra, melynek a régiak a világ polgárosodását tulajdonították. Egy harcziás főúr, Vilmos, poitiersi gróf, kezdé meg hűbéri udvarában ama szerelmi dalokat, melyeket egy másik még harcziásabb várúr, Bertrand de Born, később nagy fényvel újíttott meg s a tudósabb lant különféle hangjaira alkalmazott.

Ez új alakban volt újjá születendő az, a mit itt-ott összeszedtünk a görög művészet romjai közül, a harcziás költészet, mely felváltva lelkesült és keserű, serkenti a bátorságot, megbélyegzi az igaztalanságot és zsarnokságot, fölgerjeszti hangjával a szenvedélyeket, s hatalmasabb fölgerjesztésekben, mint lecsillapításukban. Bertrand de Born, a hautesforti várúr, harciban állva szomszédjaival, szövetségben az angol király lázadó fiával, a forradalmi ALKAEOS vagy a bántalmazó ARCHILOCHOS családjából való költő. Megvan benne, mint az előbbiben, a háború szenvedélye, a szép fegyverek, a hadi fényűzés szeretete; kérlelhetetlen, mint a második; és *sirventei* nem okoznak kevésbé mély

marásokat, mint a görög költő *iambusai*. Végre, e párhuzam igazolására, a tizenkettedik század troubadourja, kit később DANTE idézett és utánzott, születő nyelvét hajlítani tudta a dallam minden mesterségére, vérengző képei közé komoly és szelid színezéseket vegyítve, szóval épen oly elegiakus tudott lenni, mint lyrai.

Ez utolsó jelleg kiváltképen felismerhető gyászdalában, melyet az ifjú angol herczeg emlékének szentelt, kinek felébreszté becsvágyát s osztozni akart veszélyeiben. Azt hinni, hogy ama *myriologiák* egyikét halljuk, melyekben kedvét találta Görögország költői szelleme, de a melyet a harczos és barát férfias fájdalma ez úttal oly pathossal ruházott fel, mely meghatóbb a könyeknél.

A lantos költészet, az emberi életnek ez a veleszületett s felváltva vad vagy ápolt virága, a lantos költészet, a diadalnak és koporsónak e koszorúja, újra megjelent azon a napon, midőn a limouxi durva harczos örömét fejezte ki a harc közeledtére, mely az ő szemében kedvesebb volt a tavaszi napnál, és nemsokára azután fájdalomtól áradozott az ifjú angol herczeg kora halála fölött. A költészet tüze egész teljességében tört itt ki; a művészet szellemét újra feltalálta a szenvedély.

Különben ugyanezen időtájt, más ég alatt, de rokon nyelven, egy másképen híres és félelmes harczos, a kereszt-háborúk egyik hatalmas uralkodójának örököse, Barbarossa Frigyes unokája, II. Frigyes császár példájával épen úgy pártfogolta a költészetet, mint jótéteményeivel. Mint egyszerre Németország, Nápoly és Sicilia ura, jártas lévén maga is a régi nyelvekben és az arabsban, ismervén ARISTOTELEST és AVERRHOEST, Palermoban akadémiát állított a népnyelv számára, s oda beíratta mind magát, mind két fiát, Enzot és Manfredot, kik mindketten verseket írtak, a nél-

kül, hogy az utóbbinak politikai szelleme kevésbé hitszegő és kevésbé kegyetlen lett volna.

Így kezdődött a világosság a középkor chaosában ; így lebegett az Isten szelleme, a tudomány és a költészet, a barbárság dagadó vizei fölött. De itt is, minden zürzavaros maradt, és a valódi lángész villáma mellett gyakran jelent meg az otromba művészet ügyetlen kísérlete, melyet tapasztalatlanságból épen úgy csodáltak, mint magát a lángeszét.

Megvalljuk, kísértetbe jövünk ez alsó polczra helyezni azt, a mi hozzánk jutott II. Frigyes császár és kancellárja, DESVIGNES PÉTER lantos dalaiból. Mindketten tudósak voltak ; és DESVIGNES PÉTER, hosszú kegy után áldozatul esve Frigyes irgalmatlan gyanújának, megújítani látszik Boëtius és Theodorik tragikus emlékét. De a tudomány nem ad költői hangot. Abban, a mi fenmaradt II. Frigyes boldogtalan miniszterétől, nem láthatunk egyebet, mint csinált utánzását azon szerelmi nyelvnek, melylyel PETRARCA is visszaélt.

A mi Frigyes császárt illeti, III. Inczének e rettentő gyámfiát, ki urává lévén a birodalomnak, oly merészen daczolt a római pápákkal : egy neki tulajdonított gyöngéd dal bámulatra ragad epedő alázatossága által, de nincs benne semmi kecs, semmi lyrai hév ; másutt kell keresni az új költészet magvait, melyek már el voltak szórva Európában, kifejlődtek a déli ég tüzében, elfogadtatást nyertek az udvaroknál, s melyeket nemsokára központosított lángeszének gyújtó tükrében a *középkor Homerje*.

Különös végzetessége e korszaknak, mely annyi emlékekkel terhelt születt! a finom érzelmek, a nyelv csiszolásai megelőzték az új költészetben a szenvedély hangját és a lélek szárnyalásait. Alig emelkedett ki az olasz nyelv a római nyelv romjaiból, alighogy dadogva megszólalt a nép-

dalnokok ajkain, midőn a gondolat minden szenvedélyese, az álszenvedély minden ízetlensége előállt a versművészet megrontására: úgy látszott, a scholasticismus súlyosodott még a szerelemre is. Nincsenek meg ABÉLARD versei, melyeket Heloisához írt, s melyek a köztereken és az iskolákban ismételtetve elárulták a két szeretőt. Ki e versek tárgya volt, csupán a szenvedélyes szelidséget és a zenei búbját dicsérte bennök; ódák voltak ezek rá nézve, minőket HORÁCZ írt Lydiához.

ABÉLARDnak e költői jogcíme elveszett vitái, szerencsétlenségei és vezeklése közepett. De nem így történt olaszországi kortársaival. Szerelmi dalaik, csodálattal fogadva, fenmaradtak; művészetök már híres volt s pótolta a természetességet és igazságot. A pártvezérek, a flórenczi pártoskodásokba keveredett férfiak, győzve vagy száműzve, oly szenvedély fájdalmait és örömeit énekelték, melyet gyakran képzeltnek lehetne gondolni, annyira óvatosak kifejezései, egész a homályosságig. Nem PETRARCA előkelősége és zengzetessége ez; de néha már az ő keresett szellemeskedése, GUINICELLI, GUIDO CAVALCANTI *canzoni*iban nincs más lyrai, mint a stanzák alakja és a versek egybefonódása. A művészet különben megölte a szenvedélyt; és úgy látszik, hogy ez oly élénk, oly harcias természetek a technikai és agyafurt tudomány minden alkalmatlanságának alávetették magukat. Ebben áll kiváltképen a középkor az ókor alatt: sokat okoskodik, és a hanyatlás ál ízlése reá nézve megelőzte a szellem ébredését.

De mégis megjött e szellem; és nem rázta le ugyan egészen a korszak porát, de sok költői erényt egyesített: megvan benne a dráma és szatira hangja, valamint a lantos költészeté és a lelkesedése. *Comediának* nevezi roppant munkáját, mely kevert, zajongó, mint a középkor. Nyelvé-

ben, melyet ügyesen vont ki Olaszország minden népies szójárásából, megvan a népies erély és a mystikus magasztosság vagy szelidség; a gazdag természettől, mely körülfogja, a mezők látványától, emlékeitől, harczaitól, szenvedéseitől szüntelen kölcsön veszi a valódi életnek és kora erkölceinek képeit; és mégis, ihlettségének bizonyos óráiban, a legeszményiebb s legjobban magába szállt vallásos költő. Ő, a ki kezében tartá a próféták átkát s gyűlöletének vagy igazságszolgáltatásának kedve szerint szórá azt, a legtisztább hangokra talál, melyek valaha megzendültek a lanton, hogy egész Istenig vigye az emberi imádságot és reményt.

De itt, DANTE csodálatos utazásában van a legmagasabb pont, melyre eljutott; és bámulatunknak először e láthatatlan nagyságok alatt kell őt keresnie. Első költészeti tanulmánya, első gondolatai azok voltak, melyek kortársaié. Velök együtt, a provençiak példájára, finom sonneteket írt a szerelemről; mint ök, agyafúrt s néha különcz volt. Nemcsak, hogy egy nevét viselő elődje volt, néhány hideg sonnett szerzője, kit azonban szenvedélyesen csodált egy fiatal leány költő, úgy hogy *la Nina di Dante* nevet akart viselni: hanem ifjúságában azt hitte, hogy néhány versenytársa van a költészetben, s csak későn ejti ki a vallomást, hogy mindnyájokat elhomályosítani reményli, a mint a festő Cimabué felülmulta Giottot.

Bocsássunk meg a lángész ez őszinteségének. Első formája koráé volt. Nála is, talán magasabb fokon, a latin nyelv, a provençei költészet és a bölcsészet ugyanazon tanulmányait találjuk; tételt állított össze a földről és vízről, mint első elemekről; Párisban, a *Fouarre*-utezában a scholastikának egy nagy mesterét hallgatta, és nyilvánosan vitatkozott. De lángésze magasabbról indult ki. DANTE,

alig lépve ki a gyermekkorból, érezte a tiszta, igaz, mély szerelmet; csalódásait és fájalmát oly erővel fejezte ki, mely messzire elveti a század egész elfogadott költészetét és szenvedő nyelvét; megőrizte eltörölhetetlen emlékét, mint Isten pecsétjét; költővé szentelte a vallás és a szerelem.

DANTÉnek ez első eredetiségéhez, e szerelemhez, e gyászhoz, e Beatrix-imádáshoz rettegünk-e egy másik ihletet csatolni, mely meghazudtolja az újkori kritika egész elméletét? Merjük kimondani, hogy a középkor teremtménye az ókor tanítványa? Mert daczára a némely híres munkában felállított rendszeres felosztásnak, nincs két külön világ a képzelem számára, nincs két egyenlő és ellenkező nagy iskola; csak kevesebb és több van. A lángésznek, mely néhány nem változó forrásból emelkedik föl, végtelen kitérései és vég nélküli változatai vannak. DANTÉnek, e nagy újítónak, jellege volt imádni VIRGILT, a klasszikus és tiszta nyelv mesterét; s nemcsak úgy imádta, mint STATIUS, rosszul utánozva, túlozva előkelőségét, megrontva egyszerűségét, megváltoztatva szenvedélyét. Egészen áthatva e fénytől, egészen elbűvölve e költészettől, sugárait egy alig születő nyelven tükrözte vissza, melyet e hatalmas minta szerint idomított. VIRGIL tudós és szenvedélyes művészete, erőlködés nélkül áradva szét a királyi és népies nyelvben, melyet az új költő Italia minden zúgából összeszedett: ez DANTE dictiójának utánozhatatlan szépsége!

De éppen ezért ez oly változatos, szabad, gyakran nyugodt és magasztos, néha különöz, mindig szabatos és magas dictio, mely a szív és gondolat számára készült, semmit sem vehetett föl amaz első szerelmi dalnokok epedéséből és egyhangúságából, kik fölébresztették a képzelmet Olasz-

országban. Még akkor is, midőn DANTE utánozza őket, s mint ők, *hölgyének* színeit ölti fel, érezzük, hogy más hang ez; és első híres munkájának czíme, *Vita nuova*, nem kevésbé jele az új művészetnek, mint kinyilatkoztatása a szerelem által átalakult léleknek.

Így összekötve a troubadourok zenei formáival, de egész másképen búskomoly és szigorú szenvedélytől lelkesítve, DANTE első költészete egészen lyrai lesz. Különféle hangokon lesz az, néha egyszerű és naiv, néha komoly és szenvedélyes, kecses, mint ANAKREON, bölcsészi, mint HORÁCZ.

E rettentő DANTÉT, e kérlelhetetlen bosszulót, kinek kevély arca és sötét szomorúsága a nép szemében jele volt a pokollal való viszonyának, lehetett volna-e ezt a DANTÉT előre érezni némely első verseiben, melyeket talán barátja, a zenész CASELLA lantjának kísérete mellett próbált meg? Mily dallamos szelidség, mily gyöngédség és mily ártatlanság van az első dalban, melyet a kétségkívül még gyermek Beatrixnak tulajdonít: «Ifjú leány vagyok, szép és egészen új; és leszálltam, hogy megmutassam nektek magamat, fényéből a helynek, honnan jövök. Az égben voltam, s oda kell még visszatérnem, hogy másoknak is nyujtsam fényem varázsát. Ki engem lát és nem érez szerelmet, soha sem lesz meg benne a szerelem értelme. Mert semmi kellemet sem tagadtak meg tőlem, midőn a természet engem kért attól, ki társul csatolt hozzátok, oh asszonyok! Minden csillag öntött szemembe valamit fényéből és erényéből. Szépségem új a világra nézve, mert felülről jöttem; és nem értheti meg más, mint az a férfi, kiben a szerelem már uralkodik, másnak varázsa alatt».

Így a troubadourok szenvedélye már isteni elragadtatás volt utódjuk költészetére nézve. Más lyrai hangok még kifejezőbbé fogják tenni. Nem hiszem, hogy a magán érzel-

mek nyelvében volna valami meghatóbb, mint a költő imádsága a halálhoz, Beatrix betegsége alatt. HORÁ CZ fájdalma barátjának elvesztése miatt, erölködése megvígasztalni másban a magáénál nem kevésbé nagy gyötrelmet, elérzékenyít és elbájol az érzelmek tisztasága és a szavak dallamos szomorúsága által. De minden véget ért azoknak száraz lemondásában, kiknek nincs reményök, mint majdan mondandó volt az apostol.

Mennyivel pathetikusabb fájdalom van a költő imájában, midőn több izben s a szív minden leleményével könyörög a hajthatatlan halálhoz, s végre, szerelmének keresztény cultusában, így szól hozzá: «Oh halál! ne halaszd a kegyelmet, ha megadhatod; mert már látom megnyilni az eget s az Isten angyalait leszállni e földre, hogy elvigyék a szent lelket».

Tudjuk, mennyire elfoglalta Beatrix képe DANTE gondolatát, s mindenütt visszatér első verseiben, mielőtt nagy munkájában istenítette. A szétszórt *canzonik*, a fájdalmas és büszke panaszok között, melyekkel behinté útját, van különösen egy darab, mely kétszeresen lyrai, fictiójánál és nyelvénél fogva. A költő bizonyossága ez önmagáról: «Három hölgy — mondja — jött hozzám, szívemhez közeledve s kívülről megállva, mert belül a szerelem foglalt helyet, mely éltelen uralkodik. Ruháik szaggatottak, fájdalom van festve arcukra. Látható, hogy egyszerre minden hiányzik náluk, s hogy a nemesség és erény hiábavaló rájuk nézve. Volt idő, midőn elbeszélésök szerint, imádták őket; de ma mindenki előtt gyűlöletnek vagy közömbösségnek tárgyai.»

E három rejtelmes nő, kiktől a szerelem nevöket kérdi, az *Igazságosság*, *Nagylelkűség* és *Mértékletesség*, kiket ettől fogva üldöznek az emberek, s kik bolyongó és szegény

életre jutottak. «És én, kiált a költő, ki ez isteni nyelven hallom ez oly nemes száműzöttek vígasztalását és panaszát, tiszteletnek tartom a rám szabott száműzést. Az erény-nyel szenvedni dicséretre méltó végzet».

De még sem igaz, hogy ez első dalok, e szenvedélyes ódák már minden kortársa fölé emelték volna a nagy költőt. Ez a dicsőség csak DANTE nagy művét illeti meg; s még itt is, daczára az *ének* nevének, melyet maga alkalmaz e munkára, nem a lyrai ihlettség uralkodik legjobban. A középkor Proteusaként, magára öltve a polgárosult és a barbár világ minden alakját, pazarul szórva egymásután az okoskodást, a képzeletet, az allegoriák finomságát, a támadást és a tréfát, DANTE csak ritkán, a költemény első részében tünteti fel a lyrai hang tisztaságát. És mégis, ha PINDAR után, ha HORÁCZ után, képét akarjuk nyújtani e magasztos és nyugodt költészetnek, mely a sors szeszélyes forradalmait vázolta a régiek számára, s a bátorság és erény alá vetette, a *Divina Commedia* költőjétől kellene e példát kérni. Micsoda Fortunához szóló óda ér fel a következő versekben foglalt képpel és leczkével?

«Most, oh fiam, láthatod a kelyhet mind ama javakkal tele, melyekért az emberi faj gyötrődik. Minden arany, mely a hold alatt található vagy a mely valaha e fáradságtól gyötrött lelkeké volt, nem volna képes egyetlen egynek közülök egy pillanatnyi nyugalmat szerezni.

«Mester, mondom neki, milyen az a Szerencse, melyről szót szóltál nekem? Mi ő, hogy így kezében tartja a világot?» Ekkor így felelt: «Oh esztelen teremtmények! milyen tudatlanságban tévelyegtek! Oktatnom kell titeket. A kinek tudománya mindent felülmúl, az alkotta az eget és szabályozta elrendezését, úgy hogy az egyenlően elosztott világosság fénye mellett, mindegyik rész látható a

másik számára. Hasonlókép, a világ nagyságainak szabályozót és vezért adott, a ki alkalom adtán átviszi e léha javakat egy néptől a másikhoz, egy vérből a másik vérbe, daczára az emberi tervek minden erőfeszítésének. Így emelkedik fel az egyik nép és sorvad a másik, ama Hatalomnak tetszése szerint, mely rejtezik, mint a kígyó a fűben. Tudásodnak nincs ereje ellene : ő gondoskodik, ő ítél ; szabályozza uralmát, mint a többi istenségek a magukét. Változásai soha sem állapodnak meg. A szükség oly gyors menetet ad neki, hogy gyakran utóléri a győztest ; ő az, kit keresztre feszítettek ugyanazok, kiknek magasztalniok kellene őt s kik hibásan átkozzák. De ő boldogságában nem hall ily kiabálásokat. Más első rendű teremtményekéhez fogható örömmel hömpölygeti légkörét és élvezi boldogságát.»

Előttünk van HORÁ CZ hymnusa az *antiumi* istenséghez, azon Fortunához, melynek hatalmas kedvezéseit érezni vélték a rómaiak, a csapásokban, melyeket maguk mértek a legyőzöttekre. Csodáltuk a költőben a rémület és bosszú szereit, melyek Fortuna előtt haladnak :

Te semper anteit sæva Necessitas.

A tiburi költő néhány más képe, a kéljeány, a barátok, kik Fortunával futva, eltűnnek, midőn a kupa kiürül, csupán a Cæsarok korabeli magánélet szerény katastropháit juttatják eszünkbe. De a birodalmak hirtelen egymásra követkevése, az új népek föllépése, Európa egész munkája Róma bukása óta, jelen van a keresztény költő előtt s megnagyobbítja rá nézve a pogány jelképet, melyet felhasznál.

Ily költészet hasonlít magához a dologhoz, melyet leír. Mint a középkor, örökli az egész multat : elhomályosítva, összetörve, összezavartan veszi át ; felváltva meghazudtolja

és ismétli; átveszi költéseit s új igazsággal világítja meg; átveszi igazságait, s pathetikusabbakká és terjedelmesebbé teszi; szent Péter templomát Rómában pogány templomok romjaiból építi fel, de Michel Angelo kupoláját helyezi ormára.

A *Divina Commedia* összesége gyakran feltünteti az idő és szellem e haladásának nyomait, daczára a belé kevert barbar járulékoknak. De másokat illet e tanulmány, valóban kimeríthetetlen változatosságával. Nekünk legyen elég, ha itt-ott feltaláljuk s nyomon kísérjük ama nagy költészet fehér csillámain, melyet Görögországban csodálunk s mely hosszú időközökben visszatér a világba, mint azon csillagok, melyeket a költő látott:

Flammarum longos a tergo albescere tractus.

DANTE leghíresebb, de nem legbámulatosabb költeményéből fog leggyakrabban szemünkbe tűnni e fény. Néha talán egyhangúvá lesz és elkápráztatja a lelket, mely meg akar tőle világosodni. De épen ez által, e ragyogó bolthajtás alatt, melyet a költő fejünk fölé emel, jobban fogjuk hallani a csodálat és a tömeg hangját, a mint méltósággal emelkedik Istenhez. DANTE *Purgatoriuma* törekvés az ég felé; a *Paradicsom* a képzelem hálaadó hymnusa a boldogságért, mely végtelen, mint reménye.

Soha sem merészelt az emberi gondolat ily csodás leleményt, és a mi hibája van, abban van egyszersmind csodálatos volta: azaz a lelemény hosszúsága és ugyanazon gondolat kimeríthetetlen alkalmazása, az isteni nagyság eszménye és az emberi szeretet eszménye. Csodálatosság és gyöngédség, a képek magasztossága és a szív mély megindulása, ez az itt, a mit a legigazabb, legtermészetesebb költészet képes volt nagyot fogantani az Isten gondolatára

és a legragyogóbb természet sugarai alatt; és itt kellett találkoznia annak is, a mire a világ élemedettebb kora, az élet szomorúabb tapasztalása, a századok ismételt csapásai megtanították az emberi lelket.

Nem csodálkoznám hát azon, ha a lyrai költészet remeke, a vallási hymnus, sőt még a bölcsészeti óda is, a lelkesedés és nagyság legmagasabb fokán fel volna található DANTE *Isteni színjátékának* énekeiben. Elődjei itt nem azok a világi költők volnának, kik a pokol bejáratánál fogadták, hanem a héber költők, a zsoltáros és a próféták. Valóban, ismerjük fel DANTE termékeny eredetiségében a kettős ihletést, melyet nyert. E teremtmény lángész mögött a Kelet és a régi Italia áll. Mivel mindenről beszél, a mit tud, és mivel nem nevezte meg PINDART, AESCHYLOST, SOPHOKLEST, azt hinném, hogy kevéssé lévén jártas nyelvekben, nem ismert mást a görög költészetből, mint HOMERT, a költő-királyt. De a lyrai szellem heve, szenvedélye az egyház szent igéjével és imáival szállta meg: itt találta meg egyszerre a természetfölöttit és a lelkesedést.

Valóban nem egyetlen egy emberi képzelem volt, bármily gazdagnak tegyük fel, mely össze tudta állítani a fájdalom, engesztelődések, boldogságok ez eszményi hierarchiáit, melyekben kedvét leli az *Isteni színjáték* költője; a keresztény gondolkodás volt az, mely századok óta dolgozott az evangéliom néhány versén, Izaiás vagy szent János néhány énekén. Másfél századdal DANTE előtt, midőn az alig születő olasz nyelvet még nem írták, midőn a hitszónoklat és költészet még egészen latin volt Olaszországban, az egyház nagy embereinek egyike, DAMIANI PÉTER, e tiszta és szigorú szellem, ki néha még VII. Gergelylyel is harczra szállt s *szent kísértőjének, szent sátánjának* merte őt nevezni, hymnusban énekelte meg a paradicsom dicsőségét.

És a mit méltó megjegyezni, e hymnus, melynek latin verseit a szótagok száma s nem a rhythmus mérte ki, egy végső jambus kivételével, rimes terzinákból állt, s így a római nyelv romjai között mintegy keresni látszott az alakot, melybe az új Italia öltöztetendő volt népies nyelvét. Ime a megkezdett átalakulás e kísérlete:

«Az örök élet forrása után eped szomjas elmém; fogoly lelkem széttörni igyekszik a test korlátait; fölkel, dolgozik, küzd a száműzetésben, hogy föllelje hazáját, nyögve a csapások és bajok súlya alatt. Azt a dicsőséget, melyet elragadott tőle a bűn, még mindig szemmel tartja. A jelen rossz növeli az elvesztett jó emlékét. Ki tudná megmondani, minők a legfőbb béke örömei ott, hol kárbunkulus paloták emelkednek, ragyogó arany födelek, sugárzó termek? Drága kövek alkotják az egész épületet; tiszta arany, átlátszó, mint az üveg, fedi a város utcáit; semmi sár, semmi romlás, semmi tisztatlanság nem szennyezi be.»

Ad perennis vitæ fontem mens sitivit arida.
 Claustra carnis præsto frangi clausa quærit anima;
 Gliscit, ambit, eluctatur exul frui patria.

A rimes terzinák ez alakja, néhány félbeszakítás kivételével, így megy tovább, tömegesen állítva elő a képeket, melyeket a hit közönségesekké tett, a nélkül, hogy kevésbbé költőivé tette volna.

Kevés idő multán a népnyelvek, alig hogy kiváltak a római romokból, megragadták e kimeríthetetlen tételt, melyet a vallás jelenlevővé tett a tömeg szívében s melyet Italia szép ege fényével éltetett. Itt jönnek elénk, mint DANTE elődjei vagy legalább mint felavatói a nyelvnek, melyen szelleme megszólalt, a ferenczrendi költők, kiktől

szerencsés visszhangokat talált napjainkban egy ritka tehetség, egy ékesszóló tudós.

Ezúttal nem többé a troubadourok világi és kidolgozott éneke, ez a még szenvedélyes létére is mesterkéltséget költszettel előzte meg a nagy költőt s nyitotta meg az utat előtte és épen ez által gyakran eltévelyíthette férfias és büszke szellemét: maga a vallás volt az, a legőszintébbek és legegyszerűbbek ajkán; a nép áhíthatának látványa volt az, a szép olasz természet közepett, midőn az est lanyha derűjében, egy égető toscanai nap végeztével, PACIFICUS testvér, az alázatos szerzetes, édesen hangoztatá az egyszerű olasz szavakat, melyeket karban ismételt a tágas téren térdelő nép az Arno partján.

Ez énekek egyike, mondják, magától szent Ferencztől volt, és nem is méltatlan reá a megindulás heve által, mely a szavak hanyag bőségéből sugárzik. Istenhez szóló hymnus ez; népies körülírása ama magasztos éneknek, melyben a *zsoltáros* a természet minden tárgyát a teremtő dicsősítésére hívja fel. Kétség kívül semmi sem volna képes utóérni a héber prófétának ez eredeti hangját, e nagy bizonyosságát az isteni egységnek, mindazon anyag-állagok által hirdetve, melyeket a világ Teremtőjük helyett imádott; de a magasztos igazság népies magyarázata is még mindig szép.

Assisi Ferencz a tizenkettedik század vége felé született egyik falujában amaz Umbriának, melynek zöld erdeit és tiszta patakjait az epikureus HORÁ CZ dicsősíté; s 1226-ban halt meg, főlemésztve a lelkesülés és szeretet égő lázától. Rövid apostolsága alatt mindent felhasznált, hogy a néphez beszéljen, a költészettől a csodáig. Az Apenninek durva munkásai és pásztorai közt, e még vad lelkek Orpheusa volt; s ezek számára énekelte egyik tanítványa, egyszerű dallamra,

mely hatalmas volt, mint szava, e versszakokat, melyek alig különböznek a prózától:

«Felséges Ur! tied a dicséret; tied a dicsőség és tisztelet! reád kell vonatkozni minden hálaadásnak és egy ember sem méltó téged megnevezni. Légy dicsérve, oh Isten! légy magasztalva, oh Uram! minden teremtmény és különösen a nap által, mely a te műved, Uram, és fénylővé teszi a nappalt, mely megvilágosít minket. Mert szépségben és fényben a te képmásod ő. Dicsérjenek a fehér hold s a bolygó csillagok is, melyeket elszórtál az égen! Dicsérje urunkat a tűz, melynek sugarai megvilágosítják az éjt, a csillogó, rohamos, nagyszerű, kimeríthetetlen tűz.

«Dicsérje Urunkat a víz, a halandóknak legüdvösebb eleme, az alázatos, tiszta, átlátszó! dicsérje Urunkat anyánk, a föld, mely minket hord és fentart, a virágok és gyümölcsök oly termékeny változatosságával! dicsérje Urunkat az, ki megbocsát az ő szerelméért és a ki türelemmel szenvedő a test bajait s vidám lélekkel a betegséget! dicsérje Urunkat a halál, melynek érintését senki sem kerülheti el a földön! Irgalom azoknak, kik halálos bűnben hálnak meg! Boldogok azok, kik a végórában kegyelmedben lesznek, mert engedelmeskedtek szent akaratodnak! nem fogják ők a második halált látni, az örök büntetéseket. Dicsérjétek Urunkat, mondjátok neki köszönetet: legyetek hálásak iránta és szolgáljátok őt, ti mindnyájan, oh teremtmények, azzal az alázatossággal, melylyel neki tartoztok!»

A képek és imák e naiv bőségéből, a mint a nép a szent ember után ismételte, a költészet DANTE mystikus egéig emelkedett, ez eszményi világig, mely egészen fénynyel van behintve s mennyei szavaktól visszhangzik, de hol a szellem csodái uralkodnak mindig az anyagéin. Ebben áll a költő hasonlíthatatlan nagysága. Bárminők a látványok,

melyekkel képzelme elkápráztat, mindig a tiszta gondolatból veszi utolsó ecsetvonását. Valóban, micsodák az empyreum külső képei, a sugarak, lángok, csillagok, az ég egész nagyszerűsége? sokkal kevesebb, mint egyetlen érzése az Istenig emelkedett léleknek. Minden csoda, melylyel a költő ösvénye természetfölötti útazásában be van hintve, eltűnik lelkének fölszállása előtt, mely Beatrix szemeit nézve, kit szintén magához von a nap csillaga, fölemelkedik e legyőzhetetlen hatalom következtében s igazolja az Irás szavát: A szeretet erősebb, mint a halál.

E mennyei Jeruzsálemben, melyet a próféták leírtak s melyet egy keresztény felekezet, a millenariusoké, századról századra várt a sivatag fénylő éjszakáin, a költő így a *tiszta szerelem* új életét vetette. Lehetséges volt-e, hogy a léleknek e heve ne adjon lyrai lelkesedést? Az igaz szenvedélytől elragadott lángésznek nem kell-e a művészet minden magaslatát elérnie? PLATÓ ezt állítá; és Diotiméje, a bölcsesség és szerelem e képe, kit SOKRATES ihletőjévé tett, kevésbé volt isteni, mint Beatrix.

Csak a fictio folytonos nagyságában, ez oly sokáig álmodott egészen eszményi emelkedettségben, a káprázat és lelkesedés ez egyformaságában akadunk zátonyra. A lyrai magasztosság, mondják, rohamos szárnyalás, a lélek villáma. De az ég útján s magában az égben, a mystikus csodálatnak nincs pihenése, és a lelkesedés nem mulhat el, sem nem születhet újra. Innen van kétségkívül, a kevésbé nagy érdek, mely DANTE *Purgatoriumához* és *Paradicsomához* fűződik. Lángesze mindent megtehetett, kivéve, hogy megváltoztassa az erkölcsi tökéletességet és szenvedélyre gyujtsa az üdvösséget. E sugárzó költészet hullámai alatt, e csodálatos művészet egyhangúságában végre inkább az álmélkodás, mint a megindulás vesz rajtunk erőt.

És mégis e ragyogó egyformaságból az emlékezet oly szépségeket választhat ki, melyeket nem feledünk el, s melyek a legújabbak az újkori költészetben, ámbár még egészen tele vannak a pogány képzelemmel. E költészet felváltva nyugodt és erős, rendkívüli és komoly, majd elbeszélés, majd hymnus. Hallgassuk a költőt: «A nap már a láthatárt érinté, mely délfele fényes körrel fogja körül egész Jeruzsálemet; és az Éj mindig ellentétben a csillaggal, föl-emelkedett a Gangesen kívül, a *Mérleg* jegyével, mely kiesik kezéből, midőn ő uralkodik. A fehér Hajnal piros orezái megbarnultak a nagyon izzó nyár tüzében.

«Közel voltunk még a tengerhez, mint az útas, ki az elindulásra gondol s már jár is gondolatában, de mozdulatlan marad: egyszerre, úgy mint reggel, a nehéz párákon át, Mars skárlátvörös fényével ragyog nyugat felé: így emelkedett az óceán fölött (s bár láthatnám még!) a fény, mely oly gyorsan futott a tengeren, hogy semmi madár sem ért volna fel repülésével.

«Elfordítván kissé szememet, hogy megkérdezzem ka-lauzomat, ragyogóbbnak és nagyobbak láttam viszont. Mindegyik oldalán nem tudom mily fehérség tünt fel, és innen lassankint más színek támadtak. Mesterem semmitsem mondott azon pillanatig, midőn ez első fehérségek szárnyaknak látszottak. Ekkor, megismerve a hirnököt, felkiáltott: Térdre, térdre, ime az Isten angyala. Tedd keresztbe kezeidet; ezután ily segítségre fogsz találni. Lásd: megveti az emberi eszközöket: nem akar más evezőt, sem vitorlát, mint szárnyait, ily távoli partokon át; lásd, mily egyenesen tartja az ég felé, halhatatlan tollaival verve a levegőt, melyek nem változnak, mint az ember fürtjei.

«Miután közelebb jött hozzánk az isteni madár, még ragyogóbbnak látszott; és a szem, nem viselhetve el fényét,

káprázva lehúnyt. Az angyal elérte a partot, karesú és könnyű bárkán, mely alig érinté a habokat. A hajó farán állt a mennyei kormányos, hasonlóan egy üdvözülthöz; és több mint száz lélek ült a bárkában, s mindnyájan egy hangon énekelték: *Israel, kimenve Egyiptomból.*»

E képek eszünkbe juttathatják azt, a mit PINDARNÁL esodáltunk s a mit DANTE nem olvasott, a *boldogok* szigetét, hol kikötnek a választott lelkek, hol a világosság soha sem alszik ki, hol a zephyr könnyű lehellete mozgatja a fák illatos ágait. Ez a festés, PINDARNÁL, sokat eltöröl HOMER Elysiumának nyerseségéből; de még mindig külső; az érzékek elbájolása, de nem a lélek boldogsága. Ennek a boldogságnak festésében találta kedvét a flórenczi száműzött, a legyőzött párt vezére, a bolyongó költő, ki kénytelen volt megtanulni, «mily keserű az idegen kenyere s mily nehéz mások lépcsőjén fel- és lejárni».

Épen a költemény és az ember, a vallásos gondolat szemlélődéseinek és az elszenvedett élet megpróbáltatásainak ez ellentétéből támad az emberi pathetikum, mely ez eszménybe vegyül. A költő visszavezet a földre fájdalommal, a mint Istenhez emel lángeszével; de theologus, okoskodik, szaval, vádol, kérlelhetetlen az égben.

Ez által is megújította és felülhaladta a középkorban DANTE-nak e rendkívüli költészete ama jellemvonások egyikét, melyekkel a görög költészet bírt, ez a kitörő s az összhang által segített hangja a szenvedélynek. PINDAR vallási hymnusa, TYRTAEUS harci dala, ARCHILOCHOS bosszuló jambusa volt az. Megbélyegzé a bűnt, a mint dicsőíté az erényt; az emberek cselekedeteire nyomta a szégyen bélyegét vagy reájok árasztá a dicsőség fényét, és maga osztogatta ez életben a büntető megtorlásokat, melyeket a másik élet számára leírt.

Nem csupán a régi *kart* képviseli reánk nézve, a görög tragédiának e hosszú hymnusát; hanem megújítja a rohamos és vérengző *epodost* is, a lángésznek e szigorú anathemáját, melyet a felingerelt múzsa szórt, s mely hasonlított a kretaiak borzasztó harzi menetéhez a lant hangjai mellett.

A legnagyobb szépségek némelyike, melyek szét vannak szórva az *Isteni színjátékban*, a költői lelkesedésnek e harcias jellegétől vannak kölesönözve. A régi költészet néha gyilkos volt. DANTE költészete tovább ment: a romlott ember, a kire újjal mutatott, nem merte magát megölni a költő festéseitől való borzalmában, hanem tovább vonszolta életét lelki furdalásainak kárhozata alatt, a magányban, melyet polgártársainak méltó irtózata készített számára.

Ez a költő, ki kérlelhetetlen volt a bűn, a kegyetlenség, az aljasság iránt, magasztos festője a legszelidebb ére nyeknek: pillanatonkint dallamos moralista, kit elbájol az élet ártatlansága, a mezők egyszerűsége, az ős erkölcsök tisztasága. Édes elragadtatása ily képek előtt felfüggeszti haragját és gyűlöletét; és a lant, újjai alatt, tele van naiv gyöngédséggel és tisztasággal. Van e HORÁCZNAK oly ódája Róma őskoráról, mely fölérne a régi Flórencz e képével, a *Paradicsom* XV. énekében:

«Flórencz, e régi bástya között, hol még most is számlálja a nap óráit, békében élt, józanságban és szeméremben. A nőknek nem volt sem aranylánczuk, sem koronájuk, sem övük, mely inkább nézni való lett volna, mint a személy. A leány, születésekor, nem ijeszté meg atyját, az idő gyors futásának s a hozomány mértéktelen gyarapodásának gondolatával. Nem volt ház család nélkül és Sardanapal nem jött rámutatni arra, ki egy szobára mer szo-

rítkozni. Palotáink nem multák még felül a *monte Mariot*, mely habár legyőzetett magasságban, nem lesz azért megvetettebb. Láttam *Bellincion Bertit* szegényes bőrkabátban járni és nejét eltávozni a tükörtől, a nélkül, hogy megfestette volna arcját. Láttam egy *Nerlit*, egy *del Vecchiot* megelégedni egyszerű bőr ruhával, és nejeiket orsóval és rokkával foglalkozni. Boldog nők! mindegyik biztos volt temetéséről és egyiket sem hagyták el Franciaországért. Az egyik a bölcső mellett virasztott s a gyermek vigasztalására azt a nyelvet használta, mely öröme ragadja az atyákat és anyákat. A másik gyapjút szöve orsóján, családjával a trójaiakról, Fiesoliról és Rómáról beszélgetett. Akkoriban egy *Cianghella*, egy *Lapo Salterello* csodának illett volna be, a minők ma egy *Cincinnatus* és egy *Cornelia* volnának. E nyugalmas, e szép polgári életben, e tiszta közösségben, e nyájas hajlékban születtem s a régi keresztelő kútnál egyszerre nyertem a keresztény és a *Cacciaguida* nevét.»

E naiv vonásokhoz, melyeket minden fordítás nagyon átváltoztat, ez oly pajzán s oly költői őszinteségű nyelvhez lehet hasonlítani HORÁCZ bánkódását és gúnyos erejét a régi rómaiak és tiszta hitveseik dícséretében, az elfajult erkölcsök és a joniai táncz kemény elítélésében. Ha a *császárság* lantos költője tele van itt, bámulatában vagy haragjában, kellemmel és erővel, vajjon megvan-e benne reánk nézve a természetességnek ez a tökéletessége és a nyelvnek e naiv ujdonsága, mely nem vénül meg soha?

HUSZÖNEGYEDIK FEJEZET.

(Olasz lyrismus. — Lyrai ér a spanyol szellemben. — Herréra, Luis de Léon, Rioja, szent Teréz. — Költői ébredés Franciaországban. — RONSARD ál-lyrismus.)

DANTE nem merítette ki a megifjúlt olasz talaj gazdagságát; vagy legalább, midőn behordta hármas aratását, ha a földnek, melyet tüze összeégetett, két századig kellett pihennie, mellette, lángeszének ihletésére, egy másik láng gyuladt ki, ragyogó és könnyű láng. PETRARCA nem kevésbé halhatatlan, mint DANTE. Pedig nincs semmi más közös vonása e zordon arczzal, mint a szelidség és kecses pathetikum színei, melyek pillanatonkint meglepnek nála. De ezeket a nyelv oly tökéletességével adja elő, mely nagyobb mű színvonalára emeli. Így VIRGILTÓL DANTEIG megalakult PETRARCA, dallamosan és szabatosan, megtalálva a tisztaságot a rövidségben, a természetességet a művészet gyöngédségében.

Nem az óda lelkesültsége volt az, mit ily költőtől várni lehetett. Az volt ő az ó-kor lyrai múzsájához képest, a mi a középkor Olaszországa volt a régi Görögország dicsőséges városaihoz mérve. Képviselője volt amaz inkább henye, mint szabad, inkább izgatott, mint erős életnek, melyben a XIV. század Olaszországa szenvedett és küzdött, a nélkül, hogy kifelé valami nagyot művelne, a nélkül, hogy önmagát

felszabadítaná. Sokkal inkább kitűnt a magán érzelmek festésében, mint a nagy kötelességek és polgári erények kifejezésében. Inkább a legelmébb és utolsó troubadour volt, mint PINDAR vagy STESICHOROS.

Ne feledjük azonban, hogy ha Olaszország gondolatai akkoriban magasabbra törtek volna, PETRARCA méltó volt arra, hogy tolmácsa legyen. A szépség dalnoka volt, de nem a jogtalan hatalom érdekeső hizelgője. Szerette hazáját; megfeszíté erejét szolgálatában, benső egyessége mellett és az idegen ellen. Szabadnak akarta, épen úgy, mint a művészetek által virágzóznak; s nem becteleníté meg semmi gyáva gyöngeséggel a költői koszorút, melyet a Capitoliumban kapott.

Nem mintha valamikor tevékeny és hathatós életet adott volna a nagy emlékeknek, melyek Italia dicsőségét és illuzióját teszik. Osztozott a reményben, melyben utána még annyi század élt. Hitt egy pillanatig még Rienzi bátorságában és szerencséjében is. Szép ódában üdvözölte az ifjú Colonna Istvánt, hogy senatorrá nevezték ki és oltalma alatt Róma ujjászületéséről ábrándozott. Mindenekfölött azt átkozta el, mi ellen a középkor nagy pápai annyit harcoltak s a mit Milano oktalanul felhívott: az idegen hadsergek behatolását vagy segítségét. Nemes és hiú hangok, melyeket elég ismételni:

«Italia, drága Italiám! bár a szó tehetetlen a halálos sebek ellen, melyeket oly sűrűen látok szép testeden, oly sóhajokat akarok hangoztatni, minőket a Tiber, az Arno, a Po várnak, melyeknek partjain lakom, fájdalmasan és elgondolkozva. Menny királya! az irgalom, mely e földre hozott téged, fogadtassa veled kegyedbe, kérlek, e termékeny vidéket. Lásd, jótevő Isten, mily kegyetlen harc, mily könnyű ürügy alatt! Nyisd ki, atyai Isten, e szíveket, melyeket

megkeményít a bős Mars, és lágyítsd meg . . . — Ti, kiknek kezébe adta a szerencse e szép vidék kormányát, mely iránt, úgy látszik, nem vagytok semmi irgalommal, mit művel itt annyi idegen kard?»

«A természet bölcsen gondoskodott függetlenségünkről, midőn az Apennineket emelte közénk és a német düh közé.» Azután panaszkodva e haszontalan akadály fölött, melyet annyiszor átléptek, nagyobb fájdalommal, mint erővel felkiált: «Nem ez itt a talaj, melyet először érinték? Nem ez a fészek, melyben oly enyhén tápláltak? Nem ez a haza, melyre magamat bízom, a gyöngéd és kegyes anya, melynek öle takarja azokat, kik éltemet adták? Az Isten nevére! indítsa meg ez lelketeket, és tekintsetek szájalommal a boldogtalan nép könyeire, mely Isten után egyedül töletek várja nyugalmát. Ha csak valami jelét adjátok a szájalomnak, a bátorság fel fog fegyverkezni a düh ellen; és a harc rövid lesz: mert az ősi erő nem halt még ki az olasz szivekből.»

Nem olvashatom megindulás nélkül e régi bizonysgot; csaknem hasonló hangokat juttat eszembe, melyek napjainkban, egészen költői prózában, Rossi¹ szivéből fakadtak, és abbeli reményéből, hogy újra éltetheti a szép Italia holttestét, ugyanazon pillanatban, midőn ő maga az órgyilkos törétől esett el.

Tehetetlen önámítás! PETRARCA Italiája nem volt többé képes felszabadítani önmagát; annak a Germaniának igájára támaszkodott, melyet Róma hajdan legyőzött. De más dicsőség született számára balsorsában s megcsalta saját gyöngeségére nézve: a művészetek dicsősége, az egyházból és a sírokból támadó ihlet és tudomány, a teljesen irodalmi korszak közeli fénye. PETRARCA nemesen szolgálta ezt a munkát, mely inkább az elmés előkelőség, mint a férfias

nagyságé és valódi erőé volt. Halljuk-e őt, midőn lyraivá lett nyelvén kereszties hadat hív fel, segítségéül szólítva a német császár hatalmát és a francia püspökök buzgalmát?

Nem fogja újból fölfegyverezni a Nyugatot; nem fogja a kereszténység második hőskorát feltámasztani. De előkészíti Tassot és jelzi a lanton ama ragyogó és kecses hangnemeket, melyekkel Olaszország el fogja bővölni a még félbarbár Európát. A görög költészetnek, AESCHYLOS és PINDAR ihletének saajtsága, hogy egyszerre eszményi és élő legyen, ékesítse az értelmet és lelkesítse a bátorságot, s egy ember lángeszét egy nép közereyivé tegye. A renaissance nem ezéltzott ily magasra; költője nem volt más, mint megindult művész, ki tetszett a képzelemnek, a nélkül, hogy a bátorságot lelkesítse.

«Oh te az egekben remélt boldog és szép lélek, ki emberiségünkbe öltözve, de terhét nem viselve jársz, hogy az utak könnyebbek legyenek számodra, hű és szeretett szolgálója Istennek, ime bárkád, jobb rév felé fordulva már e vak világtól, a nyugati szél lehelletét kapja, mely e sötét völgyön át, hol vétkeinket s másokéit siratjuk, megszábadítva a régi zátonyoktól, ama Kelet felé fogja vezérelni, hová vágyódik.»²

Semmi sem élénkebb, mint e képek a költő nyelvén; nincs valami hareziasabb, mint reménye és felhivása: «Mindem ember a Garonne és a hegyek közt, a Rhône, a Rajna és a tenger hullámai közt követi a keresztény zászlót. A ki a Pyrenéktől a legvégső láthatárig, becsüli a valódi bátorságot, pusztán hagyja Aragoniát és Hispaniát. Anglia, az óceán fürösztötte szigetek, a Nagy Medve és Hercules oszlopai közt, a mily messzire elhat a Helicon hangja, mind e különböző nyelvű, fegyverzetű és öltönyű népek, az isteni szeretettől hajtva e nagy vállalatra rohannak. Mily törvé-

nyes és szent szerelmet, mily leányokat, mily asszonyokat ne áldoznának fel ily nemes kötelességnek?»

De a költő e nyelvének nem volt már az új korszak embereire semmi oly hatalma, minőt hajdan Remete Péter durva szava vagy szent Bernát szenvedélyes ékesszólása gyakorolt. Sz szenvedései közepett, Olaszország, mindenfelől gazdagodva a kereskedelem által, megszépült, felvilágosult, s itt-ott némi szabadságot talált, de sem egységet, sem függetlenséget. Tiszteljük kivált azért, mit akkoriban az ízlés és művészetek érdekében tett! lássuk benne az újkori Európa első muzeumát; ne reméljük tőle a szellem azon fölemelkedését, mely a lélek erélyéhez, a polgári erények nagyságához tartozik. A haladásnak és hanyatlásnak, az előkelőségnek és romlottságnak Olaszországban ugyanazon időkelete volt. Ezért bár bámuljuk, nem állíthatjuk fel mintául, s nem kereshetjük ott, a képzőművészeteken kívül, azt az erkölcsi lelkesedést, mely a lángésznek magasztossága. E magasztosság Michel-Angelo vésőjéből Mózes szobrának ihlett homlokára szökött; de nem ment át TASSO vagy ARIOSTO kecses, változatos, ragyogó költészetébe, mely fölér mindennel, kivéve azt, a mi legpathetikusabb és legnagyobb.

Hogy az ünnepélyek és a flórenczi képcsarnok remekei közepett MEDICI, PLATO gondolatain táplálkozva, ezeket néha választékos versszakokban ismételte; hogy POLITIEN két anyanyelvén néha ráakadt valamire HORÁCZ összhangjából és kifejezésének sajátosságos merészségéből: ezek lehetnek gyöngéd élvezetek az ízlés számára és tanulmány tárgyai, de nem nagy befolyások, melyek a gondolatra hatottak és helyet foglaltak volna az irodalom történetében.

Pedig a XVI. században, daczára a tanúltság és vitakozás terhének, a költő még felléphetett régi szerepében, mint a nép tanácsadója, a bátorság és szabadulás dalnoka.

Nagy veszély fenyegeté Európát, melyet annyi benső szakadás tépett szét. Mert alig három századdal ezelőtt a törökök, a Nyugat legszebb tájainak urai, uralkodtak a közép-tengeren, fenyegették partjait és megszabadúlva V. Károlytól, úgy látszék, nem számítnak több ellenfélre Európában.

A képzelem alig képes felfogni a XVI. század keresztény népeinek borzalmát Szolimán vagy Szelim közeledtére. A törökök birodalma még növekedésének heves folyamában volt s ama kegyetlen politika lendülete alatt, mely nagysága föltételének látszott. A trónörökösödés, melyet rendszeren családi gyilkosságok kísérték, a szerály-kormányzat, melyet a legkisebb hibáért, a legcsekélyebb balsorsért a halál fegyelmezett, a kincstár, melyet elkobzások és harácsolások gazdagítottak, a janicsárok serege, melyet a keresztény vér színe-javából újonczoztak és gyermekkorától fanatizáltak, aztán a török birtokosok hadserege, kik hadi szolgálattal fizettek a részökre jutott birtokért és zsákmány gyanánt őrizték a talajt, mindez az ottomán fegyvereket legalább is egyenlőkké tette Európa fegyvereivel; s a keresztény államok szakadásaival és zavaraival szemben még fölebbvalóknak is látszottak.

A művészeti szellemből, mely Nyugaton már fölemelkedett, Törökország még nem kölcsönzött mást, mint az anyagi erő eszközeit, a tűzértséget, a várerődítést s némi tengerészeti ismereteket, melyeket a renegátok alkalmaztak; de a török önbizalmát nemhogy csökkentette volna az idegen segítségnek e szüksége, sőt annál nagyravágyóbb és gögösebb lett, mintegy arra érezvén magát hivatva, hogy foglyúl ejtse az egész kereszténységet, kincseivel és művészeteivel.

Nem feledték a török hódítás áradatát II. Mahomed alatt, és hogyan fenyegette már Rómát a szultán Konstan-

tinápolyból, midőn a halál útját állta. II. Szolimán hosszú uralkodása növelte e veszélyt, elfoglalta Rhodust, pusztította Magyarországot, megalázta Ausztriát s egyaránt súlyosult Európára és a Keletre. Még jelentéktelen utódja, a *részeges* melléknevű Szelim alatt is, a török birodalom, még mindig hódító támadásának rohamában, el készült ragadni Cyprust a velenczésektől.

Ekkor történt, hogy a barbár erővel és a török támadással szemben, daczára IX. Károly elnézésének, ki e gyávasága által előkészíté uralkodásának benső nagy bűnét, közepette Anglia kiszámított tétlenségének, Ausztria félenkségének, Lengyelország kimerültségének, mely a még vad Moszkvával harcban állt, megjelent a keresztény szellem ébredése és felragyogott Nyugat csillaga.

Kit illet meg a tisztelet ez ellenállásért és diadalmas megtorlásért, melyet végre a kereszténység gyakorolt? Nevezzünk meg először is egy pápát, V. Piust, a domonkosi szerzetest, ki a legszerényebb származásból a pápai trónra emelkedett, szigorú és buzgó pap volt; mondják, erőszakos szellemű, de nagysággal és előrelátással bíró.

E pápa, mihelyt a törökök fenyegetni kezdték Cyprus szigetét, élénken sürgette némely keresztény államok szövetségét. Keresztes háborút prédikálni többé nem volt lehetőség Európában, melyet széttépett a fejedelmek nagyvágyása és a vallási szakadás. De ha a pápa nem ragadhata egész Európát szent háborúra, melyet Luther mint jogtalan és embertelent kárhoztatott, legalább részt vehetett benne s világi fejedelemségének a legdicsőbb alkalmazást adhatta.

Semmi sem tartóztatá fel e munkában a nemeslelkű pápa buzgalmát, még azon uralkodónak önző lassúsága és hideg álnoksága sem, kitől leginkább remélhetett segítséget. Valóban, II. Fülöp, ki irgalmatlan volt az országában

még szétszórt mohamedán maradványok iránt, habozott harczra kelni a törökök hatalma ellen, kivált Velence védelmére, melynek gazdag kereskedelmét irigyelte. Elsőnek hivatván fel a Szelim ellen tervezett szövetségre, engedélyt nyert a pápától, hogy egész birodalmában rendkívüli adót vessen az egyházi javakra. De ez is oka lett a késedelemnek, mert a fősvény és ravasz uralkodó halogatta a készületeket, szaporította az akadályokat a háború előtt, hogy tovább élvezze a kicsikart kiváltságot. Talán féltékenységében vonakodott is ily nagy alkalmat adni a dicsőségre V. Károly s egy ismeretlen nő fiának, törvénytelen testvérének, a hős Don Juannak.

Igy történt, hogy daczára az elhatározott frigynek, szemben a szövetségesek hajóhadával, a tenger úrnőjével, makacs ostrom s a két főváros, Nicosia és Famagosta elfoglalása után leigázták Cyprus szigetét, a nélkül, hogy időközben valami kitérést kísérlettek volna meg.

Gyűlöletes volt e győzelem s arra való, hogy fölgerjeszse Európa méltatlankodását. Nicosiában, hová a törökök önkéntes megadás következtében léptek be, lemészárolták az egész helyőrséget; Famagostában a basa, kit szintén föltételesen bocsátottak be, a romok fölött, a nyomortól és éhségtől kimerült helyőrség előtt, haragjának elragadtatásában megtörte minden ígétét, leölette a velencei nemeseket s elevenen megnyúzatta a hely hős parancsnokát. Azután a török fegyver igája, súlyosítva a hosszú ostrom alatt oda csődült ázsiai martalóczok által, elterjedt az egész boldogtalan szigeten.

V. Pius könyeket hullatott fölötte s a megzavarodott Európán végig hangoztatá bánatos kiáltását. Nincs párja a hévnek, melylyel a már megkötött szerződés végrehajtását sürgeté: a szövetséges hajóhad egyesülését és a bosszút,

miután a segítség már elkésett. E buzgalom legkiválóbb jele az eddig hallatlan dolog volt: egy pápai hadsereg és hajóhad megjelenése. V. Pius a vezérséget egy Colonnára bízta, ama régi római családból, mely sokáig gyanús volt a pápaság előtt. De a pápa szemében minden háttérbe szorult akkor a kötelesség és veszély nagyságával szemben. E példa hangosabban beszélt, mint minden felszólítás a kereszténységhez; és csaknem minden olasz államból hadi hajók és csapatok csatlakoztak, a római gályákkal együtt, a velencei hajóhadhoz, az 1571-dik év őszén.

Öt hónappal Cyprus elfoglalása után megindult a közép-tengeren a keresztény hajóhad, mely kétszáz nagy gályából s egész tömeg hajóból állt és ötvenezer főnyi hadsereget vitt. A lepantoi nap! nincs ennél szebb történeti emléke a XVI. századbeli Európának. Vasárnap, 1571 október 7-én történt, a régi korinthis öbölben, mely az albán part s a moreai félsziget közt húzódik, a szoroshoz közel, hol az actiumi csatát vívták, s a római szellem egy úr javára győzött a Kelet zűrzavaros tömegén és barbár lobogóin.

A török hajóhad több mint kétszáz gályából állt, melyeket keresztény rabszolgák evezői hajtottak s egész tömeg hajót vont maga után, melyek a partnál vetettek horgonyt. A keresztény hajóhad északról délre az albán part mentén haladt az ellenség felé, megelőzve hat velencei gályától vagy nagyhajótól, melyeknek magas fődélzetei és ágyúi ellenállhatatlanok voltak.

Itt parancsnokolt Don Juan, elhatározva, hogy győzni fog s elhanyagolva II. Fülöp néhány tábornokának féltékeny és féltékeny tanácsait. Főereje, hajókban és katonákban, olasz volt, vagy inkább olasz és görög, mert ma már be van bizonyítva, hogy kivéve a pápa tizenkét gályáját, Savoya, Genua, néhány olasz város vagy néhány nagylelkű olasz

polgár gályáit, maguknak a velencéseknek száznégyszáz gályájok volt s e hajóhadon nagyszámú görög, kik vagy Moreából menekültek, vagy Candiából, Corfuból álltak be és a szigetekről, hol még szent Márk zászlója lengett. A bizalmatlan velencei politika következtében a köztársaság egy alattvalójának sem volt hajóparancsnoksága, sem katonai rangja; de vitézül harcoltak e zászló alatt, melyet tizenöt velencei kapitány és első admiráljok festett vérével.

Ausztriai don Juan maga állítá fel a csatarendet s végig járta a hajóhad előcsapatát és oldalszárnyait, egy csónakon állva, feszülettel kezében, mozdulattal és szóval biztatva a szövetségeseiket, kiknek zászlóit összekeverte, hogy csak egy népet tegyenek; azután saját fődélzetére szállva, hol ifjú castiliai nemesek és sardiniai katonák válogatott csapatja vette körül, miután a nagy velencei hajók az első roham által már nagy léket ütöttek az ellenséges hajóhadon, ő maga megrohanta a török tengernagy hajóját, s ennek elfogása és a tengernagy halála által sietteté a győzelmet.

Mint hajdan a rómaiaknál történt Carthago ellen vívott első tengeri csatáikban, a két párt hajói összeütődtek s vas kapesokkal egymásba akasztatván, a harc gyakran bajvívássá lett, melyben a vén spanyol csapatok, az olaszok és görögök öt órai küzdelem után diadalmaskodtak.

Az ottománok veresége roppant nagy volt, a keskeny szoros egészen fődve volt füstölgő romokkal és holttestekkel. Százharmincz török gálya esett a győztesek kezébe; nagy részök széttört a parton vagy elégett. Harmincezerre tették az elesett vagy fogoly törökök számát; ötezer keresztény rabszolga szabadult fel a rabságból és gályaszolgálatból, és örömkialtásuk még mintha most is visszhangzanék egyik ékesszóló emlékében a halhatatlan CERVANTESnek, ki mint ismeretlen katona harcolt a spanyol hajóhadnál.

E vereségből, melyet még súlyosított az ottománok vigyázatlansága, nem menekült ki más az éj védelme alatt, mint egy része a török hajóhadnak, az algieri hadosztály, melyet maga a dey vezetett, függetlenül a török basától, s melynek merész hajói hozzá voltak szokva a tenger szirtjeihez s nem kevésbé fürgék a futásban, mint a zsákmányolásban.

Ugyanez a fejedelem, a porta alattvalója, volt az, ki megnyugtatta vagy megijesztette Konstantinápolyt, megmutatva Szelimnek, mint utolsó segítséget, az egyedüli ottomán hajókat, melyek kimenekültek a közös romlásból.

Az előhaladott évszak, a szövetségesek veszteségei és kivált II. Fülöp titkos politikája, melyet engedelmes tiszteletben tartott az ifjú győző, midőn az ellenség látása nem ragadta el bátorságát, — mindez nem engedte, hogy a keresztények kellően felhasználják győzelmeiket, ismételt gyors csapásokkal támadjanak az ottomán birodalomra s legalább legújabb hódítását visszavegyék. A corfui rév elé vonulva a szövetségesek megosztottak a győzelmi zsákmányon, a gályákon, ágyúkon, foglyokon, ötvennyolcz török gályát adva Spanyolországnak, harminczkilenczet Velenczének és tizenkilenczet a pápának, de nem kísértve meg többé semmit a barbárok félig eltört igája ellen.

A pápa szenvedélyes erőlködéseire, diadalmi bulláira, követségeire, melyek a háborút sürgették s a szövetséget nagyobb terjedelművé akarták tenni, II. Fülöp csupán azzal az ígérettel felelt, hogy hajóhadát Olaszországban engedi telelni, a partok oltalmazására. Különben megvallá, hogy a maga részéről kevésbé fél a törököktől, mint a belgiumi vallási dissidensektől. A német császár, Miksa, megmaradt semlegességében a fegyverszünet végéig, melyet különben megújítani szándékozott a portával.

Kétségkívül nem ilyen volt Spanyol- és Olaszország népeinek szelleme. Nagy volt örömük a törökök vereségén; a *Te Deum* felhangzott minden egyházban. Szent-Péter boltozatától a granadai megáldott és átalakított mecsetekig áhítatos és harczias költészet magasztalta a kereszt diadalát és követelte a keresztény Kelet felszabadítását. Ez érzelmek, a legszebb nyelvvel ékesítve, nem udvari költő verseiben törtek ki (II. Fülöpnek nem volt udvari költője); hanem egy sevillai spanyol fejezte ki lelkesülten honának vallásos örömét és nemzeti büszkeségét.

Az első óda azonban, mely austriai don Juant dicsőíti, nagyon tele van mythologiai tudománnyal, nagyon utánozza PINDART, nagyon meg van terhelve Enkelados, Mars és a múzsák emlékeivel. Nem az *Olympiák*, hanem a vöröstengeri átmenet éneke illett a költő művészetéhez, s ennek kellett őt ihletnie. Azért nemsokára ebben az alakban emelkedik fel a prófétával, ha nem is rohamos rövidségét, legalább nagyságát utánozva:

«Énekeljük az Urat, ki a tág tenger színén legyőzte a kegyetlen thrákot. Harczok Istene! te vagy a mi jobb kezünk, üdvösségünk és dicsőségünk. Te törted össze Pharao, a kegyetlen harczos erejét és gögös merészségét. Válogatott vezérei romjaikkal fedték a tenger mélységét; mint a kő, a fenékre szállottak. Haragod hirtelen elnyelte őket, mint a tűz a száraz szalmát.

«A büszke zsarnok, elbizakodva hajóiban, ki föld felé görnyesztí testvéreink fejét s kezeikkel hatalmának jogtalan szolgálatában dolgoztat, lesujtja félelmes karjaival a legmagasabb koronájú czédrusokat és a legegzenesebb növésű fát, idegen vizeket iszik és vakmerően tapossa sértetlen területünket.

«A gyöngék riadtan remegtek istentelen dühétől. Föl-

emelte homlokát ellened, Ur Isten! s szemtelen arczczal, kinyujtva két fegyveres karját, megrázta dühös fejét. Égő haraggal erősíté meg szívét a két Hesperia ellen, melyeket a tenger fűrészt, mert benned bízva ellenállnak neki és magokra öltik hited és szereteted fegyvereit.

«Mondá gögijében és megvetésében: «Nem ismerik e tájak haragomat és őseim tetteit? Mertek-e velök szembe szállni a félénk magyarral, s Dalmatia és Rhodus háborújában? Ki szabadíthatta meg őket? Ki menthette meg kezeik közül az osztrákokat és németeket? Istenök talán képes lesz ma megvédeni őket bosszuló kezemtől?

«Rómájok, reszketve és megalázva, könnyekké változtatja énekeit. Ő és kesergő fiai haragomat s a vereség után a halált várják. Franciaországot viszályok törték szét és Spanyolországban a szörnyű halál fenyeget mindenkit, ki a félhold zászlait tiszteli. E harczias nemzetek el vannak foglalva önmagok védelmével; és ha nem is volnának, ki bánthat engem?

«Te, Uram, ki nem tűröd, hogy dicsőségedet az bitrolja, ki saját erejét gögijének és haragjának kedve szerint méri. Lásd, mint megalázta oltáraidat e büszke ellenség győzelmében. Ne tűrd, hogy így elnyomja a tiedet is, hogy holt testeikkel táplálja a vad állatokat, hogy kiontott véökkel bizonyítsa gyűlöletét s e megalázás után mondja: Hol van ez emberek istene? ki elől rejtőzik?»

«Neved méltó dicsőségeért, néped igazságos bosszújáért, annyi boldogtalannak sóhajaiért fordítsd félelmes karodat az ellen, ki méltatlan az ember névre, s háromszor és négyszer sujtsd szigorú büntetéssel ellenségedet, hogy a neveden ejtett méltatlanság életének végzetes hibája legyen.

«Főlemelte fejét e hatalmas, ki oly nagyon gyűlöl

téged; tanácsot tartott romlásunkra, s ellenünk incselkedtek, kik részt vettek e tanácsban: Jertek, mondák, és a háborgó tengeren csináljunk nagy tavat vérökből; irtsuk ki e fajt s vele Krisztus nevét, és megosztozva zsákmányaikon, laktassuk jól szemeinket halálukkal.

«Ázsiából és a csodás Egyiptomból jöttek arabok, könnyű afrikaiak, s kiket Görögország rosszul csatolt hozzájuk, büszke nyakú harcosok, nagy erővel és végetlen számmal. Azt merték ígérni, hogy felgyújtják határainkat, kardra hányják fiatalságunkat, elviszik gyermekeinket és szüzeinket, s beszennyezik ezek dicsőségét és tisztaságát.

«Elfoglalták a tenger öbleit, a föld némán és borzalomtól lesujtva állván; és vitézeink hallgattak és határozatlanok maradtak, míg az Úr új ellenséget állítván a szaraczenok dühe elé, fölemelkedett a nemes austriai ifjú, a kitünő és vitéz spanyollal; mert Isten nem tűri, hogy Babylonban mindig rabúl éljen kedves Sion városa.»

A nemes austriai ifjú, ime, úgy látszik, méltó kifejezés a lepantoi szerény győzöhöz! Talán a költő ízlésének szerencsésen segítségére jött itt abbeli félelme, hogy megsérti a féltékeny zsarnokságot. Semmi hiú pompa nem terhelte túl a hős dicsőítését. A héber próféták szellemében egyedül Isten tett mindent, egyedül Isten jelent meg.

«A nagyok megzavarodtak; az erősek, a hatalmasok rémülettel megadták magokat; és te, oh Isten, valamint a rosta forgása a heves szélbe dobja a polyvát, úgy szolgáltatad ki e gonoszokat, kik ezrével futva, oda lettek egyetlenegy ember előtt. A mint a tűz felgyújtja az erdőt és a fák sűrű lombjain át terjeszti ki lángját, akként követted őket haragodban és villámaiddal, s szégyennel borítottad arcukat.»

A seregek Istenének e látványa, a bibliai emlékekből vett képek méltók a költő erejére. Szerencsétlenségre hálátlan és igazságtalan kiátkozás keveredik közéjük a görög faj ellen, melyet megtizedelt a szolgaság, de a melynek egy része akkor is harczolt a barbárok ellen. Azután, nem gondolva többé vele, legyőzöttnek hiszi Ázsiát; és mint a próféta, az új Tyrushoz szólva, felkiált:

«A kik látták megtörni erődöt s a tengert megszabadulni a hajó-erdőktől, melyek megzavarták hajkait, szégyenletes halálodat látva, így fognak szólni bolyongó maradványaidról: Kinek volt ennyi hatalma a borzasztó Ázsia ellen? Az Urnak, ki megmutatta erős kezét keresztény fejlődésének hitéért s a ki szent nevének dicsőségeért Spanyolországának engedi e diadalt.

«Áldott legyen nagyságod, oh Ur, hogy annyi elszenvedett baj után, vétkeink és büntetéseink után megtörted az ellenség ősi gögjét! Imádjának téged választottaid, oh Ur! minden, mit a tág égbolt magába zár, vallja meg nevedet, oh Istenünk és oltalmunk! s a lázadónak elkárhoztatott feje veszszen el a lángokban!»

Azóta hiábavalónak és meddőnek nevezték a lepantói győzelmet; s valóban, nem is termette meg minden gyümölcsét. Megrontva II. Fülöpnek szövetségesei és rokonai ellen való féltékenysége által, megállapodott, hogy egy gyáva békekötésben mindent meghagyjon a törököknek, a mit meghódítottak. Már ismét kétszáz gályás új hajóhaddal árasztá el e nép a középtengert. Annyira kész volt barbarizmusa kiheverni a vereséget, annyira fel volt fegyverezve erővel és tevékenységgel. Mit nem merészelt volna a lepantói győzelem nélkül? Tiszteljük HERRERA verseiben a népnek e hangját, mely sohasem csalódik a kor helyes politikájára nézve és e nemes ösztönt, mely

néha nagyon lassú az újjászületésben és diadalmaskodásban.

Alapjában véve ez már a polgárosultság ellenszenve volt a barbarizmus ellen, a felvilágosult Európa ellenszenve a vad és féktelen Kelet ellen, mely nem tűrte e gyűlöletes érintkezést s megalázó bitorlását a körülfekvő legszebb tájaknak. A valódi veszély benyomása alatt önkéntes felbuzdulása volt ez némely keresztény államnak, hogy Olaszországot fedezzék, eltávolítsák onnan a rabszolgaságot, mészárlást és döghalált, s visszavetve nyugatról a törököket, eltöröljék a barbár támadások utolsó nyomát.

Ezt követte azóta az emberiség ösztöne, daczára a számitás sok hibájának és az önzés tévedéseinek; ez a munka, melynek befejezését látni fogja századunk; ez az a munka, melyet a joniai szigetek elfoglalása 1800 óta, Attika és Morea felszabadítása, Algier meghódítása, a dunai tartományoknak adott biztosítékok lassankint még homályos és be nem vallott czél felé vezetnek.

A roppant ellenmondás, melynek következtében a Nyugat egy része keresztes haddal sietett a török birodalom oltalmára, a nyelv, melyet még maga az orthodoxia is használt ez ügyben a schismától való félelmében, mely pedig sokkal kevésbé áll távol tőle, mint a Korán barbarizmusa, mindez csak késlelteti, de nem akadályozza az idő elkerülhetetlen munkáját, a Gondviselés szent adósságát, Európa keleti határainak megtisztítására, Kis-Ázsia partjainak új művelésére nézve, melyek hajdan oly termékenyek voltak a görög szabadság, sőt még a római uralom alatt is. Ne feledjük ezt soha; kérjük a tudományt és a költészetet szüntelen ismétlésére annak, hogy e szép joniai tájak, a Bosporus két partja, Európának ez ázsiai öve, nem várnak újjászületésökre mást, mint a keresztény világ lehelletét és művé-

szeteit. Ezek lennének legközelebbi és legbiztosabb grammatikáink. Ez lenne a kárpótlás Európa számára az elszakadt újvilágért, melytől mindörökre elesett.

A jelenkori hagyományban s a különböző fokokon fentartott nemzeti ösztönök között nincs jobban átérzett igazság, mint az ellenszenv a mohamedán barbarizmus iránt s Európából való eltávolításának szüksége, melyet mindenütt bizonyít a történelem. A mit eleinte egyedül a vallás követelt, a mire minden nagyszabású politikának törekednie kellett, azt a polgárosodás, a józan ész, a szükség be fogja fejezni előre látható határidő alatt; és a kitünő költő, ki napjainkban először hívta fel és ígerte meg e szabadulást, daczára visszavonásának, mely bánatunkra van, reméljük, nem álmodó, hanem próféta volt.

HERRÉRÁNAK egy honfitársa, ugyanazon korban, de még ritkább szellemmel, egy granadai szerzetes volt, LUIS DE LÉON, ki Madridban halt meg, 1591 augusztusában, nagy szónok és nagy költő hírében. LUIS DE LÉON meghazudtolja az elfogúlságot, mely keresettséggel és dagályossággal vádolja honát. Ő a klasszikus spanyol; pedig senkinél sem volt a vallási képzelemnek több lelkesedése és szabadabb heve. De a nagy minták tanulmánya szabályozta az élénk és szerencsés természetet. A héber, a görög oly ismerős volt előtte, mint Olaszország legújabb művei; és semmi sem hiányzott nála, a mi erősítheti és nemesítheti a tehetséget. LUIS DE LÉONT, mint a salamancai egyetem tanárát azzal vádolták, hogy egy barátja számára lefordította az *Énekek énekét*. Ezért az inquisitio üldözését kellett szenvednie s öt évig a börtönben vezekelt. Visszanyerve végre szabadságát és tanszékét, roppant hallgatóság előtt így kezdte oktatását: «A mint legutolsó óránkon mondtam...» Aztán egyszerűen emlékeztetett

néhány irodalmi szabályra, néhány már ismert igazságra, mintha hosszú fogságának minden más emléke eltűnt volna lelkéből.

E nyugodt lelki erejének oltalma alatt *LUIS DE LÉON*-nak különben soha sem volt semmi része sem az egyház méltóságaiban, sem az udvar kegyeiben. Ékes nyelvű áhítatos *elmélkedéseket* írt; és költeményei, melyek a régi utánzásai vagy eredetiek voltak, csodálatban részesültek, de nem lettek oly népszerűekké, mint a régi honi románczok vagy a szinpad szabálytalan dalai. Lyrai ér volt benne a képzelem és összhang által. Nem *PINDAR* ódájának választékos fordításáért dícsérjük *LUIS DE LÉON*t, sem *HORÁCZ Nercus jövendöléséről* szóló ódájának szép utánzásáért. E költő művészete mindenütt kiváló és ragyogó; de bája leginkább vallási. Nem tudom, vajjon az első keresztény idők költészete, melylyel már foglalkoztunk, nyujtott-e naivabb megindulást a csodák és vértanúság másnapján, mint a milyent annyi század múltán a hitétől ihletett költő érez? Soha remete nem pillantott jobban az égbe. Az apostolok meglepetését és vágyait véljük hallani a mennybemenetel ünnepére szóló hymnusában:

«Elhagyod hát, szent Pásztor, nyájadat e mély, homályos völgyben, a magányban és bánkódásban? És te magad, áttörvén a lég átlátszó korlátain, a halhatatlan menedék felé mégysz? Kiknek hajdan a jobb rész jutott, s a kik most szomorúak és leverték, szívednek gyermekei, elveszítve téged, hová helyezték ezentúl szeretetöket?

«Szemeik, melyek arcod szépségét látták, mire fognak még tekinteni, a mi nem unalom számukra? A tanítványnak, ki hallotta hangod édességét, mily szó nem fog kellemetlenül és tompán hangzani?

«Ki fog ezentúl zablát vetni a háborgó tengerre? Ki

fogja lecsillapítani az elszabadult szelek haragját? Ha te eltűntél, mily sarkcsillag fogja a hajót a rév felé vezetni?

«Ah, irigy fellege e rövid örömnök, miért sietsz? Hova szállsz oly gyorsan? Mily kincset viszesz magaddal! Mily szegényen és vakon hagysz minket ide lenn!»

Ugyanily képzelem, ugyanily mystikus hév ihleti LUIS DE LEON többi énekét, s az isteni kegyelem által felvilágosított költővé teszi őt, a mint napjainkban a búskomolyság és a szív jóllakottsága által voltak ilyenek. Ide való e lyrai elmélkedés, a *Derült éj*, don Oloartéhoz:

«Midőn a megszámlálhatatlan lángokkal ékesített eget szemlélem s tekintetemet visszavezetem az éjbe burkolt s álomnak és feledésnek átadott földre, a szeretet és szomorúság égő nyugtalanságot gerjesztenek szívemben; könyök árja ömlik szememből s végre így szólok megtörött hangon:

«Oh mennyei hajlék, fény és szépség temploma, ezt a lelket, mely magasztos tanyád számára született, mily balsors tartja vissza ez alacsony és homályos börtönben? Mily önmagától elidegenült halandó veti oly messzire magától az igazságot, hogy megfélekezve mennyei adományaidról, áljavak árnyékának kergetésére téved?

«Ah! emeljétek szemeteket az örök sphæra felé s megfogjátok vetni e hazug élet tekintetét, s mindazt, a mitől fél, és mindazt, a mit remél. Más-e elfutó pontnál ez aljas és nyomorult talaj, a nagy tájhoz hasonlítva, hol átalakúlva, ugyanegy fény alatt él az, a mi van, a mi lesz és a mi volt érettünk? . . .

«Itt uralkodik a legfőbb öröm, itt uralkodik a béke; itt lélezkzik, szent menedékben pihenve, az isteni szeretetet, dicsőségtől és gyönyörtől környezve; itt leplezi le magát egészen a végtelen szépség; itt ragyog egész fényében ama tiszta nap, melyre soha sem következik éj; itt virágzik az

egek tavasza. Oh zöld mezők! oh halhatatlan üdeségű rétek! ezernyi jóval tele rejtelmes völgyek!»

A költő nyelve még e mennyei boldogság ismételésére sem találhat mást, mint halandó képeket; de a szenvedély, mely ihleti, egészen szellemi és egészen eszményi. A *tiszta szeretet* dalának lehet nevezni e költészetet.

«Mikor leszek, mondja egy másik elmélkedésében, szabad e börtöntől, hogy az ég felé repüljek s a szekeren, mely legmesszebbre fut e földtől, szemlélhessem a hamisság nélkül való igazságot? Isteni életéhez csatlakozva, enmagam ragyogó világossággá alakulva, látni fogom, egyszerre tisztán és zavarosan, azt, a mi van, azt, a mi volt, és minden dolog benső és rejtett lényegét . . . »

Még ez ábrándozásban is találkozott a kegyes spanyol egy más költészet lelkesedésével, LUCRETIVS és VIRGIL szárnyalásaival, melyekkel a természet tüneményeit csodálták és rejtelmökbe hatottak. Eleinte utánozza őket; de naiv hite más, hasonlíthatatlan édességű szavakat ad neki az egek e világa fölött és az isteni szeretet varázsa még emeli a tehetség ihletését, a mennyei boldogságnak azon eszméje által, mely reá nézve jelenvaló és ismerős:

«Nyájas és fényes vidék, virágzó rét, melyet nem heraszt el sem a fagy, sem a nap, termékeny talaj, mely az örök vígasztalást termed! biborral s fehér dicskörrel koszorúzott fővel vezet feléd kitérés nélkül kedvelt nyáját a jó Pásztor. Megy, és boldog juhait követik oda, hol halhatatlan rózsákkal táplálja s oly virággal, mely annál bővebben nyílik, minél inkább tépik; a legfőbb jó hegyére vezet; megfürösztli a halhatatlan öröm forrásában; nekik adja a teljes aratást, a pásztort és legelőt, az egyedül tökéletes boldogságot.

«És midőn a nap a zenithre ér, e jó pásztor meg-

pihen, körülvéve nyájától. Elbűvöli dallamos hangjaival a szentek füleit . . .

«Oh békés szó! Bár hatolhatna hozzám néhány részecs- kéje, hogy kiemelje önmagából lelkemet és összevegyítse veled, mennyei szeretet! ott, hol az értelem, megszabadulva e halandó börtöntől, fényeddel egyesülve, szabadon, tévedés nélkül élne!»

E lelki gyöngédséghez, e mystikusan eszményi hév- hez LUIS DE LÉON az ókori emlékek erejét csatolta, mely nem kevésbé felismerhető korának és honának néhány más költőjében is. Sehol sem kifejezőbb és szerencsésebb e jelleg, mint a Francisco Riojához szóló híres ódában, az *Italica romjaiban*.

Nem többé Pélage és a mórok, Cid és az Abencerra- geok Spanyolországa ez többé, hanem a római Hispania, melyet emlékeinek romjai közt talál fel; Róma árnya ez, melyet a keresztény hit által nyert egyik legnemesebb hódí- tására idéz fel. A költő egy barátjához intézi e méltóságos panaszt, hol a nagyság dagályosság nélkül van leírva és az emberi törekvések semmisége gyöngeség nélkül meg- siratva:

«E mező, oh fájdalom! hol most sivatagot, a siralom völgyét látod, hajdan a híres Italica volt. Itt volt Scipio dia- dalmas gyarmata. Ime itt hever a földön rettegett bástyái- nak büszkesége; s csak siralmas maradéka van győzhetet- len népének. Ime egyedül sírfeliratok vannak itt, hol dicső árnyak haladtak át. E lapály forum volt. Itt templom állt; és mindebből alig maradt fenn némi nyom. Szétszórt ham- vak fedik a gymnasiumot s a királyi fürdőket. A tornyok, melyeknek magassága kihívta a leget, leroskadtak saját súlyuk alatt.

«E lebontott circus, tragikus szinpadja az idő drámá-

jának, mutatja, milyen volt hajdani fénye s milyenek romjai. A puszta arena téres körében mért nem üt semmi zajt a nagy nép? Vadállatok vannak itt; de hol a meztelen gladiátor? hol a bátor athleta? Minden eltűnt. A végzet néma csenddé változtatta a vidám kiáltásokat. De még e romokban is félelmes látványokat tár az idő a szem elé; és e zavaros képekkel szemben a lélek hallotta a fájdalom kiáltásait.

«Itt született e hadi villám, a haza atyja, Spanyolország dicsősége, a kegyes, a boldog, a diadalmas Traján, ki előtt némán leborult mind az a föld, mely látja fölkelni a napot, mind az, melyet a cadixi tengernek szintén legyőzött hullámai mosnak. Itt ringatták Hadriánnak, az isteni Theodoznak márvánnyal és aranynyal ékes bölcseit; itt voltak borostyánnal és jazminnal koszorúzva a kertek, melyek most már csak cserjék és mocsarak. A Caesar számára épült palota hajh! csak csúszó-mászó állatok silány tanyája. A paloták, a kertek, a Caesarok elvesztek, és a kövek is, melyek róluk beszéltek.

«Fabius, ha a köny nem homályosítja el szemedet, hordozd végig figyelmes tekintetedet e lerombolt hosszú folyosókon; nézd e lesujtott márványokat és diadalmi íveket; nézd e büszke szobrokat, melyeket ledöntött Nemesis, mint hevernek a porban, és uraik, kiket képviseltek, mi mély feledésbe vannak temetve. Ilyennek képzelem Tróját és régi bástyáját: ilyenek téged is, Róma, melynek neved is alig maradt meg, oh hazája az isteneknek és királyoknak! ilyenek téged is, melynek nem használt törvényeid bölcsesége, tudós Athén, Minerva emlékoszlópa, tegnap még irigyelt mintája századoknak, ma hamu és roppant pusztaság! Mert a végzet és a halál nem kíméltek meg titeket, sem az egyiket tudományáért, sem a másikat bátorságáért.

«De miért keres lelkem a távolban új tárgyat a szomorúságra? Kisebb példa is eleget mond. Itt látható a füst és láng; itt hangoznak még ma is a nyögések és a rekedt hangok. E kísértet vagy ez áhitatos hit uralkodik a szomszédság lakóin. Beszélik, hogy éjjelenként panaszos hangzokogva így kiált: *Italica* nincs többé! És a gyászos visszhang ismétli: *Italica!* a szemközt emelkedő sűrű erdőben. *Italica!* e nagy név hallatára megújítják e nagy rom nemes árnyai nyögéseiket, és a nép is osztozik bennök.»

Ez oly költői dal egy régi püspök ünnepére készült, ki hajdan vértanúságot szenvedett *Italicában*. A költészet Spanyolországban szerelmes és harcias; de még inkább ájtatos. E czímnél fogva neveztek néha Spanyolország legnagyobb költőjének egy hires szent nőt, apáczakolostorok alapítóját. Kétségkívül nem csupán néhány buzgalommal teljes sonettjét értették, melyeknek ihletését a kereszt lábánál nyerte; a szent szemlélődő elragadtatása és szenvedélyes szeretete volt az, a mit a költészet nevével ki akartak fejezni. Valóban, nem ő-e az, ki elragadtatva az isteni szeretettől, így kiált fel egy énekében: «Élek, a nélkül, hogy enmagamban élnék; oly magas élet után vágyom, oly közel érzem azt, hogy meghalok a halál késlekedése miatt». A földtől való ez undorban, a halál és a mennyei boldogság e szomszában, a szent gondolatai, kényszerű földi állomásai, reményének heve mind meg annyi hymnusa az isteni szeretetnek, minőről sohasem álmodott a profán költészet.

A múlt század egy sceptikusa, *DIDEROT*, páratlan ékes-szólást talált *madame GUYON* *Torrents* című munkájában. Mit mondott volna egy más képzelemről, melyet szentnek és tisztának ítelt a nagy *BOSSUET*, ki oly okosan hajthatatlan maradt *madame GUYON* örült ábrándjaival szemben? Meg kell azonban vallani, hogy a különbség, melyet

ily mester észrevesz, eltűnik a gyöngébb szemek előtt; és a mysticismus veszélyes pályáján, az emberi lélek felfüggesztése, hogy egyedül Istennek hagyjon helyet, a szemlélkedő szeretet, mely egész az elragadtatásig emelkedik a nélkül, hogy a quietismusba esnék, reánk nézve nagyon kétséges talányok. Ha még a hit tisztaságának is meglehet a maga őrjöngése, a forrás magasztosságának legalább még felismerhetőnek kellene lenni a gondolat átlátszó folyamán. Mentől inkább elszakad a lélek az érzékektől, hogy az igazat és a szépet szemlélje, annál jobban megérdemelné, hogy ne pillantson meg mást, mint az isteni eszmény képét. Ez hiányzik nagyon a mystikus szeretetből, oly hiba következtében, melyet még szent Teréz szelleme sem kerülhet ki. Gyakran visszaesik az érzéki képek e törvénye alá, melyet kerülni és megvetni szeretne. Nagyon élénk kifejezése anyagivá teszi a typust, melyet imád; és a szerelem és hitves nevei alatt az egészen mennyei szépség iránti egészen szellemi tisztelet varázsa eltűnik a szenvedély háborgásában, mely nagyon is emberinek látszik.

Hagyjuk meg a vallásnak rejtjelmeit, a költészetnek őrjöngését; és ne panaszkodjunk, hogy a XVI. században a renaissance szelleme megkímélte az értelmet és ízlést e keveréktől. Így készült a jövő számára egy nagy és szigorú iskola, melynek egykor utól kellett érnie az ókort szabad utánzások és termékeny különbségek által. De sok ügyetlen erőlködés vezett kárba az első kísérletnél. A tanultság túlterhelte a szellemeket, mielőtt megihlette volna. Maga a csodálat is ártott a szellem szabadságának; és a költői ösztön, a helyett, hogy a jelenlevő szenvedély által lelkesülne, megtántorult az emlékek zavaros halmaza alatt. Innen vannak az ízlés tévedései, az ál költészet és ál ítéletek oly században, melyet néha oly hatalmassá tett a természetesség és

erő, melyet a bölcsészetbe, a tudós ítészetbe, a vitatkozásba, a történelembe vitt. Mily szépsége az ékesszólásnak és stílusnak, mily eredeti alakja a kifejezésnek tör ki MONTAIGNÉNÉL! hol van a francia nyelvnek több igaz képzelme és szerencsés merészsége? Nem látszik-e különösnek, hogy egészen közel e nagy íróhoz, RONSARD oly nagy költő számba mehetett, és hogy maga MONTAIGNE hitte és mondta, «hogy a korabeli francziák a költészetet a legmagasabb fokra emelték, melyet valaha elérhet, és hogy RONSARD és DU BELLAY nem igen vannak távol az antik tökéletességtől».

E különös balítéletet, azt hisszük, nem lehet megmagyarázni RONSARD dicsőségére, sem nem lehet igazolni a költői szellem semmi elmélete, vagy az idők különbsége és az ízlés önkényes függetlensége által. RONSARD ódái és himnuszai, nagy pindarosi kísérletei joggal a legolvashatatlanabb költeményei közt. Soha sem volt PINDAR utánzása végzetesebb a tehetségre. A jelzők halmaza alatt, az egészen görög és latin neologismus barbársága mellett a költő elveszti a francia eret s amaz erőteljes és naiv alakokat, melyeket később MALHERBE a tömeg élő beszédéből szedett össze, megnemesítve a numerus és összhang által. Nagyra-vágyóbb lévén, s kevésbé biztos ösztönnel bírván, RONSARD-t megcsalta a renaissance fénye és a káprázat, melybe az ókori remekművek ejtették szorgalmas olvasóikat.

PINDAR szelleme az első sorban tündöklött a láthatáron újra fölfedezett csillagok között. A XVI. század közepétől fogva, a németországi Tübinga városában, számos tanulót vonzottak a nyilvános előadások, melyek a thebai dalnok himnuszait magyarázták; és a német tanár, a byzanci menekültek tanítványa maga is görög versekben magasztalta a szép költészetet, melyet magyarázott.

Franciaországban, hol az ókor iránti új buzgalom

nem volt kevésbé erős és minden rangban szenvedélyes hívekkel bírt, PINDART mindenütt magyarázták, csodálták, Henri Étienne műhelyeitől a párisi parlament tudós kamaráig. E legfőbb ítélőszék egyik tisztviselője, Le Sueur, ritka előkelőségű latin versekre fordította a nagy görög lantos fenmaradt összes dalait; és a munka különböző részeit III. Henrik királynak, de Thou elnöknek, Hurault de Chiverny tanácsosnak ajálva, a korabeli párbajok meddő kegyetlenségével, nem ékesszólás nélkül, ellentétbe állítá a régi görög játékok hazafias erényét. Előszavainak és verseinek nagy közönség volt a bírója, melynek szavazata, néhány ifjú tisztviselő tolla által, görög distichonokban fejezte ki PINDARNAK és dallamos magyarázójának dicséretét.³

Tegyük hozzá, hogy a XVI. századnak ez egyenetlen, de erős polgárosultságában, midőn mindenütt élet volt s még a megoszlás által is gyarapodott, egy vidéki városnak, melyet napjainkban méltán említnek lovassági iskolájáért, megvolt a maga PINDAR-kiadója, Jean Benoist, orvos-tudor, a görög nyelv tanára a saumuri királyi akadémián. Egy tudós kötet került ki keze alól e város nyomdájából, 1570-ben, s egy *paraphrasissal* és egy *metaphrasissal* már szabatos szöveget nyujt számunkra becses jegyzetekkel. A tudomány mindenütt fölébresztette a versengést, s néha megcsalhatta a tehetséget arra nézve, hogy megjöjtnek vélje a pillanatot, kísérletet merészelní a költészetben, s azon bátorságra nézve, melyet a francia nyelv vehet magának.

Hiába akarta RONSARD a régi karok méltóságára erőszakolni MAROT nyelvét, vagy az alexandriai költők előkelő mesterségére. Nem volt elég természetes lelkesedése ily nagy munkára, sem az akkori francia nyelvnek elég tudós érettsége, hogy jól adja azt vissza kezében. De a mint napjaink-

ban megjegyzték, ez ál nagy költő, e szerencsétlen parodistája PINDARNAK, sőt KALLIMACHOSNAK is, képes volt naivságra, kellemre, édességre a kis tárgyakban, s talán tudtán kívül. A nyelv sajátos szelleme s kétség kívül az igaz érzés villáma is szétszórta ez úttal a felhőt s föl engedte tűnni a költőt:

«Kedves, menjünk megnézni, vajjon a rózsa, mely ma reggel kitárta bibor öltönyét a napnak, nem veszté-e el ez este bibor ruhájának fodrait s a tiedhez hasonló színét?

«Ime, lásd, kedves mily rövid idő alatt elhullatá e helyen szépségeit! Oh valóban mostoha természet, ha ily virág csak reggeltől estig tart!

«Azért, ha hiszesz nekem, kedves, míg korod legzöldebb ifjúságában virágozik, szakítsd, szakítsd le fiatalságodat: mint e virágot, szépségedet is el fogja hervasztani az agg kor.»

Más ugyanily művészetű, ugyanily naiv és költői gyöngédségű mutatóványok ismeretesek, és ki vannak emelve egy munkában, melyben a paradoxont kijavítja a tudás és szellem. És így e munkás költőből, ki egy foliánsba van eltemetve, fentartott az ízlés választékossága néhány bájos verset, épen úgy, mint az idő és a véletlen megmentett néhány részecskét SIMONIDES vagy ALKAEOS arany koszorújából. És figyelemre méltó dolog, hogy ámbár RONSARD nyelve és rhythmusa nyújt itt-ott néhány tudós szépséget: a mi legjobban tetszik benne, az némi véletlen visszatérése a kifejező és egyszerű nyelvnek. Mondhatott-e LA FONTAINE valamit jobban, mint az *oly magasról lebukott gögös költőnek* következő versei?

«Midőn az ökröt este feloldják igája alól, melléje teszi elfeledett munkáját, s minden gond nélkül alszik, míg a hajnal felkölti, hogy reggel újra dolgozzék; de minket, sze-

gény nyomorultakat, akár nappal, akár éjjel, mindig valami tüskés szomorúság követ.»

Daczára a költő hibáinak, maga a művészet meg volt találva, s nem volt többé másról szó, mint hogy tartóssá és úgy szólván biztossá tegyék. Ez volt MALHERBE dicsősége és ebben kell halhatatlanságának lennie. Nem elég BOILEAU-val mondani: «E bölcsek író által megjavítottván a nyelv, nem nyújtott többé semmi durvaságot a megtisztult fülnek». MALHERBE a legmagasabb fokon bebizonyítá, a mit megjegyeztek a francia nyelvről: «hogy gazdag szép szavakban, de rendkívül ki kell dolgozni». RONSARD halálakor MALHERBE harmincz éves volt; és már ura volt ama tiszta és erős nyelvnek, melyet takarékoszággal használt s élte végeig megtartott. Lehet mondani, hogy őt illeti a francia styl tökéletességének első mintája, az előkelő erő és feddhetetlen tisztaság, a természetesség és ragyogás legrégebbi vegyítése. Néhány körülírása ez egy zsoltárnak, néhány vers, melyet maga FÉNELON is, ki oly szigorú volt a francia költészet iránt, kénytelen lett volna csodálni, mint valami antik művet; úgyszintén néhány valóban lyrai hang, mely a jelen szenvedélyből s a szellem égő munkájából született. Itt azonban, bár némely versszakban csodálatra méltó, egészben véve egyenetlen MALHERBE, még ily rövid tartamú erőfeszítésre is; mert a lángésznek e tüzét, mely a görög ég alatt pazarul jutott osztályrészül, mérsékelt éghajlatunk alatt sokkal fukarabb kéz osztogatta; és ez újkori szellemnek, mely fáradtságosan született újra, egyszerre segítnie kellett magát és kiszabadítani az emlékek halmazából! Így a IV. Henrik ellen megkísérlett egyik gyilkosság fölött írt ódában, e valóban ihlett kezdet után: «Mit fogtok mondani, jövendő nemzedékek, ha igaz beszéd néha elmeséli nektek utálatos napjaink

kalandjait?» néhány versszak túlterheltnek vagy gyöngének látszik, daczára nagy szépségeinek; a század rozsdája még belevegyül a költészet születő sugarába; és mintha a nyelv és a szellemek közös haladása, a francia szellemnek IV. Henrik idejétől fogva adott lendület többet adna a költő lelkének, mint a mennyit az évek hidegsége elvehetett tőle: húsz évvel később, öregen és ősz fővel hozta világra MALHERBE a szép ódát XIII. Lajos és Richelieu tiszteletére: «Új munka készül hát fegyvereid számára», és e költői éneknek valóban magasztos és naiv végét.

Sőt az erőre és egyszerűsége, a numerus nagyszerűségére és a nyelv természetességére nézve talán már oly tökéletességet ért el, melyet a mi nagyobb századunk sem mulhatott fölül. Valóban, az antik költő kevélységének és művészetének kifejezésére, a hellenek összhangjának modern nyelveinken való visszhangoztatására, nem tudjuk, vajjon nyujthat-e költészetünk valamit, a mit a régi MALHERBE e versei elé lehetne helyezni:

«Apollo nyitott ajtók mellett különbség nélkül megengedi leszedni az örökzöld szép leveleket, melyek megóvják a neveket a vénüléstől; de koszorút fenni belőlök, ezt a művészetet nem tudja mindenki; s csupán hárman vagy négyen, kik közé engem is sorolnak, képesek oly dícséretet nyujtani, mely örökre megmarad.»

Nem úgy látszik-e, mintha e versek, dallamos orgona módjára, elnyujtanák a zsoldáros hangjait: *Cogitavi dies antiquos et annos aeternos in mente habui*; és a nyelvnek e tökéletessége nem adta-e meg már akkor a gondolatnak a halhatatlanságot, melyet megigért neki?

Másik szerencsés jele a művészet haladásának a hatalom, melyet az utánzás által gyakorol. Ez emelkedett és tiszta hangok, melyekre MALHERBE akadt, más hasonló

hangokat idéztek elő; RACAN, MAYNARD és mások, kik ma el vannak feledve, itt-ott, néhány versben megtalálták a lyrai hangnem édességét és méltóságát, és ama dalamot, a magányos lélek ama megindult hangját, mely kevésbbé volt ugyan helyén a XVII. században, mint a dráma ékesszólása, de mégis összevegyült vele, hogy néha esodálatos villámokat vessen ez ékesszólásra.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

(Lantos költészet éjszakon; kényszerű kihagyások. — E költészet tanulmányozása a brit typusban. — Eredeti dalok; mesterséges kísérletek. — MARLOWE, SHIRLEY, MILTON, COWLEY. — GRAY tudós költészete.)

Az ókor, melyen oly előszeretettel mentünk át, egészen ázsiai vagy legalább déli volt. Kelet elsősége a képzelem dolgaiban oly természetesnek látszik, hogy sokáig kizárólagos volt és még arra sem gondoltak, hogy észrevegyék. A Jordántól az Orontes és Euphrates partjáig, a babyloni folyóktól az Alphæosig, a Nilustól a Tiberisig, Cyrene égő síkjaitól Tagastéig vagy Carthagóig összeszedtük a költői szellem szétszórt ereit, a nélkül, hogy máshol is keresnők. És mégis igaz volt-e ez egyenetlen osztály a régi világban? lehetséges-e a jelen korban?

A világ viszonylagos ifjúságának és gyarapodó nevelésének egyik jele az éjszakiabb népek haladása és a költészet késő ébredése éjszakon. A születő emberiség számára egyedül a kelet volt lakható; egyedül keletről hagyott ránk az ókor művészetet, költészetet.

Haud alios, prima crescentis origine mundi,
Illuxisse dies aliumve habuisse tenorem
Crediderim: ver illud erat; ver magnus agebat
Orbis.

A régi polgárosultság bukásával tünt fel először az éjszaki szellem, de még egészen műveletlenül és durván, a délre nyomva barbár bélyegét és eleinte elhervasztva azt, a mit meg kellett ifjítania. Így mutatja borzalommal a súlyedő római birodalom néhány halvány elbeszélése a húnok hordái közt költőiket, kiknek szava nem hangozhatott fel a hadi szekerek közt a nélkül, hogy a férfiak azonnal fegyvert ne ragadjanak, a gyermekek a türelmetlenség és düh könyeit ne öntsék.

Jóval éjszak e nagy berontása előtt TACITUS már megemlékezik a germánok költői ösztönéről, épen úgy, mint bátorságukról, a harczias *barditról*, melytől ihletést nyertek, midőn csatára indultak, isteneikről szóló hymnusaikról, ARMINIUS tiszteletére énekelt dalaikról.

Több századdal ARMINIUS és TACITUS után, midőn az éjszak újra berontott a görög Ázsiába, déli Európába és a római Afrikába, ismét feltaláljuk a költészet magvát, melyet maguk a rombolók hoztak magukkal. A keresztény szeretet heve néha megszelidíté és megtisztítá. A góth vagy skandináv barbárság szakadatlanúl lángra gyújtá a felégetett városok tüzénél. E vad apostolságnak, melyet az éjszak a délre gyakorolt, legrégebb emlékeiből kölcsönzött új oktatást népe számára Nagy Károly, midőn római patriciussá és a barbárok polgárosult fejévé lett. Összegyűjtötte és lefordította a régi germánok dalait,¹ ugyanakkor, midőn eltiporta vitézségök örököseit Szászország erdeiben és a Hartz-hegységben. A merészség és szellem e tüze, melynek kioltott hamvait összeszedte, nemsokára Norvégia és Island zord partjairól emelkedett föl ellene; és nyugat császáranak utolsó ijedt tekintete a *tengeri királyok*, e kalózok és költők, könnyű bárkáin és vitorláin akadt meg, a kik a Szajna torkolatát ostromolták.

Island régi *Sagái*, a *Voluspa*, a *Niebelungen* költeménye mind meg annyi halhatatlan ágai éjszak e költői bányájának. Mi nem kísértettük meg oda behatolni. A nyelv, a bensülött hang sokkal lényegesebb része a költészetnek, hogysen szabad volna ítéletet mondani róla, midőn e segítség hiányzik. Hagyjuk e kiváltságot annak, a ki már ifjú korában jól ismerte az éjszaki nyelveket. A mi kutatásainkban ez előrelátott kihagyás volt. Hogy az ihletést izleljük, értenünk kell a szót s egy fogással megragadnunk az értelmet és az összhangot. Az *Edda* búskomoly hymnusa, Sigurd harczi dalait, az *Aatla-malt* és a *Niebelungent* már megbírálták s néha átültették, épen oly szabatos tudományyá, mint erővel és színezéssel. E költészet leszármazásai egész legujabb korunkig, a felváltva naiv vagy finomított hagyomány, melyet éjszaki Európában annyi híres tehetség zsákmányolt ki, az új alkotások vagy legalább új elméletek, melyek e szabad tanulmányból származtak, mind találtak már ügyes magyarázókra és ügyes bírálókra. Nem tudunk és nem merünk már okoskodni a *Messiás* valamely hymnusa, GLEIM valamely harczi dala vagy SCHILLER valamely kardala fölött, Madame de STAËL, BARANTE, SAINT-MARC GIRARDIN, AMPÈRE után, a nélkül, hogy, mint őket, az eredeti szöveg támogatna.

Csupán arra merünk vállalkozni, hogy az éjszaki ihletés visszaverődő fényt Anglia hatalmas és vegyes szellemében keressük, hol az éjszaki ér oly erős maradt. Tudjuk, hogy e szellem, mihelyt a művészetek felé fordult, megszerette Olaszországot, tanulmányozta, utánozta költészetét. Ez a rész nagy CHAUCERben, még nagyobb SHAKSPEREben, azaz magában az angol költészetben. Mindenütt érezzük, mily édességet adott Olaszország emléke a nyers

Albion régi költőinek, DANIEL sonettjeiben, SURREYben, SPENCERben, WALLERben, magában a nagy MILTONban is.

Aztán, nem tekintve a délnek e lehelletét, tudjuk, hogy a felekezeti és elmélkedő szellem s a biblia vitatása és olvasása következtében, mennyire elfoglalta a Kelet az angol képzelmet; de mindez a nyelv és erkölcsök alakulásának első törvénye alatt történt, mely igen ki van fejezve az angol typusban. E költészet, mely később annyi éghajlatot járt be, annyi különböző láthatárról sugárzott vissza, a szívnek annyi tüzétől nyert színt, annyi mély ösztönétől táplálékot, mindenek előtt éjszaki költészet, mely szenvedélyesen kedveli a természeti szépségeket, és honi ege alatt sem édességöktől nincs túlterhelve, sem fényöktől nincs elkápráztatva s mintegy elfáradva, hanem örömmel emelkedik a látható világtól a végtelen felé, leginkább az emberi lélekre irányozva figyelmét, s egyszerre szemlélődő és erőszakos.

E különböző befolyások alatt, melyeken éjszak csilága uralkodik, lehetséges volt-e, hogy a lantos költészet meg ne szülessék az angol népnél? Nem kellene azt másutt is keresnünk, mint ama walesi bárdok bizonytalan hagyományában, kiket egy kegyetlen király megöletett a kilencedik században? Nem találhatnók másutt nyomát, mint csak némely népballadában? Nincs e az tetszésére az angol szellemnek, szorgalmas munkájában úgy, mint szabad szárnyalásában? A felelet mindenütt megvan, MARLOWE, az angol AESCHYLOS, valóban lyrai szerelmi dalától SHAKSPERE utolsó tanítványainak kardaláig. Elég SHIRLEY e monodiáját idézni *Dühöngő Ajaxából*:

«Halandó életünk dicsősége árnyék, nem valóság; nincs fegyverzet, mely ellenállna a végzet csapásainak. A halál kinyújtja fagyos kezét a királyokra; a jogar és

korona a földre hullanak és a porban hevernek összekeveredve a szegény sarlóval és ásóval. Némelyek karddal aratják le a mezőket és borostyánt vetnek el, hol halált osztogattak; de izmaik erejének végre is engedni kell. Még lesújtanak egy ellenséget; azután, előbb vagy utóbb, elbuknak, és sápadt foglyokként vonszolva magukat, megadják a halálnak utolsó sóhajukat.

«A koszorúk elhervadnak a homlokon: ne dicsekedjetez többé hadi tetteitekkel! A halál véres oltárán áldozatul mutatták be a győzöt. Egyedül az igaz tettei lehelnek édes illatot és virágzanak a sír hamvában.»²

Midőn Cromwell előtt hangoztatták e verseket, mondják, egészen a rettegésig megzavarodott. Hirtelen kirohant, a mint TIMOTHEUS harezi dalára Nagy Sándor fegyvert ragadott. Pedig ez még nem volt az angol költészet, mely legközelebbi képét nyújtja a szabad népek lyrai szellemének.

A mozgalmas időben, mely Erzsébet dicső uralkodására következett, a komor lelkesedés és harcziás erély e napjaiban, a vallás és a becsület rajongása között, a tudós képzelem, PINDART tanulmányozva, nem tudta többre vinni, mint hogy komolyan parodizálta s hideg szenvelgéseivel megrontotta merészségét. Maga COWLEY, ki Cromwellről prózában írt víziójában MILTONra vagy BOSSUETRE méltó néhány képet talált, nem vont ki mást a pindarosi mintából, mint idomtalan tuskókat; és hogy még a bibliai megszállottság e korában is valami visszhangját, vagy mint HORÁCZ mondja, képét találjuk a thebai lantnak, messzire a tömegtől kell keresnünk a vak MILTON gyanús és magányos hajlokát és itt áhitattal hallgatnunk néhány hangját, melylyel az angyalokat imádkoztatja Isten jelenlétében vagy önmaga énekel az éden nászberkének bejáratánál.

E költészetten kívül, mely egyetlen és magasztos, mint

az, a mit leírt, minden hamis, agyafurt, dagályos és gyöngé volt e pindarosi áramlatban. Egyedül DRYDEN (és mily nagy költő volt ez a támadásban és szatirában!) bontakozott ki a metaphorák és hyperbolák ez özönéből, szép ódában magasztalva szent *Ceciliát* és a zene isteni erejét: és még ez ódában is, a képek csillogó játéka és a rhythmus rohamos haladása mellett, a nagyon is látható művészet meghazudtolja az ihletést, az ellentétek oly kiszámítását engedve látni, mely néha a gyermekességig sülyed.

DRYDEN után még rosszabbúl állt a dolog. Az a merész ízlés, mely más pontokban egyformán segített magán a veleszületett eredetiséggel vagy a klasszikus tudománnyal, soha sem érintette kevesebb szerencsével az ókor nagy területét, akár az előkelő CONGRÈVE magasztalja állítólag pindarosi versszakokban Anna királynőt és Godolphin főkincstárnok bölcsességét, segítségül híván a halhatatlan Múzsát, az Emlékezet leányát, akár a búskomoly YOUNG hasonlítsa, más, kétszeresen pindarosi utánzással, az olympiai versenyhez ugyanazon lord Godolphin hintó-sétáit, dagályosan megköszönve neki, hogy a költészet száraz területére árasztotta a királyi bőkezűség arany özönét.

Nem volt szükség a kéregető hálának e prózaiságára, hogy a nemes lord sétáinak összehasonlítása a pisai versenyekkel nagyon furcsának tessenek. De az *Éjszakák* szerzőjének neve, ez ízetlen dícséreték alján, még növeli nevetéséges voltukat.

Mondjuk ki azonban, hogy e pindarosi utánzás YOUNG-nál néha igaz érzéssel és ihlető tárggyal találkozott: bizonyosága ennek az óceánról szóló óda, melyből kihangzik Anglia kevélysége s nagyságának megjövendölése. Itt megtalálta YOUNG szelleme a hazának azt a hangját, a harcziás nemzet szívének ama kiáltásait, melyek még az udvaronc

WALLERNél is visszhangoztak s oly szép versekre ihlették THOMPSONT. Más idő és más szellem megadta Angliának a lyrai lelkesedés eszméjét vagy legalább mesterséges, de még élő alakját.

Sem az események látványa, sem a politikai szenvedély nem hozta létre ez úttal. A tanulmányból és elmélkedésből támadt, homályos, de szabad és büszke életben. Keveset termelt; mert a benső ihletés, mely nem a világ visszhangja, mely csak saját lángján lelkesül és táplálkozik, későbbben ébred föl és rövidebb ideig tart. Ilyen volt GRAY, ki a múlt században kitünő dicsőségre jutott ritka és rövid költői kísérleteivel, és még napjainkban is híres, az újkori költészet nagy fénye után, mely rá következett és őt eltemetni látszott.

Mert GRAYnek, az ókor ismerete s mély ízlése mellett, eredeti modora volt érezni és gondolatát visszaadni. A bölcsészi újítás és tevékeny nagyraavagyásszázadában csak a művészet tökéletességének, a tanulmány vágyának és a szív magányos békéjének élt. A szép görög költészetet, melyet akkoriban annyira elhanyagoltak néhány német kiadó kivételével, melyet oly rosszúl ítéltek meg s annyira eltorzítottak VOLTAIRE előszavai vagy tragikus utánzásai, ő alaposan ismerte, mint régész, mint művész, mint költő. A középkort, melyet akkoriban ép oly kevéssé dícsértek, mint értettek, a gallo-román és celta századok régiségét hasonlóképen ismerte nyelveiben, építészeteiben, művészeteiben, képzeletében és romjaiban: és ez oly tág, oly változatos, utazások és ábrándozás által táplált tanulmányból csak csekély számú, mélyen érzett, lassan dolgozott verset vont ki, PINDAR és SOPHOKLES kitartó olvasása után, Skócia erdeinek meredek és sötét pontjaival szemben, vagy a Hebridák magányos zugaiban, vagy valamely falusi temető szerény fasorai közt.

Eleinte beútaza a szárazföldet egy ifjú lorddal, kinek később barátjává lehetett, de nem akart egyenlőtlen társa lenni; látta Franciaországot és Olaszországot, mint az irodalom szenvedélyes kedvelője, úgy írván a rómaiak nyelvén, mint valami XVI. századbéli tudós és a jelenkori ember búskomoly gondolkozásával.

A scepticismus századában vallásos volt, a gög és zaj századában szerény és visszavonult. Grenoble mellett, a nagy CHARTREUSE könyvébe horatiusi menetű latin versekben írta be az áhítatos léleknek a magány utáni vágyát s mintegy sóhajtását.

Visszatérve hazájába, a bölcsészi és gazdag Angliába, azon korszakban, midőn az irodalom ott a hatalomra vezetett, midőn az államférfiak nagy szónokok voltak, (Pitt, Fox, Burke), midőn az írók mindenütt a közügyekbe avatkoztak (GIBBON, SHERIDAN, GLOVER, MACPHERSON): távol a parlamenttől, távol a világtól egy collegium szerény szobájában élt, hol megörökíteni látszott a tanuló munkás életét, s honnan évenként kiszökött néhány hónapra, hogy hazájában utazzék, természeti szépségeit, régi emlékeit tanulmányozza, és megújítsa magában a haza, valamint a tudomány vallását.

Szükséges-e mondani, mily költői tüzet és eredeti erőt táplálhatott ily élet az angol költő szívében, a nagy követelések és kicsiny dolgok századában? Nem volt más, mint szorgalmas szemlélő; soha sem mulattatta az előkelő világot benső gondolataival és szenvedélyeivel, oly időben, midőn a lágész apró egyéni titkait szívesen tette köz-eseményekké. Gyöngéden szerette és gondozta anyját és ennek két nővérét, s csaknem harmincz évet töltött a cambridgei egyetem épületének egy szobájában, eleinte Peter-Houseban, azután ugyanazon testület egy másik collegiumá-

ban. Ezek voltak, utazási emlékein kívül, életének összes eseményei. Későn és kérelme nélkül az újkori nyelvek és történelemnek 1723-ban alapított cambridgei tanszékére neveztetvén ki, még első előadását sem tartotta meg, annyira el volt foglalva roppant előkészítő tanulmányaival és visszatartóztatva a késő kezdetnek mindig növekvő zavara által.

Mind a mellett egyike marad a XVIII. század ritka tehetségeinek, költői lelkeinek. Nem járta be, mint BYRON, Ázsia barbár és kéjes világát, hogy ott a természet és szív új képeit, s ha lehetséges, új eseményeit szedje össze. Nem tette kedvtelésből rendtelenné életét, hogy költőivé legyen, s nem merített a velencei éjszakákból, a ravennai gyülekezetekből vagy az epirusi viharokból megifjodást képzelme számára. Nem is lett az övé BYRON dicsőséges halála, mely megváltja vétkeit s feloldozza életét: GRAY é egyszerű, síma, ismeretlen, az emberekre nézve közömbös volt, kiket nem botránkoztatott meg semmi hibával, nem izgatott fel semmi becsvágygyal, nem ejtett bámulatba semmi nagy erőfeszítéssel. De azért nem volt haszontalan; nem ment át meddően a földön: a ki keresni tudja, annak megadta az irodalom szeretetének példáját tiszta és nemes eszményében; fölemelte a művészet tiszteletét, a nagy költészet oszlopát. Ezért nem is fog elveszni emléke. BYRON zajos és kevert dicsősége, mintából és festőből összevegyített egyénisége, kalandjai és lángeszze, hőieskedő iparkodásai, zabolátlan szabadosságú szélyei, *Child-Harold*, a *Corsar*, sardonikus eposa, *Don Juan* és *Cain-mysteriuma* nem fogják elmosni az *etoni collegiumhoz* szóló ódát, a *balsorshoz írt ódát*, a *Bardot*, a *Végzetes nővéreket* és a *falusi temetőben írt elegiát*.

Ilyen a valódi szép és a maradandó költészet hatalma. Tudjuk, hogy GRAY, klasszikus műveltséggel bírva és tele Francia- és Olaszország látásával és irodalmi emlékeivel,

hat évet töltött a görög írók kitartó olvasásában, PLATO kritikai kiadását, azután STRABOÉt tervezve, nyelvész, metaphysikus, történész és földrajzi tudós volt, a kutatás folytonos türelmét csatolva a lelkesedés ritka kitöréseihez. Azt is tudjuk, hogy egy költő sem tanulta nagyobb tudásvágygyal nyelvét, egy sem ismerte jobban természetes ereit, benszületett érczét s a lángésztől idomított typosait. A tanulmányok és emlékek e gazdag alapján suhant pillanatokra át a képzelem lehellete, hogy megrázza az arany levelet:

Sic leni crepitabat bractea vento.

Kétség kívül nem lesz meg itt az, a mi PINDAR jellege volt, a lángész természetes bősége, a lélek, mely mindenfelől tárva áll a költészetnek, és visszhangzik, mint Apollo zengzetes szentélye. Pedig az angol költő zenész is volt. Különféle tanulmányai közt megismerte e művészet elméletét és ízléssel énekelt; de csak a maga és a múzsa számára énekelt. Semmi sem hasonlít kevésbé a thebai költő nyilvános küldetéséhez, Görögország ünnepein és veszélyeiben, mint a cambridgei szorgalmas remete magányos és ritka éneke. Semmi kétség azonban, hogy az utóbbi nagyban tanulmányozta az elsőt és néhány rokon vonás közel viszi őket egymáshoz.

Egy tudós hellenista ezen a czímen sokkal erősebben magasztalta GRAY néhány lyrai darabját, mintsem mi merésznők. «Sokkal nagyobb hasonlatosságuk van — úgy mond — a thebai költő hymnusaival, mint bármily más e fajta műnek angol nyelven, és valószínűleg minden más nyelven. A gondolat különösségét és a versek szabálytalanságát rendszeren az egyedüli módnak vélték PINDARHOZ hasonlítani. A valóságban PINDAR költészetének jellemző szépségei a gondolat magasztossága, a metaphora merészsége, a styl

méltósága, a szerkezet mozgása, a nyelv nagyszerűsége. Ha komoly ítéletet lehet alapítani a nagyon csekély számú mutatványra, melyet az idő pusztítása meghagyott, PINDART a képek nagyságára és a méltóságra nézve felülmulta GRAY. » A hellenista, ki képes volt így PINDAR fölé emelni GRAYT, angol volt.

GRAYnek a költészetről szóló ódájában, daczára a nagyon elnyújtott erőfeszítésnek és némely versek kissé talányos ünnepélyességének, a lanthoz méltó hangra s a tűz sugarától érintett homlokra ismerünk. De ez még csak a művész szemlélkedő tanulmánya; nem az epikus és drámai óda ez, minőt PINDAR szült az argonauták utazásáról és Cyrene alapításáról szóló elbeszélésben vagy a salamisi csatára tett czélzásaiban. E csodálatos alakja a képzelemnek, az elbeszélésbe vegyített lelkesedés, a rövidség a magasztosban és a pathetikusban egyszerre, a költészet, meteor gyanánt haladva át egy hely, egy név fölött, melyet örökre híressé tesz, ez a becsvágy nem hiányozhatott az angol költő ritka és szorgalmas erőfeszítéseiből. Második remekművét ihlette ez, a *Bardot*, ez ódát, melyet maga *pindarosinak* nevezett, s melynek tárgya, szenvedélye, részletei mind magukon viselik a hazai régiség és az éjszaki költészet iránti hajlam bélyegét, melyek a klasszikus irodalommal osztoztak kitartó kutatásaiban és ábrándozó szemlélődéseiben. Ez alaphól kelt ki egy dal a régi kaledoniai bardok dicsőségére, melyben sokkal jobban csillog, mint MACPHERSON *Ossian*jában, a hazafiság és költészet igaz lángja. Hallgassuk egy perczre a művészetnek ez alkotását, mely a lángész önkéntelen cselekvéséhez hasonlít:

«Hulljon reád a rom, irgalmatlan király! zavar csatlakozzék zászlaidhoz, bár a győzelem vörös szárnyainak szelében henye pompájokkal bántalmazták a levegőt! Sem

sisakod, sem pánczélod, sem vitézséged nem fogja megóvni, oh zsarnok, lelkedet az éjjeli borzalmaktól és Cambria átkaitól, Cambria könyeitől.

«Ilyenek valának a hangok, melyek az első Edvárd gögös sisakbokkrétájára riadást és rettegést vetettek, míg Snodon árnyas oldalának lejtőjén fáradságos kerülökön vezeté serge hosszú sorát. A kevély Gloucester néma borzadástól megzavarodva állt meg. «Fegyverre!» kiáltott Mortimer s kinyújtá reszkető lándzsáját.

«Sziklán, melynek gögös orma a Conway tajtékszó hajjai fölött meredez, a nyomorúság sötét öltönyébe burkolva, riadt tekintettel állt a költő: szétömlő szakállá és fehér haja meteorként lobogott az izgatott szél lehelletére; s a mester kezével, a próféta tüzével mély kesergéseket költött fel a lantból: — Hallgasd, mint sóhajtanak az óriás tölgyek és puszta barlangok a zuhatag félelmes hangjára, mely alattok rohan. A bosszú kiáltását küldik feléd, még rémitőbb mormolással; mert nem beszélnek többé a cambriai nap óta, mely végzetes volt a kitünő Hoël hárfájára és a dallamos Lewellin hangjára.

«Megdermedt Cadwalto nyelve, mely elhallgattatá a viharos tengert; a bátor Urien szikla-ágyán alszik. Hegyek, hiába siratjátok Modredet, kinek varázs éneke kényszeríté Plinlimmont, hogy meghajtsa felhőbe burkolt fejét!

«Avon rettentő partján hevernek vértől szennyesen és ijesztő sápadtan. Messze, nagyon messze szállnak a megrémült keselyűk. Az éhes sas rikolt és tovább halad.

«Kedves társai dallamos művészetemnek, oly kedvesek nekem, mint a napvilág, mely meglátogatja e szomorú szemeket, mint a vércseppek, melyek szívemet melengetik, haldokló hazánk kiáltásai közepett haltatok ti meg; nem sírok többé. Nincsenek ők eltemetve a sír álmába. Ott,

ama halmokon látom őket tanyázní, borzasztó csapatban, bár még bágyadtan : szülőföldjük bosszulói gyanánt hozzám csatlakoznak félelmes hangversenyben ; és vérző kezeikkel fonják fajod szövetét : fonjatok az orsón és szőjétek Edvárd fájának felgöngyölt vásznát ; adjatok neki nagy terjedelmet és elég szélt, hova pokoli betűket írjanak.

«Jegyezzétek meg az évet és jegyezzétek meg az éjszákát, midőn a Severn borzalommal fogja ismételni a halálhörgést, mely Berkley boltjai alatt hangzik, a haldokló király hörgését.

«Töltsétek színig a csillogó kupát, készítsétek a gazdag lakomát : megfosztva a koronától, még részt vehet a lakomában ; közel a királyi székhez a keserű szomj és éhség gyászos mosolylyal néznek oldalt kigúnyolt vendégökre. Halottátok zúgni a harc zészharangját, dárdát dárda ellen, paripát paripa ellen ? Csapások hosszú évei meggyorsítják végzetes futásukat s útat nyitnak maguknak az egy vérből való harcosok csapatai közt. Ti, Julius Cæsar tornyai, London maradandó gyalázata, undok gyilkosságokon táplálkozva, az éjfél órájában, tiszteljétek hitvesének hű érnét, atyjának hírnevét ; kíméljétek meg a kegyes bitorló szent fejét. Fenn kitártuk a hófehér rózsát, piruló ellenségébe fonódva. A felborzolt vadkan a gyermekség véreben hempereg, túskebokor oltalma alatt. Most testvérek, megörnyedve átkozott szöve alatt, mélyeszszük bele bosszúnkat s fejezzük be romlását.

«Edvárd! hirtelen halálra szőjük vásznadat ; be van fejezve a szövet. Hirtelen halálra szánjuk tested felét. A szövet fonva van, vége a munkának. Megállj, oh megállj ! ne hagyj így magamra, áldás nélkül, irgalom nélkül, hogy e helyen gyászban keseregjek.

«Amott, azon a ragyogó ponton, mely lángra gyújtja

Kelet csillagait, elenyésznek a kísértetek, eltűnnek szemem elől. De mily ünnepi menet az, mely leszállva Snowdon ormairól, kitarja ragyogó fegyverzeteit? Dicsőség látományai, kíméljétek szenvedő szememet! És ti még születendő századok, ne jertek tömegesen megszállni lelkemet! Nem siratjuk többé régóta elveszett Arthurunkat. Legyetek üdvözölve mindnyájan, nemzeti királyok, brit faj, legyetek üdvöz! Sok merész bárótól környezve magasan hordják csillagokkal ékes homlokukat; s szép hölgyeket és méltóságos szakállú, agg államférfiakat látunk megjelenni. A középben isteni szépség van; szeme brit eredetűnek hirdeti, s oroszlánszerű magatartása, arcza tiszteletet parancsol és szűzies kellem szelidségével egyesül. Mily zengzetes húrok rezdültek meg a légben? Mily dallam hangjai játszadoznak körülötte? Hallgassátok a sír mélyéből; hallgasd, nagy Thaliessin: oly lélek van bennök, mely újra élteti porodat.

«A lelkesedés hív téged; s míg ragyogó röptében énekel, az ég szemének kitarja ezerszínű szárnyait. Ékesítse újra a költészet a rettentő háborút és a hű szerelmet, és a tündérvilág költéseivel ékesített szigorú igazságot.

«Léptesd topánban színre a sápadt bánatot, és a szenvedést, mely tetszik, és a borzalmat, a pihegő lélek zsarnoki urát.

«Az éden virágos partjairól a szél lehellete egy hangot hozott, mely mintegy az angyalok karából szökelt ki; és távoli morajok, melyek ismétlik, megszelidítették fülem számára, és elveszve elhalnak a távoli jövőben.

«Esztelenül istentelen ember, azt hiszed, hogy a vér felhő, mely ide lenn lélekzetedből alakul, eltakarta a nap tényérát? Holnap megújítja a csillag arany hullámaait és kettőztetett fénynyel melegíti a népeket.

«Örömmel látom a különböző véget, melyet végzeteink

számunkra hoznak: tied a kétségbeesés és a jogar gondjai; részemre diadal és halál jut.

«Így szól; és fejjel lefelé a zuhatag bömbölő árjába szökve a hegy ormáról, elmerült az örök éjszakába.»

Ime a próza bágyadtságában ama híres óda, mely megreszketetté az angol képzelmet s mely egy század óta elég egy költő nemzeti dicsőségére! Kifejezésének fénye mellett találunk néha némi homályos czélzásokat, némi emlékeket, melyeket a szellem nem ragad meg elég gyorsan; de a prófétai hang rettentőségét ez nem gyöngíti meg.

Kérdezhetjük még, vajjon minden helyes-e az agg bard nyelvében, ki utolsó élte túl Edvárd féltékeny zsarnoksága által feláldozott testvéreit? Egy híres kritikus szerencsésebbnek vélte a költő első tervét, melyet e rövid jegyzetben foglalt össze: «Midőn I. Edvárd hadserege egy mély völgy teknőjében haladt, hirtelen megállítá egy méltóságos alak, mely hozzáférhetetlen hegy ormán jelent meg, emberfölötti hangon szemére hányva a királynak, a nyomorúságot és pusztulást, melyet e szigetre hozott, megjósolva neki a norman faj csapásait, és prófétai ihlettel kijelentve, hogy minden kegyetlensége sem fogja kioltani e szigeten a költői szellem lángját, és hogy nem fognak hiányozni emberek, kik halhatatlan hangokkal dicsőítik az igaz erényt és vitézséget, megbélyegzik a bűnt és gyalázatos kéjt s merészen elítélik az elnyomást. E dal végével leugrott a hegy ormáról és eltűnt a tövénél ömlő folyóban.»

«A valóságban, mondja e bíráló, szebb volt e terv; de a költő nem tölthette be, mert hiányoztak az emelkedettség és szabadság példái, melyekre szüksége lett volna. A norman uralkodók faja elenyészhetett és helyet adhatott az angol vérnek a trónon; de a hazafias bardok faja, melyet Edvárd kegyetlen üldözése megsemmisített, nem kelt új életre.

«A régi Spencer, tudós stanzáinak összhangjában, allegorikus és udvari költő maradt; SHAKSPERE, csodálatos szellemével, mely mindent tud festeni, nem volt a bátor költő, ki a bűn és puhaság megbélyegzését vállalja magára.

«Néha még abban is kedvét lelte, hogy megtapsoltassa nemtelen Falstaffjában; és bár festője az erkölcsöknek, nem erkölcsi festője azoknak. MILTON vitatkozásainak prózája számára tartotta fenn a szabadságnak ama nagyon égő tüzét, mely életét gyötörte és néha eltévelyítette nemes lelkiismeretét; és verseibe csak néhány távoli sugárt vitt át belőle, ihletésénél fogva kevesebbet foglalkozván itt a földdel, mint az éggel, s kevésbbé lévén polgár, mint mystikus. Sőt azt lehetne mondani, hogy akarata nélkül és költői ösztönnél fogva csak azért emlékezett meg az angol szabadság küzdelmeiről és a függetlenség szenvedélyeiről, hogy a poklot tegye tanyájukká és az ördögöket tolmácsaikká.

«DRYDEN, kit szellemének könnyűsége kedvkeresővé és megvehetővé tett, még kevésbbé foglalhat helyet a haldokló bard prófétai szemléjében s vigasztalhatja áldozatát. Sem maga POPE, sem ADDISON, ki jobb hazafi, de kisebb költő volt, nem felelt meg GRAY első gondolatának s nem szerepelhetett a jog és igazság ama hajthatatlan bosszulói közt, kiknek visszatértét remélte volna a haldokló bard.»

Igazat mondva, az Edvárd által feláldozott vértanúkat, legalább a mint a hagyomány dicsőíti őket, nem pótolták a lyrai hazafiasság küldetésében. Nem is volt arra szükség, a miért hálát adhat az Istennek Anglia, mely, míg a középkor elején annyi berohanásnak volt kitéve, hét század óta nem látta ellenséges előörs füstjét; reá nézve nem nyílt alkalom a nemzeti felszabadulás azon költői erejére, mely

a XVIII. századtól napjainkig, GLEIMTÓL KÖRNERIG, a mai Németországban új életre költé az éjszaki bardokat.

Óceánja és hajóhada mögé vonulva, Anglia sokkal szerencsésebb, hogy sem ily költői legyenek. Megvolt benne a jólétére való büszkeség, a támadás ellen hozzáférhetetlen biztosság fölötti öröm, s elmondhatta WALLEREL: «Erdeink tölgyei gyökeret vertek a tengerekben és mi szilárd lábbal járunk a háborgó hullám fölött».

Vagy még inkább: «Mint a menny angyalai, gyors röpüléssel leszállhatunk, a hova tetszik; de kedvünk elle- nére senki sem juthat partjainkra».

A mi az oly lyrai alkotásokat illeti, melyek csupán az angol szabadság benső vitáihoz vannak fűzve, ilyeneket nem ismerünk, ha csak nem vesszük a régi DANIEL DE FOE nyers és hanyag verseit és himnusát a pelengéren, melyet *Robinson* tisztességes és kegyes szerzője, kit mint pasquill-író-t büntettek, méltatlankadó lelkiismeretének mélyéből lövelt ki.

De ha volt is itt némi szikrája a lélek isteni tüzének, e börtöni költészet még sem emlékeztetett Görögország magasztos művészetére; sem ama hősi bardok megtört és meglehetősen mesés hagyományát nem újította meg szá- munkra, kiket a skót hegyek lábainál álmadozó GRAY láng- esze megpillantott a felhőkben.

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

A francia költészet hanyatlása a XVIII. században. — A forradalom visszahatása a francia és külföldi képzelmekre. — **LEBRUN.** — **ANDRÉ CHÉNIER.** — **COLERIDGE.** — Angol szellem Indiában. — A calcuttai püspök.)

Megkísérlettük e tanulmányban azt, a miben gyakran kedvétel a francia szellem részrehajlatlan kíváncsisága. Elhagytuk gondolatban dicső hazánkat, hogy másutt kutassunk és csodáljunk, biztosak lévén valami termékeny és új ér fölfedezéséről. De ne feledjük, semmi sem volt a külföldön, a mi felülmulta volna Franciaország értelmi fényét a XVII. században. **CORNEILLET**ől **LA FONTAINE**ig mennyi magasztos és naiv hangja a költészetnek szólalt meg itt! Semmi sem hiányzott, még a lyrai lelkesedés sem, legalább pillanatokra és villám gyanánt. És legnagyobb szónoka nem volt-e szintén páratlan költő, egy orthodox és békés **MILTON**?

Csakhogynél nagyobb és változatosabb volt a francia szellem kiválósága, annál ellenállhatatlanabbnak tűnt föl eleinte hanyatlása. A nemzet erkölcsihez és rendeltetéséhez látszott tartozni, hogy többé nem törekedett nagyságra; nem szerette többé sem a vallást, sem a dicsőséget, kétségkívül mivel mind a kettővel visszaélt. A művészet megmaradt még számára, de megfosztva ama komoly szenvedélytől, mely lelke a szónak. Kétségkívül végzetes megállapodás volt ez a költészetre nézve; és a scepticismus

vagy álbuszgalom alternativájában CHAULIEU abbé merész szabadossága néha talán lyraiabbnak látszhatott, mint ROUSSEAU vallási pompája.

«Tegnap megismerkedtem, írja lady MONTAGUE Bécsből, ROUSSEAUVAL, a híres költővel, ki Eugen herczeg különös pártfogása alatt áll és bőkezűségéből él. Szabadgondolkózónak tartják itt, s a mi az én szememben sokkal rosszabb, oly embernek, kinek szive nem érzi azt, a mit költeményeiben az erény és dicsőség magasztalására mond. Végtelenül tetszenek nekem ódái; sokkal többet érnek angol költőink minden lyrai termékénél». LADY MONTAGUE úgy ítélte itt, mint a világ az ő korában; ROUSSEAUT kevésbé tisztességes embernek és nagy költőnek tartotta, mely két föltétel az utókor szemében kizárja egymást.

Daczára kifejezése ügyes előkelőségének és összhangjának, Eugen herczeg pártfogolta, a kalandos Bonneval gróf asztaltársa, ki Bécsben szabadgondolkodó volt és áhítatos levelezésben állt ROLLINNAL, verseiben épen oly kevésbé tünteti fel a lángész maradandó tüzét, mint a hit lángját. Eleinte eléggé gyűlöltek, hogy rágalmazottnak lássék, később nagyon is dicsérték VOLTAIRE rovására, s végre a hírnév azon középhelyére szállt alá, mely nem gerjeszti fel többé sem a lelkesedést, sem a czáfolatot. Ragyogó, de nem álízlés nélkül való művészete nem tartóztatá fel a hanyatlást, melyet a XVIII. század folytán még az a szellem is siettetett, mely azt oly érdekessé és oly népszerűvé tudta tenni.

Nem akarunk egyszerre ama paradox és közhely hibájába esni, mely VOLTAIRET az újkori költészet SENECAJÁVÁ tette. Semmi sem kevésbbé igazságos, mint e könnyed, helyes és természetes szellemre fogni a szenvelgés és agyafurtság hibáit. Mondjuk ki inkább, hogy a mi a józan ész,

a jó ízlést illeti a művészetben, felfüggesztette a hanyatlást és a szellemeket FONTANELLE nagyon elmés finomságától az egészségesebb és egyszerűbb előkelőség gyors rövidségéhez vezette vissza. Ez a jogcíme VOLTAIRE dicsőségének prózájában és költeményeinek azon részében, melyet a tárgy, az idő, a festő szabad humora némileg prózaivá tehetett, a nélkül hogy megfosztaná eredetiségétől.

De nem így állt a dolog rá nézve a nagy és erős költészetben. A HORÁCZHOZ írt hasonlíthatatlan levél nyolczvan-éves szerzője soha, még legtüzesebb ifjúságában sem találta fel a lanton a római költő élő és tudós hangjait.

Azért nagyon gúnyolta is PINDART, a mint láttuk, úgy körül-belül, mint SOPHOKLEST, a kit legalább jobban utánzott. De épen itt, magának a sikernek dicsősége mellett, mutatta a művészet hanyatlását pompázó vagy elhanyagolt verselése, mely RACINETÓL inkább az előkelőséget, mint a merészséget vette kölcsön.

A szinpad és az udvar költője lévén, hiába törekedett az operai palma után. Költői erejének egyetlen lyrai hangja néhány vers, melyet már érett korában, de kemény megpróbáltatás után s széttört bilincse és visszanyert szabadsága fölötti örömeiben írt: a genfi tóhoz írt verse ez, melyben a Svájcéről, jelenlegi visszavonultságáról, tényleges és jövőndő függetlenségéről szól.

«Tavam az első; boldog partjain lakik az emberek örök istennője, a nagy munkák lelke, a nemes vágyak tárgya, a szabadság. Láttam e kevély istennőt, egyenlően osztogatva javait, a mint harci öltönyében leszállt a Moratról, míg kezét a büszke osztrákok és merész Károly vére festé.»

Ez a szabadság többet ért a költészetnek, mint a gyakran tisztátlan szabadosság, melylyel a ferneyi bölcsész vén

korát vidámítá. Ez utolsó példa mellett egyszerre elveszett a lelkesedés és a művészet; másutt, az ékesszóló prózában, a festői és szenvedélyes prózában lehetett még ezeket, a század becsületére, feltalálni. Ezen kívül egy másik befolyás, mely szintén uralkodott, a scepticismus és philanthropia, a matematikai szabatoság és szavalás befolyása oly kevéssé költői volt önmagában, hogy épen ennek leküzdésére támadt fel újra némi tüze a költészetnek. És valóban, véletlenség-e, hogy a közepszerű «Dido» tragédia szerzője néhány halhatatlan versszakra akadt? És GILBERT-nek, az ifjú szatirikusnak, ki örvényében öngyilkos lett és a kórházban halt meg, nem volt-e a hit vígasztalására szüksége a legnagyobb boldogtalanság kinszenvedésében, hogy utolsó verseinek tiszta és szívszaggató dallamát ihlesse?

De, fogják mondani, e ritka példák daczára hiányzott a láng a tűzhelyen. A francia társadalom, mely felső osztályaiban túlfinomult és nagyon elpuhult, összeségében nagyon egyenetlen és összhangzatlan volt, s felvilágosultságánál fogva épen oly erős, a mily gyöngé erkölceiben, képtelen volt a leleményre s új események által kellett megijfodnia. Ekkor jött a nagy megpróbáltatás. A szörnyű összeütközések közt fölismerjük egy költő megható arcját, a hős és áldozat alakját, ANDRÉ CHÉNIERT, ki a remény hymnusával üdvözli a nemzeti gyűlést, azután ARCHILOCHOS átkával sújtja a véres árulást, vagy megsiratja, mint SIMONIDES, az ártatlanságot és boldogtalanságot. Nemes katonája a lyrai múzsának, költője a szabadságnak, a bátor erénynek és a szerelemnek, gyermeke a görög szellemnek és Franciaországnak, nem, a nevednek adott dicséreték költészetünk újabb korában nem voltak sem hiúk, sem erőszakoltak! fényed, mely oly korán kialudt, ragyogni fog kezdetén a korszaknak, melyet CHATEAUBRIAND,

BYRON, LAMARTINE és a guerneseyi száműzött voltak dicsővé teendők.

ANDRÉ CHÉNIER, az emberiség és költészet e vértanúja, nem volt az egyetlen, ki az első napokban érezte a forradalom hatalmát. Igaz, hogy a forradalom rohanásában a tisztátlan tömegek és lángok egész áradatát ragadta magával, de néha, némely látszólag köznapi szellemben előre nem látott nagyság hangját költé fel. Az a csoda, melyet az ókor látott, az a TYNNICHOS, kinek lelke egy napra megihletve magasztos hymnust hozott létre s aztán újra álomba merült, most szemünk előtt újult meg. Midőn Franciaország fölkelt régi alapjáról, hogy visszaverje az idegen hadakat, midőn éjszaktól délig felhangzott a vészkiáltás, a minden ajkon kiszökellő szikráktól lángra gyúlt egy ifjú újoncz agya, és egy éjszaka elkészíté a *Marseillaise* dalát, melynek szavai, zenéje és a csatamezőkön való működése megmondhatják nekünk, mi volt a görög költészet.

Akármi volt azonban az erőszakos forgószél, mely magával ragadta akkor a lelkeket és saját lehelletét adta nekik szellem gyanánt, bármily pathetikusok voltak e csatatéri és utczai tragédiák, hatásuk a művészetre inkább leverő, mint ihlető volt. A rémuralom éghajlata lakhatatlan volt a békés képzelem számára. A mi erélyes nagysága volt pillanatonkint, sokkal inkább vegyítve volt rosszal és bűnnel, hogysem meghagyja a gondolatnak tiszta költői fényét: háborgó és gyakran csinált düh foglalta el helyét és látszott átvenni hatalmát.

Ilyen fajta költő volt LEBRUN, ki eleinte, a régi királyság alatt az alexandriai, azután az anarchia alatt az őrzöngő iskolához tartozott, egyszerre tudós és eszeveszett költői érének tévelygései közt, inkább csak a szó művésze volt, szabad lelemény, valamint erkölcsi elv nélkül, s annál hevesebb,

mennél szolgálaiabb volt a szenvedélylyel vagy a pillanat hatalmával szemben. Ily uralom alatt állva még hevében is, a tehetség kevésbé tartozik a művészethez, mint a politikához, és inkább az idők tünete lesz, mint eredeti megkülönböztetés.

Különben e hódító szabadságnak és becsvágynak Franciaországban lobogtatott szövétnekei messzire elhatottak kápráztató fényökkel s másutt is vagy ugyanazon szenvedélyeket, vagy a legélénkebb ellenállást gerjesztették föl. A párisi szószékekből és *clubokból* kiszökellő tűz fénye mellett nagyszerű látvány volt a viharzó és visszatartott, reszkető és önmagán uralkodó Anglia, megkísértve az anarchia által s megvédve az anarchia ellen a szabadság által.

Ez az egész függetlenségi vágy, mely Franciaországot fenekestül felforgatta, elméletileg sok képzelemnek tetszett Európában. Megtapsolták, mint szép művészi terméket, SCHILLER Tell Vilmosát; de a *Haramiák* tragédiája szintén nagyon elbájolta az ál szellemeket Németországban, mintegy szentesítve a lázadást azon társadalom ellen, melyben nem vélték elég jó osztályrészszel bírni.

Az írás szabadsága mellett, mely régóta közös joguk volt az angoloknak, s a tanulmány és tehetség emberei közt, kiknek ez tette erejét, szívesen álmadoztak valamiről, a mi több volna e jól megszerzett és kevésbé feszélyezett szabadságnál. Bizonyságul szolgálhatnak PAINE TAMÁS, GODWIN, MRS. MACAULAY pillanatra híres könyvei: s a publicisták e túlzásait a költők is magukévá tették. És valóban a demokrata költők iskolája alakult akkor, kik elégedetlenek voltak az angol szabadsággal, s forradalmat terveztek hazájokban vagy új köztársaságot Amerikában.

Legihlettebb volt ez álomlátók közt COLERIDGE, ki már jóval BYRON előtt hírnévvel bírt s túl is élte őt. Első költői szárnyalásai a Bastille bevételét ünnepelték. Lelkesedése

ellenállt a szabadság nevével takart sok merényletnek, s átkai füződtek a szövetségesek kísérleteihez Franciaország ellen, különösen Anglia szövetségéhez az oroszok tisztátlan és zsarnoki uralkodónőjével. És mégis, daczára a költő szenvedélyének, nem itt tűnt fel igaz nagysága. Mint ALFIERI, mint MONTI s más külföldiek, kik megittasultak a francia forradalom első borától, inkább szavaló, mint ékesszóló, több benne a hangzatosság, mint a költészet. A valódi lyrai szépségek, melyekhez fölemelkedett, alpesi és németországi emlékei, a Svájc nagyszerű tájképei és egyszerű erényei; végre fájdalma, midőn e nép szabadságát fenyegetve látja a francia köztársaság berontása által, s méltatlankodása, dühös ellenállása, midőn Anglia részére ugyanily fenyegetéstől és megszenségtelenítéstől retteg.

Reánk nézve COLERIDGE nem az ókor nagy lyrikusa, a lelkek mérséklője az összhang által. Tele van zavarral és szenvedéllyel: van benne valami ama zabolátlan hévből, melyet bizonyos időszakokban a tehetség rendszerből szeret magának adni. Ha szabad életének egy szokására emlékeztetnünk, mely felizgatva költői erejét, meggyöngíté és fölemészté esztét, költői rendetlenségében a török előcsapatok opiumtól ittas katonáihoz hasonlított, kik örvöngéssel határos bátorsággal rohannak előre, és győztesen, de kimerülve esnek el. Azért COLERIDGE, kit korában, kivált hazájában nagyon csodáltak, s ki inkább rendkívüli, mint nagy költő volt, s még betegsége által is hozzá illett a háborútól és rémuralomtól megriadt képzelmekekhez, sokat vesztett a nyugodtabb korszak becsüléséből; de még mindig fényes tanúja a multnak, képe a lelkekre gyakorolt nagy hatalomnak, üdvös példája a jogossághoz és észhez való visszatérésnek, melyre az erő visszaéléseinek és a hódítás czudarságainak látása ihlette.

E czímnél fogva kísértük meg lefordítani az inkább angol, mint kosmopolita tiltakozást Svájc 1798-ki inváziója ellen. A költő itt egészen benne van a korlátlan szabadságról való álmaiban, gyűlölve a zsarnokságot minden alakban, és meghazudtolt reményeiben épen oly mély szomorúsággal, a mily vak volt csalódott bizalma :

«Oh felhők, melyek a távolban fejem fölött lebegtek és megállapodtok, melyeknek futását egy halandó sem szabályozhatja az úttalan térben; tenger hullámai, melyek bármily táj felé ömöltek, csak örök törvényeknek engedelmeskedtek; erdők, melyek a lehajlott ág kérgén ülő éji madár dalát hallgatjátok, kivéve, mikor ágaitokat rázva ti magatok képezitek a szelek méltóságos hangversenyét, melynek hallatára, mint isten ihlettje, a láb nem járta kerülőkön annyiszor eltévesztém, virágzó vad füvek közt, hold világította útamat, minden feltűnő idomtalan kép láttára, minden megragadhatatlan moraj hallatára, mely felhangzott a vadonban !

«Oh zúgó hullámok, és ti magas erdők, és ti felhők, melyek oly magasan szárnyaltok fölöttem; te fölkelő nap, te kék ég, mely elbűvölöd a tekintetet, szóval mindnyájan, a mik szabadok vagytok és azok akartok lenni, tegyetek bizonyosságot mellettem, bárkik vagytok, s mondjátok, mily mély tisztelettel imádtam mindig az isteni szabadság szellemét !

«Midőn a haragvó Franciaország fölemelte óriási karjait, és esküt téve, melynek dühe megrázta a levegőt, a földet és a tengereket, megdobbantá a földet erős lábával és kimondá, hogy szabad akar lenni; tegyetek bizonyosságot mellettem, mennyi reményem és nyugtalanságom volt, és mily elragadtatással énekeltem büszke hálaadásomat, féle-

lem nélkül a szolgálai tömeg közepett! És midőn e kiábrándult nemzet elnyomására a királyok, mint a bűvész vesszeje által sorba állított ördögök harcra indultak egy rossz napon és Nagy-Britannia e gyászos fegyverkezéshez csatlakozott, ámbár sok barátság, sok ifjú szerelem éleszté bennem a hazafias megindulást s bűvös fényt csillogtatott halmainkon és erdeinkben, változatlan hangom mégis vere séget hirdetett mindazoknak, kik daczolnak a zsarnokok ellen emelt dárdával, s szégyent jövendölt tehetetlen és késő menekülésöknek. Mert pártérdekből, oh szabadság, soha sem homályosítám el fényedet, soha sem fojtám el szent lángodat; hanem áldottam a felszabadult Franciaország diadalmas fegyvereit, s lehajtottam fejemet és sirtam Nagy-Britannia nevére.

«És mit tesz az, mondám, ha az átkozódás kiáltása küz dene is a felszabadulás dalainak ez édes összhangjával, ha valamennyi erőszakos és ittas szenvedély kelne is örültebb tánczra, minőt valaha az őrző álma láthatott? Ti magatok, viharok, melyek a hajnal kelő lángja körül gyülekeztek, bár elrejtitek fényét, mégis fölkel a nap. És midőn reménylő és remegő lelkem megnyugtatására megszűnt a viszály s minden békésnek és csillogónak látszott, midőn Franciaország a dicsőség pálmáival takarta sebhedt és vérző homlokát, s ellenállhatatlanul előre haladva, karjai játszva szórták szét a harcosok sorait, akkor, midőn a gyűlölet félnék tekintetével a házi árulás eltiporta s eltörölte végzetes nyomait, s mint a megsebesült sárkány vonaglott vérében, akkor vádoltam rettegéseimet, melyek nem akartak eloszlani. A bölcsesség, mondám, nemsokára azok szerény kunyhóiba fog hatolni leczkéivel, kik dolgoznak és nyögnek; és boldogságának példájával hódítva, Franciaország kényszeríteni fogja a nemzeteket, hogy szabadok

legyenek, míg a szeretet és öröm köröskörül feltűnnek s birtokuknak nevezik a földet.

«Bocsáss meg nekem, oh szabadság, bocsásd meg ez álmokat: hallom hangodat, hallom erős panaszodat, a mint kitör a fehér Helvetia jeges barlangjaiból; hallom sóhajtásaidat a vérrel festett folyamok fölött. Hősök, kik elvesztetek békés hazátokért vagy elfutva véretekkel festétek hegyeitek havát, bocsássatok meg nekem, hogy valaha áldó gondolatot ápoltam magamban ellenségeitek számára!

«Böszültséget, bünt s minden velök járó árulást szórni szét ott, hol a béke emelt magának csendes hajlékot, megfosztani egy polgárfajt mindattól, mi oly kedvessé tette neki viharos magányát, a bosszú kérlelhetetlen szellemével szennyezni be az alpesi hegylakó ártatlan szabadságát, oh Francziaország, mely gúnyolod az eget, te parázna, vak s csupán rombolásra hazafias, ezek a te diadalaid, athletája az emberi nemnek? Az, hogy a királyokhoz csatlakozzál a hatalom aljas vágyában, hogy ugyanazon vadászaton ugass és osztozzál a zsákmányban, hogy megfertőztesd a szabadság szentélyét, oda rejtve a szabad emberektől elragadott prédákat, és hogy ez embereket kísértetbe ejtsd, azután eláruld?

• «Az érzéki és homályos szellemek hiába emelkednek föl, saját súlyok által igában tartva. Széttörik bilincseiket, s nemsokára súlyosabb lánczra vésve viselik a szabadság nevét. Oh szabadság! meddő erőlködéssel űztelek téged sok nyugtalan órán át. De nem te teszed felfuvalkodottá a győző hangját; nem öntöd lelkedet az emberi hatalom képviselőibe. Maga a tömeg, bár dicsér téged, nem tartóztat sem imával, sem pompázó hódolattal.

«Egyaránt húzódva a mesterséges papság kapzsi kedvenczeitől és a fejetlen káromlásnak még romlottabb rab-

szolgáitól, elmenekülsz gyors szárnyaidon, megelőzve a szelek futását a sivatagban és versenyezve a hullámokkal. Itt éreztelek téged, e magas sziklapart ormán, melynek fenyvei, szélről vert koronáikkal, egy morajba olvadnak a távoli hullámokkal. Igen, míg itt káprázó szemmel, hajadon fővel állva messzire röpitém lelkemet a földön, az óceánon, a légben, minden dolog uraként a legizsább szeretet hatalma által, itt éreztelek téged, oh szabadság!»

Nem tudom, de e költészet, még meg is adva neki a népszerű szenvedély alkalmiságát, a nemzeti hangot, az összhang fényét, nem igen bírhatott az ókori lant erényével. Még a rendetlenségben is inkább érezzük a készüléket, mint a lelkesedést.

COLERIDGE, ki véleményeiben tulzó, életében egyenlőtlen és ábrándozó volt, a német múzsának volt tanítványa: szerette határozatlan és mystikus természetét, leíró bőségét, mielőtt a szabadság szenvedélyét keverte belé. Ez az iskola volt, mely iránt eleinte békésebb lelkesedést táplált, a Chamouni hegy tövében álmadozva, a mint később a skót tavak vad partjain lakott. Talán ez első ihletés jobban illett hozzá, igazabb volt rá nézve, mint a következő; de mind a kettő oly költővé tette őt, kit nem lehet elfeledni.

Anglia politikai nagysága, utazó szelleme, kozmopolita becsvágya még a művészetek hanyatlási korában is több költői forrást nyithatott fiai számára. A másik 1789-ki angol demokrata szintén költő volt, nem kevésbé lelkesülve a szabadságért, mint a tudományért, feddhetetlen és nagylelkű tisztviselő, ki a hinduknak vissza akarta adni régi törvényeik használatát s angol versekben magasztalta vallásuk hagyományait. Ez WILLIAM JONES volt, az *ázsiai költészet*ről való tanulmányok szerzője. De mi más költőnél, keresztényebb és ihlettebb léleknél fogjuk az anyagi és

technikai tevékenység e napjaiban az első egyház visszaverődő fényét, NAZIANZI GERGELY vagy SYNESIUS lyrai dalainak visszhangját keresni.

1823-ban egy ifjú anglikán papot, Cambridge kitünő növendékét, kit már híressé tett néhány görög, latin, angol költeménye, küldtek Calcuttába, hogy püspöki címmel igazgassa Bengália vallási ügyeit. Protestáns pap volt ez, ki FÉNELON lelkével bírt, s az ókor iránt ugyanazon hajlammal, az előkelő műveltség és meghatott képzelem ugyanazon bájjával. Fiatalkor neje, a kis gyermek, kit Európából hozott magával, a hivatalos fény, melytől irgalmasága sem szabadíthatá meg, mindezen épen úgy nem ütköznék meg életéről szóló emlékirataiban, mint nem sértenek az egyháztörténelemben a ptolemaisi püspök vadászatai és világi tanulmányai, a negyedik században és Cyrene ege alatt.

RÉGINALD HÉBERnek nincs kevesebb bölcsészeti emelkedettsége és keresztény szelidsége, mint SYNESIUSnak. Nem kevésbé gyöngéd férj, kecses költő; és az angolok roppant hatalma, melynek ő egyik intézője volt, e föltétlen uralom annyi millió ember fölött, kik épen oly makacsul ragaszkodtak honi vallásukhoz, a mily régen megadták magukat a szolgaságnak, a pásztori látogatások Calcuttától Bombayig, a megdöntött uralkodások, a templomokban eltűrt bálványok, a palotáikba zárt régi szultánok közepett, mindez a látvány, melynek nincs párja a világon, különös nagysággal ruházza fel a kegyes és irgalmas szívű püspököt. Az európaiak, a mohamedánok, a különböző kasztbeli hinduk szemében bölcseségre és jóságra nézve felsőbb lénynek tünt fel.

Az erényes püspök különösen szenvedett fájdalmas méltatlankodásában a vallási bűnök láttára, melyeket nem

akadályozhatott meg. Kénytelen volt hallgatni a legisták, sőt az angol missionáriusok okoskodásait is, kik szükségesnek hitték megengedni még az özvegyek önkéntes feláldozását, hogy ne tegyék gyakoriabbakká e szörnyű áldozatokat. Buzgó és meggyőződésből való keresztény létére néha az egyszerű deizmushoz fordul, mint könnyebb révparthoz ennyi bűn ellen, melyekből minden áron ki akarná menteni a lelkeket. Türelmes szeretetével a kereszténység minden formáját, az apostolság minden nemét átöleli.

E szép jellegű proselytismus, mely REGINALD HÉBERben a legnagyobb terjedelmű tudománnyal, a legválasztékosabb és legfinomabb izléssel egyesült, csak szerencsésen ihletette őt a költészetre úgy, mint az ékesszólásra. E költészetnek két alakja volt: majd vallási hymnus, majd leíró és szenvedélyes óda. A vallási hymnus minden országban megszülethetik, és HÉBER keresztény dalainak legnagyobb része, melyeket tanulmányai, egyszerű hivatása, szemlélődő hite ihlettek, korábbi származású, mint indiai tartózkodása. Itt ugyanazon hangokat folytatta kedvezőbb ég alatt és parancsolóbb apostolság hevében, de egyszerűsmind a természet és a magánélet költője volt; a hely, valamint az emlékek által ihlett költő volt itt, családi örömeit vegyítve térítői megpróbáltatásai közé, emberszeretetét mennyei reményei közé. Ilyen az ama nőhöz szóló stanzák bája, ki nevét viselte, s ki Európából keletre követte őt, hol csak néhány veszélyesebb missió időtartama alatt vált el tőle.

«Ha mellettem volnál, szerelmem, mily gyorsan mulnék el az este, Bengalia pálma-berkeiben, a fülmilét hallgatva.¹

«Ha mellettem volnál, oh szerelmem, s kis gyermekeim térdemen, mily vidáman siklanék végig bárkánk a Ganges hullámain.

«Kereslek a kelő hajnal fénye mellett, midőn a földé-
zeten fekvő feledő pihenésben nyújtóztatom testemet s a
szellő üdeségét szívom magamba.

«Kereslek, midőn a folyó tág ölén irányzom útam
a szürkületben; de még inkább észreveszem a hold sápadt
sugara mellett, hogy hiányzol oldalamról.

«Kikészítem könyveimet, megkisértem ecsetemet, hogy
elvarázsoljam a dél bágyadt óráit; de hiányzik szeliden
helyeslő szemed, elnézően figyelő füled.

«Csak midőn a hajnali és esti csillag térdemen lát,
csak akkor érzem, daczára a minket elválasztó nagy távol-
ságnak, hogy ugyanez órában a te imádságod is égbe száll
érettem.

«Előre hát, előre! Hová a kötelesség hív, oda rohan-
anak lépteim, Hindostan égető rétjeire, Armora hideg
magaslataira!

«Ne riaszszanak vissza se Delhi királyi kapui, se a
malayok vad földje! mert a legfőbb boldogság ott vár
mindkettőnkre, a nyugati óceán mellett.

«Tornyaid, oh Bombay, ragyogva emelkednek a ten-
ger kékes homálya felett; de soha sem voltak oly elégedett,
oly boldog szivek, minők nemsokára találkozni fognak
falaid közt».

Nem ismerjük-e föl, ha nem is a püspököt, legalább a
keresztényt a költőben? És ha meggondoljuk, hogy e
szenvedély tárgya, ez oly odaadó, irgalmasszívú s oly gyor-
san bevezetett élet bátor társnöje épen úgy osztozott tudomá-
nyában, mint erényeiben a nemeslelkű apostolnak, hogy
összegyűjté a haldokló kezéből kihullt lapokat, hogy gyak-
ran megmagyarázta, befejezte azokat: megtagadhatjuk-e a
rokonszenves tiszteletet még az iránt is, mi bámulatra vagy
mosolyra bírhatna ez oly gyengéd frigy bensőségében?

Ne féljünk összeszedni még tiszta és kecses bizonyosságát más verseiben, hol ugyanazon szerelmet India izzó és enyhe párája veszi körül s mintegy áthatja. Ez úttal a két hitves nincs elválva s egy lélekzettel szívja ama gyönyörű éghajlat legét, hol REGINALD HÉBER nemsokára életét hagyta. Siessünk, legyünk jelen egy pillanatra esti pihe-nésén:

«Napi munkánk be van fejezve. A Ganges ölen nyugvásra hajlik a nap. A tamarin-liget alá kötve, menedéket talált mára bárkánk. Lásd, mint halad összehajtott vitorlájával s befestett oldalaival a kis fregatta; farán a szén fénye mellett, a muzulmán ízes estebédje fő, míg félre húzódva, az erdő árnyékában a hindu készíti egyszerűbb táplálékát.

«Jer velem bolyongni az erdőben. Ha a vadász igazat mondott, odább, a távoli mocsáros és vad sivatagban ütötte fel a tigris magányos tanyáját; és legújabb kárán okulva, hogy kikerülje az angol puskák villámát, ritka, de kegyetlen támadásaival nem jó többé vért ontani a faluba. Haladj bátran. A mérges kigyó nem rejtőzik ily üde berekben; a nap fia lévén, a természettől gyújtott tűzágyon szeret feküdni, száraz és égő talajon, ledőlt tornyok romjai közt, melyek fölött a *pepel* terjeszti árnyékát; vagy valamely sirkő körül fonja pikkelyeit, mint a halál kapujának természetes öre. Haladj még; nem, állj meg. Nézz most az ívhajlású bambusz ágai alá, hol szikrákkal hintve be e szent homályt, a *geranium* skárlát virága ragyog és ösvényünk illatos fák és óriási virágok lombsátra közé téved, míg a *ceiba* pirosló fénye kitárul a széles levelű lapu és ránczos ananász szerényebb árnyékán. Míg a berek fölött az oly vad és oly szép *bétel* rázza ormát a légben, a nagyszerű fáczán gyorsan repül uszályos farkával és kiter-

jesztett szárnyaival, úgyszintén a százszinű madár, melynek tollazatát annyira dicsérik Ava hölgyei».

Ez a sok idegen név, ez a halmaza az élénk színeknek talán egyhangúnak fog látszani, mint az éghajlat, melyre emlékeztet! de a költő lelke csakhamar újra feltűnik néhány valóban angol, érzelmes és tájleíró versben.

«Soha ily gazdag árnyék és ily zöld pázsit nem reszketett brit tánczaink lépteire. És mégis, ki állt meg közülünk a hindu lombátorok alatt, s nem gondolt tüstént Anglia zöld erdeire, s a pálmafák árnyékában nem áldotta szülőföldje diófáit, galagonyás tisztásait, s nem sóhajtá el azt az annyszor hiábavaló imát, hogy még egyszer láthassa erdeinek tölgyeit?

«De hagyjuk e gondolatot. A sakál kiáltása felhangzik, mint vad orgia visszhangja; és a fákon keresztül a halványuló sugár bágyadt segítséget nyújt lépteink kalauzolására. De nézd: a mily mértékben enyészik fenn a csillagok fénye, minden facsoport ezernyi szemet nyit reánk, szemközt, oldalt, fejünk fölött; a Szent-Jánosbogár körülhordja szerelmi lángját, s futtában, röptében fenn és alant átkutatja az erdő homályát, míg a *datura* az üdébb szellőben kitárulva, megnyitja balzsamos illatú és szűzies fehérségű keblét, mint az éj fürtein csüggő gyöngy . . . .

«Elég, elég! A fák zúgása már esőt hirdet a szél következtében; a nyári éj lángjai mélyebb és vörösebb szint öltöttek: a lámpa, mely amott rezeg a folyó fölött, felénk veti kamaránkból sugarát; jókor le kell pihennünk, hogy ébredésünkkel feltaláljuk a reggel üdvös szellőjét. Oh! de meg kell vallanunk, hogy még itt is lehet boldogságot találni és a jótévő úr megadta nekünk békéjét a földön s reményét az ég számára».

A kegyes pap, ki még házi gyöngédségeinek ömlengésében is mindig megtartotta a keresztény gondolat komoly szelidségét, bizonyára nem veszté el azt munkáiban és tanulmányaiban sem. Ifjúkori költeményei közt előkelő versekben fordításokat találunk PINDARBÓL, az északi bardokból vagy Ázsia költőiből; de a biblia nagy emlékei és a keresztény egyház ünnepei azok, melyektől legmeghatóbb ihletéseit nyeri.

Tizenöt századnyi időköz után a keresztény gyöngédség, mely a *Salvete flores martyrum* gyönyörű himnusát ihlette, újra megjelen az Apró szentek ünnepére írt versekben :

«Oh ne sírj gyermekeid sírján, Rachel, ne sírj! A kelő bimbót letépte a vértanúság: a virág az égben fog kinyílni.

«Zsengéi a hitnek, a gyilkos kése elveszti rajtatok leg-halálosabb élet! Az Isten, kiért éltöket adták, felajánlotta magát érettök.

«Bár napjaik rövidek és gyengék voltak, ismeri őket, kik vérben és szenvedésben vették fel a keresztséget, ismeri az Isten, kit ők soha sem ismertek; s biztosak a feltámadásról.

«Ne sírj hát gyermekeid sírja fölött, oh Rachel! a kelő bimbót letépte a vértanúság; a virág ki fog nyílni az égben.»

Így ünnepelte a püspök-költő a kereszténység csaknem minden jámbor emlékét, a hit rejtelseit, az isteni tisztelet ünnepeit, a szentek neveit. Szabatos és keces szellem, s éjszaki nyelvében majd a hellenismus előkelő édességét, majd az egyház némely régi énekének naiv egyszerűségét találjuk. Mindkét jellemvonás látható szent István napjára szóló himnusában :

«Az Isten Fia harcra indul, hogy királyi koronát

nyerjen. Vértől vörös zászlaja messziről lobog a levegőben. Ki tartozik Krisztus kíséretéhez?

«A ki legjobban izleli a keserűség kelyhét és diadalmaskodik a gyötrelmen, a ki türelemmel viseli keresztjét ide lenn, az tartozik Krisztus kíséretéhez.

«Az első vértanú az, kinek szeme túl tudott hatolni a síron, ki meglátta mesterét az égben és hozzá fohászzkodott, hogy üdvözüljön.

«Mint ő, bocsánattal ajkán, a halálos gyötrelmen szenvedései közt, hóhéraiért imádkozott. Ki halad utána?

«Dicsőséges csapat, a választottak kis száma, kikre leszállt az Isten lelke, tizenkét bátor szent, kik biztosak reményökről s daczolnak a kereszttel és a máglyával.

«Szemközt látták a zsarnok pallosát, az oroszlán véres sörényét; lehajtották fejöket, hogy a halált fogadják. Kik haladnak utánok?

«Nemes hadsereg, férfiak és gyermekek, az anya és a leányka, körülfogva az Úr trónját, diadalmaskodnak, a világosság öltönyével ékesítve.

«Fölhaladtak az ég rögös útján, veszély, munka fáradtság között. Oh Isten! vajha megnyerhetnök azt a kegyelmet, hogy utánok mehessünk.»

Nem halljuk-e itt, a brit hódítás pompájának közepe, irgalmas hangját, szelid buzgalmát az első korbeli angol térítőnek, ama Winfriednek, ki Irlandból ment át a vad Germaniába? A világ állapota, az apostol tudománya, térítésének helye, áldozatának alakja, minden nagyon megváltozott, nagyon különböző; a lángoló láthatár, Golconda gyémántjai, Calcutta fényüzése, a bukott fejedelmek palotái vannak itt a Rajna partján és a thüringiai erdőben szétszórt kunyhók helyett; de az apostol szerető lelke ugyanaz maradt. Érezzük ezt fájdalmas kiáltásaiból, melye-

ket a hinduk bálványozásába vegyült embertelen bűnök fölött hallat és mindazon bajok fölött, melyekből ki kellene őket gyógyítani, hogy a hithez emelkedhessenek. Ez a látvány és a kétségbeesés csakhamar tönkre tette HÉBER erejét. Az angolok indiai hatalmának nagysága és politikája nem engedte meg, hogy a vértanúság veszélye támadjon a püspök számára, kinek fürkésző buzgalma bejárta a ropant birodalomnak még legkevésbé meghódolt tájait is; de az áldozat magában az erőfeszítésben volt, szomorúságában s emésztő tevékenységében e buzgalomnak, mely még gyöngé volt ennyi emberi nyomorúság számára.

RÉGINALD HÉBER élete gyorsan kimerült India izzó ege alatt. E szeretetreméltó és erényes szellem elragadtattott a világtól, honfitársaitól, kiknek megenyhíté hatalmát, ama milliónyi embertől, kik sülyedésökben és tudatlanságukban megtanulták kiejteni nevét és homályosan valami szentséget sejtettek azon vallásban, melynek apostola volt. De maga e buzgalom, mely oly emésztő volt gyöngé testére, ez őszinte hév, mely az ősegyház adományának látszott, a legmagasabb szempontokkal egyesült benne az emberi faj mozgalmát s az evangéliom szükséges haladását illetőleg. A világ minden népét átölelte szeretete; s e kegyes lelkese-dése néhány századdal megelőzte szemében a polgárosult népek munkáját, a szellemi üdv munkáját, melyet szakadatlanul szolgálnak a háborúk, a kereskedelem, a művészetek, az európai nemzetek hatalom- és nyereségvágya. Az egyszerű bevezetés, melyet egy missiói gyűjtés számára kértek tőle, hymnussá lett, mely a világ jövőndő megtéréséről szól:

«Grönland jéghegyeitől, India korallpartjaitól Afrika tájáig, hol égő források hömpölygetik arany fővényöket, a folyók partjáról, az árnyas síkok mélyéből

hozzánk kiáltanak az emberek, hogy szabadítsuk meg rabszolgaságukból.

«Ámbár illatos szellők szelíden suhannak át Ceylon szigetén, ámbár mindegyik láthatár elbájolja ott a szemet s csak az ember van lealjasítva, hiába vannak itt az Isten adományai pazar jóssággal szétszórva: a bálványimádó elvakultságában térdet hajt a fa és kő előtt.

«Megtagadhatjuk-e, midőn lelkünk meg van világosítva a mennyei bölcseségtől, megtagadhatjuk e homályban maradt emberektől az élet lámpáját, az üdvösséget?

«Oh! az üdvösség! hangoztassátok e vidám szót azon napig, azon helyig, hol a legtávolabbi nép fölvette Krisztus nevét.

«Vigyétek, oh szelek, ez emléket, ragadjátok magatokkal hömpölygő hullámok, hogy terjedjen el, mint világos felület, egyik sarktól a másikig, míg a bünösökért feláldozott Bárány, a Megváltó, a Király, a Teremtő, helyreállítja megváltott természetünk fölött áldott uralkodását!»

Ez áhitatos lendület s szívének más érzelmei nem voltak, a mint néha mondták, a politikus nyelve, ki érényeivel szolgálta az angolok indiai uralmát. Mint FÉNELONban, RÉGINALD HÉBERben is megvolt az irodalmi báj, a könnyű és kecses rábeszélés, az előrelátás és világi okosság mellett a lelkesedés természeti adománya, a speculativ emelkedettség iránti hajlam, Isten és az emberiség szeretete s ez által a költői szellem legnemesebb szárnyalásában. Ez a jelleg ki van fejezve már ifjúsági kísérleteiben is, Palesztináról szóló költeményében s csaknem minden himnuszában; ez lelkesítette életét, valamint megszentelte halálát. Főlemészttve buzgalmának fáradalmi s meddő erőlködései miatt való bánata által, HÉBER korán áldozatul esett az indiai ég pusztító erejének. Harminczhét éves korá-

ban halt meg. Ifjú neje, ki be volt avatva tanulmányaiba, visszavitte Angliába munkáit s kiadta életrajzával együtt.

Neve híres maradt s kiváltképen kedvelt minden protestáns községben. Éjszak-Amerika újra nyomtatja verseit; az Egyesült-Államok egyikében, mely legújabban alakult, közel a Niagara eséséhez két templom épült, emlékének szentelt feliratokkal. Ily tiszteletben részesítik e nemes és kecses szellemet, ki a római hitben megérdemelte volna a szent nevet s ki India uralkodóinál a bölcs és költő hírért hagyta hátra. Vajha más ég alatt és honfitársainak más ivadékai közt megenyhíthetné kissé nevének vallásos emléke a legszélső demokratia durvaságát. Vajha ily ember kegyes emléke és keresztény erénye egyesülve más evangéliomi hangokkal, egy kis székenre bírná ama polgárosult barbárokat, kik néhány éjszakamerikai kerület szabadságát a rabszolgaságra alapítják, s még nem rég is azzal tartották fenn a rabszolgaság sérthetetlenségét, hogy elnyomták és meggyilkolták az ellenmondókat.

Jusson végre honfitársainak eszébe RÉGINALD HÉBER neve és példája Indiában, hogy lecsillapítsa bosszúálló szellemöket, emberivé tegye győzelmöket s növekedő mérséklet és igazságosság által kiengeszteltesse velök a kegyetlenségeket, melyeknek árán ily nagy hatalomra jutottak.

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.

(Költői ébredés déli Európában. — Olaszország: két utolsó lyrikusa. — A lantos költészet Franciaországban a XIX. században. — A spanyol költészet Mexicóban és Spanyolországban.)

Italiam! Italiam!

Második hazája a művészeteknek, tűzhelye jelenkori nyugatunknak, melyet Franciaországnak 1800-ban fel kellett volna szabadítania, mily eseményeket és mily tanulságokat nyújtottál e század elején! Mily ébredése volt az a nagy tehetségeknek! mily reménye a szabadságnak! és még e remény csalódása után is mily harci erény, mily omlása a nemes vérnek egy úr hasznára!

Itt, inkább, mint másutt, feltűnik Franciaország vizsgálhatása az emberek képzelmeire és gondolkozására: először a francia irodalom és ama speculativ szabadság működése, melyet oly hévvel fogadtak az olaszok, a nemes emberbaráttól, BECCARIÁTÓL a nemes költőig, ALFIERIIG; nemsokára azután egészen ellentétes érzelem, a nyugtalanság, az ellenállás, melyet legalább némely lélekben a szabadság és jogosság ösztöne gerjesztett föl a hódítás és vélemény zsarnoksága ellen; végre mint mindennek kárpótlása, a leigázott népnek többé vagy kevésbé látszólagos vagy valódi részvétele a szintén leigázott hódító nép nagyságában.

Ez elmés nemzet, mely hajdan oly erős volt, de századok óta elveszté függetlenségét, nem érezhette oly közel az újdonság és merészség francia példáját a nélkül, hogy kísértetbe ne jöjjön visszaszerezni a közélet minden becsvágását. Első tekintetre a francia betörés 1796-ban nem egygyel több iga volt Olaszországra, hanem nemzeti és politikai ujjaszületés. Nemsokára e betörő had új vezérének úgy kellett feltűnnie, mint benszülött bosszulónak, kit a forradalmi szerencse visszahozott első hazájába. A hatalom, mely ellen harczolt, gyűlöletes és elavúlt volt; az idegenek, kik ellen küzdenie kellett, az öt német hadsereg, melyeket egymás után győzött le Olaszország minden pontján, mintegy utolsó maradéka volt ama régi éjszaki betöréseknek, melyeket visszavetett a hegyeken valamely római hadvezér, ki hamarjában visszatért a narbonnai Galliából vagy Görögországból, egy Marius, egy Belizár.

Ne csodálkozzunk a lelkesült illúzión, mely akkor támadt a szellemekben: vegyük tekintetbe e látvány nagyságát, úgy, a mint az írta le, ki hőse volt. Akkor megértjük mindazt, mit Olaszország álmódott, mit költői mondtak, egész a lángoló és változékony MONTI átkaiig és apotheosisaiig. A francziáknak e megátalkodott ellensége Rómában, hiszszük, őszinte volt a *Fekete erdő bardjában*, a *Vizióban*, midőn szép versekben ünnepelte Olaszország remélt felszabadulását a consulates, sőt még a császárság alatt is. A történelem eléggé megmagyarázza, mi hiányzott e műből, melyet egy szabad állam önkényes elnyomása s a névleges demokratiák színleges felállítása avatott fel, de csakhamar azon absolut hatalom váltott fel, mely kizsákmányolja a nép erejét, a nélkül, hogy újra fölélesztené.

És mégis e rövid megpróbáltatás nem lehetett dicsőség nélkül Olaszország részére. MONTI, PINDEMONTE, MAN-

zoni, és még mennyi más név vált a művészet becsületére e szép országban, melyet ha nem is szervezett újra, legalább fölemelt Franciaország ura!

E híres nevek közt van egy, mely inkább, mint MONTI, képviseli Olaszország költői dicsőségét, s lelkének nemesége által maradandó igazságot adott a tehetség fényének. Az a férfiú ez, ki huszonöt év óta hallgatva, békésen és szomorúan él az idegen uralom alatt szülővárosában, a hírneves MANZONI; ¹ a képzelem és hit embere, nemeslelkű hazafi és lemondó keresztény, talán mesterkelt költő szabálytalan szinműveiben, de valódi lyrikus vallási ódáiban és abban, melyre a század legnagyobb neve és legtragikusabb végzete ihleté. LAMARTINE néhány verse már utánozta s legszebb versszakaitól megfosztotta; de azért ez óda képes még a próza gyöngeségével is daczolni:

«Nincs többé. A mily mozdulatlanul feküdt teste utolsó lehellete után, megfosztva ily nagy lélektől; úgy maradt megdőbbenve a föld e hirtől lesujtva. Elnémúlt, e végzetes ember utolsó órájára gondolva; és nem tudja, mikor fog halandó láb hasonló nyoma jelt hagyni véres homokjában.

«Láttam a trónon villámot szórva és hallgattam. A midőn folytonos viszontagságok közt elbukott, fölemelkedett, újra elbukott, az ezernyi hang zúgásába nem vegyítém az enyémet.

«Tisztán a szolgálai hódolattól és gyáva bántalmaktól, fölébred most, meghatva e nagy fény hirtelen kialvásától; s a gyászveder előtt kitarja dalát, mely talán nem fog meghalni.

«Az Alpesektől a pyramisokig, a Manzanarestől a Rajnáig készen tartá mennykövét a villám mögött, s tekintete Scyllától Tanaisig hatott s egyik tengertől a másikig.

«Igaz dicsőség volt ez? Az utókorhoz tartozik e nehéz ítélet. A mi minket illet, hajtsuk meg fejünket a Legfőbb előtt, ki ez emberen akarta hagyni teremtő szellemének legnagyobb bélyegét.

«Érezte magában a nagy szándék viharos és reszkető örömét, s aggodalmát a szívnek, mely fekezhetsenül forrong az uralom gondolata alatt, és oly díjat tartott kezében, melyet örülség volt remélni. Mindenén átment: a dicsőségen, mely még nagyobb volt a végveszély után, a futáson és a győzelmen, a királyi palotán és a száműzetésen; kétszer volt a porban, kétszer az oltáron!

«Két század, egymás ellen fölfegyverkezve, hódolattal fordult feléje, mintegy a végzetet várva; hallgatást parancsolt nekik s birói széket ült kettejük fölött.

«Eltűnt; és békében zárta be napjait, oly rövid határok közt, végetlen irigység és mély szájalom, kiolthatatlan gyűlölet és legyőzhetetlen szeretet tárgyaként.

«A mint a hullám meggyúl a hajótörött feje fölött és reá nehezedik, úgy szállt e lélekre az emlékek halmaza.

«Oh! hányszor kisérté meg elbeszélni önmagát a jövőnek; és fáradt keze lehanyatlott az örök lapokra!

«Oh! a tétlen nap hallgatag vége felé, földre szegezve szemének villámain, keresztbe fonva mellén karjait, hányszor állt meg, ostromolva emlékétől a napoknak, melyek nincsenek többé! Gondolatai a mozgó sátrakon járnak, a kényszerű elsánczolásokon, a csapatok villámló dárdáin, a rohanó paripák áradatán, a gyors parancsszón, a kész engedelmisségen.

«Ah! talán e nagy csapás alatt lélekzetét vesztve roskadt le lelke; és kétségbeesett. De hatalmas kéz nyúlt le az égből és enyhébb légkörbe vitte át, a remény ösvényein az örök mezőkre, a díj felé, mely vágyainkat tetézi,

oda, hol az elmúlt dicsőség nem más többé, mint éj és némaság.

«Ezt is a diadalok közé számítom, melyeket a szép, a halhatatlan, a jótevő hit aratott. Örvendj, hogy e büszke nagyság soha sem szállt le a Golgotha bántalmazásaig!

És te, e boldogtalan hamvak előtt, mondj le minden vádoló szóról. Az Isten, ki eltípor és fölemel, ki lesújt és megvigasztal, maga mellé helyezte őt a magányos menedékben.»

Ez óda épen úgy elegiai, mint lyrai, inkább hasonlít az áldáshoz, mint az apotheosishoz, s annak végórájára és szenvedéseire való gondolat ihlette, ki oly kevésbé kímélte az emberi fajt; azért szép ez óda, mint az az imádság, melyet VII. Pius mondott Napoleon halálakor. Élni fog, mint tanúsága a vallás és erény nagyságának a lángésszel párosult erő méltatlanságával szemben.

A multban tett különféle útaink végén, mielőtt elhagynánk ennyi nagy emléket, nem kellene-e néhány pillantást vetnünk a mostani világra, hogy lássuk, mit nyújt még az emelkedett képzelemből és lelkesedésből, az arany és vasgyűrűn túl, melylyel minden felől körül látszik magát fogni? Nincs ezentúl többé semmi más költői, mint az ipar csodái s az ügyes gépészet leleményei? Nincs többé semmi más szemlélni valónk a művészetekben, mint a művek tömege és száma, melyek hamarjában készültek, mintha mindig kevés lett volna az alapítók ideje? Sehol sincs többé ARIEL könnyed hangja, s tiszta és csengő dala, mely az ég felé száll? Elfeledhetjük-e legalább, hogy hallottuk? s nem kell-e egy bánatos gondolattal megtisztelnünk és némely idegen lanton keresnünk még azt a költői ihletést, mely a francziák hazáját húsz éven át lelkesíté, a boldogtalanság és dicsőség visszhangjánál, a törvényes sza-

badtság zaja mellett, a közjog, a munka, a vagyonosodás mindennemű haladása közepett?

Az 1789-ki év s a nagy háborúk dicsőséges verőfénye, a lelkesült illúzió s határtalan becsvágy látványai, melyeket annyi vereség és áldozat árán nyertek a francziáktól Németország és Anglia, az a fény, melyet költőik visszagugároztattak, mindez nem lehetett meddő a francia költőkre nézve. A császárság bukása és hősi legendái új forrást nyitottak meg a francia képzelmeknek; és kortársi részrehajlás nélkül költői kort kell elismernünk a rákövetkező időszakban. Ez a költészet, mely felváltva népies vagy tudós, gúnyos vagy búskomoly, szeptikus vagy vallásos volt, élénken foglalkoztatá Franciaországot. Tudjuk, s maga a történelem sem fogja feledni, mi volt BÉRANGER, a művészien népies *troubadour*, a *Jó emberek* állítólagos dalának politikus taktikusa, annyi nemes emléknek előkelő és szenvedélyes költője, a nemzeti gőg panegyristája, ki olyan jól tudta dalaival czírógatni vagy inkább elmérgeíteni mindig sajtó sebét annyi dicsőségnek és diadalnak, melyet egy ember hibája haszontalanná tett és elvesztett.

BÉRANGER, akármit mondjanak, nem volt sem bölcs és nagy publicista, sem hasznos barátja a szabadságnak; de eltalálta művészetében a lyrai hangot és meg tudta érinteni a tömeg szenvedélyét, míg a művelt ízlés tetszését is kivívta. Késő és halál utáni dalai, melyeket Szent-Helenáról hagyott hátra, semmivel sem gyarapítják a *Nagyanyó* és a *Vén sergent* dalait; de ezek a dalok élni fognak, mint a francia szellem, melynek hatalmával bírnak.

És mégis, ugyanakkor, midőn e katonai és gúnyos költői ér diadalmaskodott, a zászló ez imádásával s a polgári ruha kicsúfolásával szemben, kiszámított hangjai mellett e múzsának, mely néha cynikus volt, hogy annál

hazafiasabbnak tűnjék fel: minő más hang bővölte el kiváltképen a füleket és sziveket? Szűzies zengzet volt az, dallamos, mesterség nélkül, megindult, földi szenvedély nélkül, csaknem egyhangú és egészen bájoló, LAMARTINE első gyönyörű versei: a *Magány*, az *Est*, a *Völgy*, a *Tó*, a *Hit*, a *Templom*, a *Csillagok*, minde visszhangjai az édes ábrándozásnak, melynek egy hangja sem csendülhetett meg a nyilvános előadások roppant hallgatóságai közt a nélkül, hogy ezerszeres tapsra ne ragadja a bálványozó fiatalságot.

Nemsokára zordonabbá és erősebbé válva e hang, elérte a politikai óda nagyságát, az erkölcsi anathema tekintélyét, melyet még a dicsőség ellen is mert szórni az ékesszóló költészet. Szót se tegyünk hozzá. Legyen elég az Enghienről és Napoleonról szóló versekre gondolnunk. Lyrai költő született Franciaország számára, az elegiai szelidség és gyöngéd búskomolyság csodálatos árnyalataival. Meglehet talán, hogy nagyon sokszor vagy néha hanyagul szórta zenés hangjait; talán igen sok mindenféle tárgyra pazarolta nagyon gyors vagy nagyon szórakozott *második látását*; mindegy! a francia nyelv és szellem sohasem felejtí el az első nagy ajándékok némelyikét, melyeket e szerencsés szellemtől nyert.

Dicsőségének egyik kitünő jellemvonása, ihlettségének egyik kiváltsága, hogy kikerülte az idő törvényét, az ízlésnek azt a túlfinomultságát, azt a mesterséges munkát, mely a képzelem elkésett korszakait, az irodalmi utó-idényeket szokta jellemezni. E nagy költő először is természetes költő volt, a képeket és az összhangot azzal a könnyűséggel pazarolva, mely kellemet csatol az erőhöz; csodálatos tisztaságú, midőn ihlett volt, és olyankor hű a tökéletes-séghez, még a szeszély és ábránd véletleneiben is.

Ugyanazon, kissé előbbre haladott korszak, ugyanazon éghajlat egy másik költői lelket ébresztett föl. VICTOR HUGO, a császárság egy vitéz tábornokának s egy vendéi anyának volt fia, gyermekkorától fogva az ágyú és a hadijelentések zaja közt nevelkedett, a legyőzött ellenség harcztérein, gyakran a spanyol nap alatt, az ifjú spanyol nemesség katonai iskolájában vagy az exotikus spanyol udvar apródjai közt. Ez a nevelés volt leginkább hozzávaló, szabad, büszke, ragyogó. Spanyolország, egével, emlékeivel, csengő nyelvével mintegy második hazája lett: szelleme tőle vette színeit; zengzetes és erős szava átvette minden hangját.

Az első életkor s a háború e benyomásaihoz, a magánélet viszontagságaihoz járultak, ez erős képzelemre nézve, a szerencse nagy látványai és a dicsőség utolsó vonaglásai. Tizenöt éves korában, midőn lelkét már TACITUS táplálta, tanúja volt a Gondviselés e leczkéinek. Mily hatással voltak szívére és művészetére! Mily fényes szárnyalás, az első verstől, melyet RAYNOUARD csodálattal említett fel egy akadémiai pályázaton, egész az *Orientalesig*! Különben a lyrai hangok gazdag változatossága, mely ez ifjú lélekből áradt, néhány főforrásból származott: gyermekkorának és első tartózkodásának emlékei, a nap, a zaj, a hírnév iránti szenvedély, nemsokára az apai szeretet és élénk gyöngédségei, a császárság és a császár hosszú káprázata. Bárminő volt a véletlen vagy a számítás, mely e keveréket szabályozta, ezek voltak a tűzmagvak, melyeket kohójában, hol gondolatait kovácsolta, szakadatlanul forgatott és ezernyi alakba öltöztetett a költő, mint VIRGIL festi az isteni munkásokat:

Tres imbris torti radios, tres alitis Austri
Miscebant operi, flammisque sequacibus iras.

Így az első ódáiban, az *Orientalis*ban, az *Őszi levelek*-ben, a *Benső hangok*ban vagy a *Szürkület dala*iban, mind e különféle nevek alatt s a korszak és akarat változó árnyalataival, kiáradt s nagy hullámokban ömlött a lyrai ér. A hullám néha kevertebb, zavarosabb lesz futásában; de mindig mély és égő forrásból fakad, melyről a költő tulságos kevélység nélkül mondhatta: «Minden szellő, minden sugár, kedvező bár vagy végzetes, ragyogtatja, csillogtatja kristály lelkemet, ezer szavú lelkemet, melyet az Isten, kit imádok, mindeneknek központjába helyezett.» Midőn a tehetség így megelőzi az elmélkedést s összevegyül magával a gondolatnak ébredésével, mely az érzékek által történik, több képe lesz, mint eszméje: és ez eszmék, mint kívülről hirtelen cikázó villámok, néha nagyon gyorsan átfuthatnak reá nézve, a távolból kápráztatva szemét. De az Isten adománya, mely a lélekbe van téve, azért nem kevésbé nagyszerű és ritka. Csak adta volna az ég, hogy a tartós jog és biztosított szabadság korszakában csillogjon, midőn a jellem méltóságának, a tehetség hatalmának csak ki kell tartania, az előrelátott akadályokon keresztül, a terhes, de szabályos és veszélytelen úton!

De bármint volt, e nagyon erőszakos megpróbáltatások előtt, melyeket legnemesebb jellemeinkre hoznak rohamos forradalmaink és nagyon sokszor ismételt társadalmi képzelgéseink, mennyi szerencsés merészsége volt ez ifjú és szabad tehetség képzelmenek, midőn úgy volt látható, mint önmagáról mondá, «hogy érczverseket öntött, melyek forrtak és füstölögtek a mély rhythmusban, e rejtelmes mintában, melyből kikelt a versszak, az égben tárva ki szárnyait.»

Az anyagnak e kölcsönvétele, melyet itt a költő szenved, hogy elkápráztasson művészetének ragyogó hatásai-

val, lehet annak látható jelképe, de nem fejezi ki egész nagyságát és néha naiv kellemét. A kohó tüze, a ragyogó esiszolás alatt mennyi megindulás van még a költő lelkében, mily új báj a gyermekkor festésében, *panaszában, hogy megzavarják, örömeiben, hogy megihletik* kis gyermekeinek játékaik és zajongásai! Azóta a sors keményen megpróbálta e családot, mely számban megcsökkent, bolyongó, száműzött lett; de mily ragyogó diaskörrel vette körül és oltalmazta a költő lángesze, midőn ezeket mondá:

«Oh mennyivel jobban szeretem örömeimet és gyönyörűségemet és egész családomat, minden szabad időmmel, mint a hálátlan és léha dicsőséget, habár verseim, megzavarodva e köznapi felkiáltásoktól, el is futnának, mint az iskolás fiúk raja elől elrepül a madárcsapat.

«De nem, semmi sem enyészik el közöttük; az arany keleti dal gazdagabban tárja ki festett és finoman vésett virágait; a ballada üdébb és a hóborgó égben az óda nem hajtja kevésbé égő lehelettel a szárnyas versszakok csoportját.

«Újra látom zöldülni ragyogó játéukban himnusaimat, melyek illatosak, mint a tavaszi dal. Oh ti, kiknek lelke kimerült, a mosolygó színű gyermekkor úgy ad költészetet verseinknek, mint a hajnal harmatot a virágoknak.

«Jertek gyermekek! Tietek kert, udvar, lépcső; rázkódtassatok meg padozatot, bolthajtást, oszlopokat. Bár nyugodjék vagy keljen a nap, futkossatok dönögve, mint méhraj a mezőn: örömöm és boldogságom, lelkem és dalaim oda fognak menni, hova ti mentek, fiatalság!»

E versek édes varázsát még növeli ellentétök a szerző sorsával. De mennyi más nagy és erős szépség született még benyomásainak hatalmából! Nem hiába fordítja mindig szemét a ragyogó csillag felé, melynek *Memnonjának*.

nevezi magát. Valóban, ihletet nyer tőle, néha, hogy mérték és előrelátás nélkül dicsérje; néha azért is, hogy még caroloving fölavatásának pompáira is e megérdemlett feliratot tűzze: «Véres koronáját oly kezekből akarta nyerni, melyekből a bocsánat száll le.»

Az erkölcsi érzés e megtorlásain keresztül költőink képzelme az erő istenítésére szolgált: a világ, egy bámulatos szerencse látványa után, ennek hatása alatt állt s gyakran osztozott ama tehetségek illuziójában, melyeket e szerencse eleinte elkápráztatott. A tűzsugár Franciaországból indult ki, fölébreszté Spanyolországot, lángragyújtá Görögországot és ragyogott a két Amerika fölött. Az óceánon túl, a Spanyolországból és Angliából átültetett két nyelven hévvel utánozták a *Méditationst*, az *Orientalést*, a *Messéniennest* és más dalait a francziák rövid politikai szabadságának.

E visszhang még mindig tart, és megújul LONGFELLOW előkelő szavaiban, a mint kitört az ifjú DAVIDSON MÁRIA néhány versében. Ne hanyagoljuk el Franciaországnak e visszfényét és az új uralmat, melyre szert tett. E felsősége ott is megjelent, hol fegyvereinek ereje elbukott. A világ tudja, mi volt sorsa a nagy spanyol birodalomnak és fajnak, a XVI. század után, melyet betöltött fényével. A mi megmaradt e fényből s visszasugárzott a következő század első felére, Rocroi után csak sápadt és gyászos csillogást vetett az Escorial bolthajtásai alatt, hol később egy francia faj szunnyadt el, mely hasonlóképen lebukott eredetének és hódításának magaslatáról.

Elveszteni az uralkodást kifelé, a nemzeti jogot befelé, a függetlenséget az igazságszolgáltatásban, a szabad gondolkozást a magánéletben, meggörnyedni a vereség, a zsarnokság és az inquisitio alatt, ez sok volt egyszerre egy nép-

nek. A legbüszkébb lelkek, a legeleményesebb szellemek elbuknak alatta.

Így kellett süllyednie, hatalmával együtt, a spanyol nép ihlettségének is. Így tűnt fel kimerültnek ez irodalom, mely oly erős volt túlbőségében, s felváltva lelkesült és gúnyolódó, tele kézzel pazarolva a költészetet és szabatosan központosítva a gondolatot, képes lévén mindenre, még a szabatos és elmés józan észre is, mely oly kalandos volt színműveiben, s oly klasszikus, annyi kellemmel bírt, don LUIS DE LEÓN verseiben, oly csodálatos végre az erkölcsök festését s a történeti életet illetőleg CERVANTES, QUEVEDO, HURTADO DE MENDOZA műveiben.

Ha a spanyol szellemnek e fényes kitörése után, mely egyenlő volt politikájának nagyságával, hosszú meddőség következett, ez nem azt jelenti, hogy a faj lényege megváltozott, s hogy nincs a művészetekre nézve eredeti tehetsége, melynek vonásai még GONGORA modoros szellemében is feltalálhatók. A XVIII. század azonban szunnyadni látta; csak 1800. után, a francia benső erőszakosságok és külső diadalok, Napoleon parancsoló szövetsége, a dicsősége előtt való alázatos megadás, az árulása elleni kétségbeesett lázadás után, csak miután mind e kelyhek kiürültek, csak akkor jelent meg a vallás és szabadság, a hazafiasság és tehetség nagy mozgalma Spanyolországban.

Figyelemreméltó dolog, mely csaknem egyenlő fokon, az egymástól legtávolabbi korszakokban feltalálható! A cselekvő életre rótt szenvedés és erély új erőt adott a gondolatnak. Még a háború és fejtelenség közepett is új életre keltek a tanulmányok, mint egygyel több fegyver oly nép szelleme számára, melyet a vaskéz kényére akart hajlítani. A tehetségeket, melyeket az elposványosult élet henyeségében nem is ismertek, váratlan hévvel kapták fel. Ékesszóló

férfiak, kik vezérekké lettek a szó által, keltek ki egy-egy ostrommal bevett monostorból, romba dőlt székesegyházból vagy a katonai bizottság előtt szétszóródott ügyvédi karból.

Az első cadixi cortesen 1809-ben, aránytalanságai között oly alkotmánynak, melyet 1789-nek vad imádása és a franczia ütegek tüze mellett vitattak meg, bölcseségre és nagyságra nézve csodálatraméltó dolgokat mondtak s a legdicsebb napokra méltó jellemek emelkedtek föl, ugyanoly szívvel küzdve a fejetlenség ellen, a milyennel Spanyolország állt ellen az idegen foglalásnak. E törvényhozó ülés egy nép jogaiért, a szárazföld hallgatag várakozása közepett, e második szabad és merész parlament ostromlott bástyái közt, a milyen az angol parlament volt szigetén, bizonyára nagy példa volt ez a világ számára. Új korszak kezdődik itt Spanyolországra nézve, daczára sok meghiusult reménynek, ugyanazon erőszakosságok egyhangú visszatéréseinek, melyek a szabadság ugyanazon álmait vagy a hatalom ugyanazon visszaéléseit szakították félbe. A mozgalomból, melyet e nemzetgyűlés indított, származik ama negyedszázad, melyhez QUINTANA, RIVAS herczeg, GALLEGO, ZORILLA, PASTOR DIAS, ARGUELEZ, MARTINEZ DE LA ROSA tartoznak.

A spanyol szellemnek ez ébredése nem szorítkozott csupán Európára: átkelt az atlanti tengeren, felrázta Cubát és Mexicót. Már a múlt században több bizonyosságot tettek e távol vidékek ama befolyásról, melyet ott a franczia szellem gyakorolt. OLAVIDEZ, Lima város ifjú tisztviselője Peruban, sokat foglalkoztatá Párist az inquisitio elleni küzdelmeivel mind a két világrészben, kellemetlenségeivel és tevékeny iparkodásának szerencsés erőfeszítéseivel. Most déli Amerika maga vette át, az európai eszmékkel, azon ellenmondó zsarnokságok hatását, melyek

egymást követték fővárosában. A gyarmatok elszakadása, József király alatt kezdődve, befejezést nyert Ferdinánd király alatt.

Túzáramlat futotta be, a szabadság neve alatt, e ropant tájakat, melyek az elmélet, a nagyravágyás, a polgárháború minden véletlenének oda voltak dobva. Itt nőtt fel egy költő, ki a század elején Cubában született; atyja jogtudós és az újkori eszmék párthíve volt. A gyermek, ki híressé volt teendő a HEREDIA nevet, beteges, idomtalan, félig inaszakadt volt; de lelki ereje legyőzte testének minden akadályát. Egyszerre tanúlva a tudós nyelveket és a francia bölcsészeket, HOMERT és RAYNALT, nemsokára költőnek érezte magát. Caracasba kerülve, hol atyja a *királyi audientia* elnöke lett, magába szíva a Venezuelában kikiáltott első köztársaság levegőjét, nem ábrándozott többé másról, mint az új világ Tyrtæusának szerepéről. E reményben 1824-ben visszatért Cubába, hol beszédei s versei által összeesküvést akart létre hozni; üldözték, elárúlták, megmentették és végre sikerült Éjszak-Amerikába menekülnie, hol diadalmaskodva találta azt a szabadságot, melyet lelke gondolt.

Eddig a költő nem beszélt másról dalaiban, mint szerelem, szabadság, dicsőség nélküli életének szenvedéseiről és nélkülözéseiről. Először érezte magát jól New-York szabad és békés földén; látta, mint segítnek baján, mint fogadják verseit.

E tartózkodása mérsékeltebb éghajlat alatt, kevésbbé erőszakos társadalomban, más dalokra ihlette. Kivált a természet ragadta meg csodáival. Látta a Niagara esését, ez élő pyramisát a sivatagnak, melyet akkor roppant erdők környeztek. A hymnus, melyben ezt magasztalja, anyanyelvének csengő numerusaival, egyszerre elterjeszté nevét

az Egyesült-Államokban, melyeknek hizelgett e hódolat még vadonjainak tüneményei iránt is.

HEREDIA az amerikai lapok által közlött levelében először is elbeszélte azt, a mit versei nem tehettek nagyobbá: «Tekintetem, írja, jóllakott a teremtés egyik csodájának szemléletével.

«A roppant vízfolyam ordítva haladt el előttem és csaknem lábaimhoz esett, oly magasról lövelve le. A habok, könnyű harmatként szóródva szét a csapás erőszakossága által, összetömörülve oszlopokban emelkedtek föl, melyek néha az örvény egész szélességében elnyúltak s elrejtették egy részét a láthatárnak.

«A mi leginkább bámulatra ragadott, az volt, hogy a meredek elején a hullámok visszafelé tanúsítanak ellenállást és összeütődnek, mintegy el akarván kerülni a lökést, mely lefelé hajtja, egész addig, míg legyőzve, földalatti dörgéssel hullnak a mélységbe és roppant felleg-oszlopokat lövelnek a levegőbe, melyek fölött Iris íve legkáprázatosabb színeivel sugárzik.»

Ez az utazó vázlata, az Andesek száműzöttjeé, ki szokva van az amerikai világ hatalmas természetéhez és azt felülmúlva látja e vadonban. Lássuk most a költő erőfeszítését és fölszerelését:

«Heves Niagara, egyedül te, magasztos világító torony, egyedül te emelhetsz föl a mennyei adományokig, melyeket elorzott tőlem a fájdalom kegyetlen keze!

«Oszlasd szét, pillanatokra, az éjszakát, mely körülvesz. Hagyd ragyogó fényedet szemlélnem; és lelkem, tiszta lelkesedéstől megragadtatva, legyen méltó a te szemléletedre! Mindig megvetve azt, a mi közönséges és kicsinyes, a magasztos és rettentő számára dolgoztam. A dühös orkán csapásaira, a villám cikázásaira örömtől reszkettem.

«Láttam az óceánt, midőn a viharok csillagától fel-
lázítva, megrohanta bárkámat és megnyitotta előtem mély-
ségét. Szerettem veszedelmét; de az óceán haragja nem
hagyta lelkemben a benyomást, melyet nagyságod tesz
reám.

«Átlátszóan és méltósággal folysz; és egyszerre meg-
törve zord sziklákon, tova rohansz fékezhetetlenül, mint a
végzet. Mily emberi hang írhatná le a bömbölő zátony ret-
tentő világát? Lelkem megzavarodik e zuhatagról elmél-
kedve, melyet homályos látásom hiába próbál követni, a
meredek szűk partjain: ezer hullám, melyeknek gyors-
sága felülmúl minden gondolatot, ütődik össze és küzd
egymással, ezer más hullám éri utól, s a tajték és zaj közt,
eltűnik oly mértékben, a mint jött.

«A mélység magába nyeli e zuhatagot. Fölül szám-
talan szivárvány keresztezi egymást és a megsiketült par-
tok félelmes zajt hallatnak. A sziklába ütődve a víz, meg-
törik és visszaszökik. Párafelhő fedi a mélységet, kúppá
gömbölyödik, pyramisként emelkedik az ég felé és a kör-
nyék erdei fölött lebegve, megijeszti a magányos vadászt.»

«Az eredetiben tele van fényvel e festés; de nincs meg
az a szigorú szépsége, melyet az ókor nagy lantosa vitt
Sicilia tüneményeinek leírásába. Az Aetnával s éjjeli láng-
ömléseivel szemben, melyek messzire megvilágítják a siciliai
tengert, PINDAR nem gondol önmagára; nem keveri a költői
kevélység csalódásait a természeti borzalmak közé. A mexicói
költő előhossa itt ifjúságát, harcban a szív gyötrelmei-
vel, kialudt lángját és a benső szenvedést, mely elhomá-
lyosítja homlokát. «Soha sem éreztem úgy — kiált fel —
elhagyottságomat, magányomat, a szerelem siralmas hiá-
nyát, mint ma.»

Szerencsésebb művészete a költőnek, hogy nem álla-

podik meg csupán az anyag nagyszerűségénél, bármily bámulatosak azok, hanem fölemelkedik az isteni gondolathoz. «Igazság istene — úgymond — más éghajlatok alatt láttam álbölcseket, kik kutatni merték rejtelveid, bántalmazni gondviselésedet és gonoszságra hajtani a boldogtalan embereket. Épen azért mindig a magány hallgatásában keresett téged lelkem. Ma megnyílt előtted; érzem kezedet e végtelenségben, és szavad szívemig hangzik e leeső folyam örök dörgéséből.

«Sötét zuhatag, mennyire fölemeli látásod gondolatomat! Hol van eredeted? Ki táplálja annyi századon át kimeríthetetlen forrásodat? Ki teheti, hogy hullámaid súlya alatt, melylyel szüntelenül terheled, a kiáradt óceán ne borítsa el a földet?»

E kérdésekre a költő ihlett módon így felel:

«Az Úr kinyújtá mindenható kezét; felhőkbe öltözteté világot; hangját adta elszabadult hullámaidnak és ivével ékesíté rettentő homlokodat.»

A természet nagyszerűségei, Cuba napja, Virginia erdei után a mi HEREDIA lelkét leginkább elfoglalja, erősíti és fölemeli, az a szabadság szeretete, de egyszersmind a jogosság, mérsékleté, szóval mindazé, a mi hiányzott Mexico forradalmaiból, melyeket felváltva dicsőít vagy elátkoz a költő. Visszatér azonban ez izzó fövényre, mert a hazát még inkább nélkülözte, mint a szabadságot.

«Haza, mondá néhány zengzetes versben, szomorú és kedves név a nyomorúlt zarándoknak, ki messzire hanyódot szülőföldétől, mikor fogja az atyai fa árnyéka megnyihítni égő fejemet? Mikor fogják az éji szélben a zúgó pálmák lecsillapítani és elbájolni életemet?»

Éjjel, a tenger rekedt bömbölése mellett, fölemelkedik a hazátlan fájdalmas hymnusa: «Oh! ha az óceán, moz-

dulatlanul állván a néma homályban, elaludnék a juniusi vagy juliusi szélcsendben, hallani vélném a távoli szellőben Cuba nádasainak és pálmafáinak hangját!»

«Oh! ne kárhoztassatok arra, hogy itt keseregjek, mint a melegágyban, üvegek közé zárva hervad más éghajlatnak ettől fogva meddő növénye.»

E parancsoló emléke a hazának, a honi napnak e szeretete visszavitte HEREDIÁT Mexicóba. Itt eleinte ügyvéd volt, azután tisztviselői rangra emelkedett. Megnősülvén és családapává lévén, az amerikai Kelet viharos állhatatlansága még inkább elremíté. Oly verseket olvastak tőle, melyekben egy Sylla kezét hívta fel és áldotta e vérengző gyámságot. A képzelem ritkán tudja mérsékelni magát bizalmában vagy rettegésében: nagyon sokat remél a szabadságtól és nagyon fél tőle; ekkor a diktaturát hívja fel és néha ugyanazon viharokat találja más név alatt.

Akármint volt, HEREDIA költői híre nagy maradt ez egyenlítői köztársaságok minden változása közt. Közelebb jutva most Cubához, keseregve látta még mindig a spanyol uralom alatt görnyedni, s nem kevésbé megfosztva a függetlenségtől, mint a szabadságtól. Utazása, melyet büntetlenül tett e szigeten, kevés reményt hagyott számára; és visszatérve Mexicóba, elveszté örökös hivatalát egy új és kérelhetetlen törvény következtében, minőt néha hozni szoktak a köztársaságok. Még ifjan, de betegesen és boldogtalanul, a költő megtört ennyi csapás alatt. 1839. május 7-én halt meg. Emlékezetét, melyet a két Amerika hírlapjai dicsőítettek, nem kevesebb hódolattal ünnepelte Spanyolország, mely ez időtájt alkotmányossá lett. Panegyristája és a spanyol hazafiságnak tolmácsa egy más lyrai tehetség lett, mely szintén Cuba ege alatt született, de tartózkodásánál és tanulmányainál fogva európai volt.

Valóban, ekkor tündöklött Madridban egy fiatal nő, kinek híre nem gyengült meg a meglepetés első varázsának s egy más még hatalmasabb és nem kevésbé mulakony csábnak elmultával. Életének néhány részlete meg fogja mondani, hogyan alakult e költői lélek.

Doña GERTRUDA GOMEZ DE AVELLANEDA spanyol nő az amerikai Keletről. Mint HEREDIA, ő is Cubában született, 1806-ban, Port-au-Princeben, hol atyja, a sevillai származású Manuel Gomez, tengerészeti főnök volt. Anyja cubai volt, de spanyol fajú. E gyarmatban nevelkedve, hol sem iskola, sem színház nem volt, az ifjú GOMEZ csupán néhány spanyol költő olvasásából merített oktatást és ihletést, és a tropikus ég látásából, melyet egy költő «a legragyogóbb mennyezetnek nevez, mit maga az Isten tiszteletének ünnepeire boríthatott.» Gyermekkorától fogva versekben magasztalta, a mit látott. Atyját igen ifjan veszté el. Még nem volt tizenégy vagy tizenöt éves, midőn anyja újra férjhez ment egy spanyol ezredeshez, s vele és új férjével Európába költözött. Előbb Franciaországban szállva ki, néhány hónapot Bordeauxban töltött s azután Corogneba ment, mostoha apja hazájába. Déli Franciaország, éjszaki Spanyolország, mindez csaknem Éjszak volt a tropikus ég e gyermekére nézve, ki a cubai ragyogó éghez, világos éjkekhez volt szokva. Az ifjú GOMEZ sokáig szenvedett honvágyában, melyet jobban éreznek a Kelet száműzöttjei, mint Európa utazói. Mélyebbre hatolt Spanyolországban, Cadixban és Sevillában lakott, és Andaluzia szép tavaszában némi lehet érezte szülőföldre éghajlatának; a nappal együtt újra megtalálta a lelkesedést és költészetet.

A Granadában, Cordovában nyert ezernyi hódolat után később Madrid izgalmas világába tért. Ragyogó szépségével, mely szelleme átlátszó fátyolául tűnt fel, a spanyol

szemekre nézve egyszerre nemzeti és fél-idegen kellemmel díszesítve, mindenek fölött nagyságot és erőt fejezván ki tehetségével, de egyesítve vele azt a tiszta ízlést, azt a szigorú szabatosságot, mely sokkal ritkább volt Spanyolországban, hogysen eredetinek ne lássék: bámulatba ejté, elbájoló mindazokat, kik hallották. TULA neve alatt, melyet néhány barátja adott neki, épen oly híres volt, mint mindama reménye a boldogságnak és szabadságnak, melylyel akkoriban magát kecsegtette Spanyolország.

Lantos költeményei, melyek a két következő évben jelentek meg, eleinte a szalonokban lettek népszerűek s mindenfelé ismételtettek. Első tragédiáját, *Alphonso Muniot*, melyet Madridban adatott elő, elragadtatva tapsolták. Virágkoszorúk hulltak a szerző lábához; utána éji zenék jöttek lakása előtt, s elnevezték a castiliai Melpomenének. A színpadon diadalmaskodott, az akadémiákban csodálták, a társaságokban, melyeket szava éltetett, hódolattal vették körül, talán ki is volt téve a világ irigy megszólásainak, a pártok rágalmainak; de a szép GOMEZ DE AVELLANEDA verseiben nem adott másnak helyet, mint a haza, az erény, a dicsőség érzelmeinek.

Harmincz éves korában, meghatva mély ragaszkodásától a cortes egyik ifjú és híres képviselőjének, kit a forradalom Madrid politikai főnökének rangjára emelt, neki nyujtá kezét; de e választás nem volt más, mint a haldokló vigasztalása és büszkesége. Pedro Sabater, kit doña GOMEZ férjül fogadott, fölemésztve magát a szószéki harcokban és a fejetlenséggel küzdő becsvágy nehéz fáradalmaiban, végső határát érinté mellbetegségének. A kitünő hölgy, ki vele egyesült, csak az édes testvér gondjait és virrasztásait hozta magával és az Isten angyalának áldásait. Férje elvesztése után, hosszú gyászában, e szív, mely sokáig megtagadta

magától a szerelmet s csak a sír mellett érezte, egészen a vallásnak szentelte magát. Don Luis de Leon és szent Teréz szelleme újra megjelent GOMEZ DE AVELLANEDA gyászfátyola alatt.

Vajjon e költészet, elválasztva egétől, nyelvétől, szavától, mely úgyszólván veleszületett és csengő eszköze, meg fogja-e tartani ugyanazt a bájt és hatalmat? Nem fog-e gyakran, még természetes bőségében is, mai művészetünk utánzásának látszani, s nem lesz-e mintegy meggyengült képe a francziák utolsó költői korszakának? Örömszavakra van ma kimondani, hogy LAMARTINE és VICTOR HUGO versenyezzenek Havanna egével és Andaluzia világával azon tisztelet felett: ki ébreszté fel ez élénk képzelmet s támasztott egy második dicsőséget, mely méltó az övékre?

A *Napoleon Szent-Helenán* című szép óda, e kevéreke az istenítésnek és elátkozásnak, ez igaz ítélete a költészetnek az erő és lángész visszaélése ellen, csaknem egészen új életre kél az egyenetlen strophájú fordításban, melyet az ifjú GOMEZ huszonkét éves korában készített róla; és VICTOR HUGO egyik szép éneke, még szorosabban és szigorúbb mértékben fordítva, a *Költő* című dal visszaadja természetességben és szenvedélyben a spanyol nyelvnek azt, a mit a kitűnő francia költő pompában és fényben vett tőle.

Nemcsak erre szorítkoznak ez idegen múzsa kölcsönzései, melyek a francia költészetet a tropikus vidék pálmái alá, csillogó éjszakáiba vitték: LAMARTINE és VICTOR HUGO más versei, sőt PARNYNak egy, igaz hogy egészen ártatlan darabja is, egybevegyülnek doña GOMEZ ihleteivel. Mikor még szülőföldről is ír és visszatér oda gondolatában, hogy könyeit hullassa egy sír fölé és ünnepelje elhúnyt fiatal elődjét, a költő HEREDIÁT, gyászenekének jelszavául két verset vesz LAMARTINEBÓL.²

E dalok és mások úgy tűnhettek fel, mint szerencsés visszhangjai egy ismert zengzetnek, mint a lelkesedés visszaverődő sugarai, melyeknek még heve is inkább az emlékezés meghatottságát, mint a lángész hirtelen teremtését tanúsítja. De doña GOMEZ a kor és fájdalom érettségével, jobbat is talált lelkében, s még a gondolat függetlensége is eredeti hangot adott verseinek. Így azon korszakban, midőn Franciaországban arról tanácskoztak, hogy barátságos kiegyezés útján visszahozzák Napoleon dicső hamvait, midőn ez épen oly kevésbé politikai, mint költői eszme a francia kormányt és törvényhozó testületet foglalkoztatá, a dícsőítések és istenítések áradatában, melyek különféle módokon újra felszínre hozták az erőnek mindig veszedelmes imádását, doña GOMEZ e nemes véleményt hangoztatá idegen ajkon :

Franciaországhoz, Napoleon hamvainak visszahozataláról.

«Legyen elég neked, oh Franciaország, a dicsőség, melylyel e férfiú betölté tájaidat! Legyen elég, hogy a történelemben egyesítve látod nagy nevét a tieddel! Legyen elég ez emlékoszlop, melyen hatalmas keze halhatatlan nyomot vésett a bronzba! Hagyd, hagyd a világnak ez elszigetelt zordon sírt, hol a szigorú végzet őrzi a nagyravágyás és gőg óriását, a rideg és pusztá sziklák közt, míg a tenger zavart zúgással töri meg lábainál tajtékozó habjait.

«Hagyd ott őt! Sem dalok, sem imák nem hangzanak fel érte e zord sziklán, magányos sírja körül, mely oly ékesszóló némaságában. Hagyd ott őt! Kiséret nélkül, magára zárva, hadd aludjék meddő és sötét szirtjén, a dynastia nélküli király és ne jöjjön a Pantheonba, oh Páris, örült zajongásodat hallgatni.

«Szent-Helena az ő sírja. Wagram, Austerlitz, Ma-

rengo és Jena nevei nem zavarják ott búskomoly árnyát: sem a kevély hadoszlop nem oltalmazza sasaival e sirt, sem a trombita nem harsog, sem az ágyú nem dörög mellette; de a világ szemléli őt s jobban megrémül bukásán, mint győzedelmeitől. Az óriási kisértet, dicsősége palástjának némaságába burkolva s elhaladni látva maga előtt a forradalmakat és törvényeket, a népek és fejedelmek számára félelmes okulás marad e szirten.»

LAMARTINE egy beszéde, ugyanezen időből, szintén foglalt magában valamit a mély értelemből, mely itt a költészet alatt rejtőzik. De doña GOMEZ nem hallotta azt, és szelleme lyrai formában találkozott a francia szószék egyik ihletésével. Keressünk azonban másutt még magasabb szempon-
tokat.

Pedro Sabater özvegye még az imádságban is feltalálta a költészetet; innen van *Hymnusa a kereszthez*. A tárgy szent méltósága, a keresztény gyötrődés súlyossága fölemeli itt a költő tehetségét, s a kifejezésben és dallamban a fájdalom és hit oly nyugalomát adja neki, melynek csaknem lefordíthatatlan egyszerűsége álomban hallott, de újra föl nem található mystikus hang gyanánt tűnik fel. Tizenöt századnyi távolságban újra megjelen a ptolemaisi püspök költészete egy amerikai spanyol nő ajkán. Mily propaganda az evangéliom számára! Mily rohamos gyorsaság az idő végtelenében s mily ihletet vett tőle ez új ének!

«A keresztet énekelem. Ébredjen a világ! Népek és királyok, halljátok! Hallgasson el a mindenség szavainkra! És te, legfőbb szerzője az összhangnak, ki hangokat adsz a tengernek, a szélnek, a madárnak, kölcsönözz férfiúi erőt hangjaimnak és tégy képessé elmondani, szigorú költészettel, a kereszt hatalmát.

«Emeljétek, emeljétek föl dicsőséges zászlótokat, oh

magasztos bajnokai a hitnek! s árnyában ünnepeljék diadalmát a népek! Emeljétek föl, hogy ne jusson fel hozzá a magasba a gonoszság lépteinek zaja.

«Emeljétek, emeljétek fel a királyi zászlót, melynek látása a mélységbe dönté az Olympról a régi pogányság isteneit. Emeljétek föl, a mint Constantin ragyogtatá császári homlokán, az isteni labarumhoz csatolva Róma sasait.

«Emeljétek föl, a mint a diadalmas barbárok csodálták a népek és törvények romjainak közepette. Paripáik lábával tiporták Európa fényét, jóllakva harczokkal és hőstettekkel. De a kereszt szentelt oltárai előtt a legyőzött megtanítá imádkozni a győztest.

• «Emeljétek föl, úgy a mint megjelent, békésen és szépen, hogy szelidség által megnemesítse azok igáját, kiket a Gondviselésnek felszabadítani tetszik a felső Amerikában. Az idő egy lépést tett, és viszontagságai közt, melyek épen oly gyorsan szabadítanak fel, mint lesujtanak, az egyik világ már nem adófizetője a másiknak; de az inkák és aztékek napja megvilágosítja a Kalvária változatlan oszlopát.

«Emeljétek föl; mert az ingadozó emberiségnek szüksége van támogatására. Nem látod-e, mint kutat, s egyszerre nyugtalanul és gögösen, mily bizonytalanul hanykódik? Merész vágya megijed gyöngeségétől; és elszédülve megállapodván, vonaglásokban meríti ki erejét, lerántva ma azt, mit tegnap fölmagasztalt, s hasztalanul megreszkettette a világot.»

Nem merjük végig kísérni a költőt áhítatos hevében, mert nem vehetjük kölcsön tőle összhangjának báját. De nem érezünk-e egyszerre lelkesült és magas értelmet e nemes üdvözlésében a keresztény és szabad Amerikának, és nincs-e itt némi nagyság, mint REGINALD HÉBER verseiben, mely előre sejtí és akarja, hogy az evangéliom az egész világon elterjedjen?

«Virágozzál, szent fa! Világítson meg az örök igazság csillaga és a mennyei malaszt patakja táplálja roppant gyökereket! Virágozzál! Terjeszd ki ágaidat, hogy Ádám fáradt faja megpihenjen szent árnyékodban, a világ egyik végétől a másikig!

«Imádjának az elhaladó századok és te állj élökön mozdatlanul! Hajoljon meg azonnal az ég, a föld, a mélység, mihelyt felhangzik neved! Te mutatod az emberré lett Istent; te emeled föl az embert Istenig!»

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

(A lantos költészet jövője.)

E szemle, mely oly közel ért hozzánk, megállapodik egy utolsó probléma előtt, melyet néha fel szoktak állítani. A lelkesedés és képzelem kora elmúlt-e a népekre vagy épen kimerült az emberre nézve? Európát, hol a művészetek csillaga öt század óta soha sem hagyta el a láthatárt, most az isteni világosság elvesztése fenyegeti? Nem várhat-e többé mást, mint egyikét azon, a világban már jelzett korszakoknak, midőn az anyagi dolgok tudománya lerombolja az eszmény érzését, midőn az erő és munka köznapi jólét bilincseiben tart milliónyi értelmet, melyekben kialudt a polgári szabadság és a művészetek szeretete? Föl kell-e tennünk, hogy Európa, a mindenség hatalmas anyavárosa, gyarmataival barázdázva a világot, vérével együtt kora vénséget ültetett belé, és hogy Éjzsak-Amerika területein, melyek szünetlen terjednek, s városaiban, melyek oly gyorsan teremnek, nem honosított meg polgárosodásunk több százados tapasztalásaival és legújabb találmányaival egyebet, mint a gyakorlati józan ész, a nyereség értelmes hajhászását és a munkának azt a tevékeny felosztását, az életnek azt a technikai és sürgős felhasználását, mely oly

kevés időt hagy a lélek és ízlés gyöngéd gyönyöreire? Vajjon a polgárosult világ egyetlen jövőjéül, végső haladásául nem lehetne mást képzelni, mint diadalát annak, a mit társadalmi tudománynak neveznek, ama hasznossági egyenlőségnek, melyet némelyek, a képzelem nélküli ábrándozók, a vallás nélküli rajongók, azzal akarnának megvalósítani, hogy a közös élet és a munkabér szabályainak alárendelt demokratikus színvonalat állítanának fel, míg mások készek volnának azt sokkal kényelmesebben és gyorsabban a katonai és polgári zsarnokság egyszerű ténye által képviselni?

Nem hiányoznak a theoretikusok, kik az utóbbi utopiát ajánlják. Komolyan dicsérték a Cæsarok uralmát Rómában, mint a társadalmi egyenlőség korszakát, melyhez erkölcsünk állapota közelebb visz minket s melyet mi is ígérhetnénk magunknak.

Siessünk az érdekelt tudomány e sophismáira megfelelni, hogy a tény, melyre jog híján hivatkoznak, helytelen és csalékony. E boldog materialismus, melyben az emberi faj kedvét lelte volna Róma egyenlő igája alatt, a lelkek e szunnyadása a szolgaságban, soha sem létezett. Nem tekintve a palotai forradalmakat, melyek félbeszakíták a dolgok e rendjének szabályos folyamát és megváltoztatták főszemélyeit, az abszolút hatalomnak e természetes esetlegien és gonosz kárpótlásain kívül, megvolt e korszakban, melynek a fönnebbi elmélet üdvös mozdulatlanságát hirdeti, szünet nélkül megvolt az erkölcsi érzés legtevékenyebb lázadása, a legizzóbb tűzhely az elmék és szívek számára.

Épen ez volt a cselekvésbe vitt lelkesedésnek és a hősieségig emelkedő hitnek korszaka. Ne kísértsük meg hát azt állítani, ne hízelegjünk magunknak azzal, hogy még a multban is létezhetett valaha oly nagy állapot a emberi társadalomnak, mely meg volt fosztva a nemes izgalom minden

ösztönétől, mely elveszté a függetlenséget minden alakjában, mely nyugalommal és boldogsággal zárkózott a hódítás gyűrűjébe, és nem vágyott másra, mint a mindennapi kenyérre, a rabszolgaság egyenlőségében. Olvastuk a Césárokról rendeleteit; de nem hallottuk az elnyomottak kiáltásait, védelmeiket, himnusaikat, imádságaikat.

Valóban, ekkor történt, hogy mindenfelé, a kamarákban, hol összegyűltek, a katakombákban, hol elrejtöztek, a bányákban, melyeknek művelésére ítéltettek, ez emberek himnust énekeltek az Istenhez és erősítést nyertek az evangéliom maximájából: «Nemcsak kenyérrel él az ember, hanem minden igével, mely az Isten szájából jő.» Azaz, eldobva magukra nézve a hallgatás és szolgaság által megvásárolt otromba jólét osztályrészét, a lélek javai után vágyódtak, hitök nyilvános megvallása, testvéreik sorsának enyhítése, a bűn és elnyomás megbélyegzése, a világ megjavítása és meghódítása után.

Így a régi római állam látszólagos és szolgai békéje mozdulatlanságával és árnyékával egy új állam legtevékenyebb munkáját takarta. Távol attól, hogy elhagyta volna a világot, a lelkesedés, a lélek heve, mely hajdan a közéletnek számos és a belevegyült szenvedélyek által gyakran megrontott érdeke közt oszlott szét, most megtisztult és élénkebb lánggal tündökölt a szentély rejtett tűzhelyén.

E segítségnek, mely nem hiányzott a hanyatlás napjaiban, a képzelem és szív e szövétnekének, mely nem aludt ki az ó világból az újba vezető úton, vajjon el kellene halványúlnia és enyésznie a világ jövő napjain? A lelkesedés elvesztése, a költészet haszontalansága vajjon oly haladás, melyet várunk kell az anyagi élet fokozatos tökéletesítésétől? Vajjon ez volna értelmünk büntetése, mely nagyon ügyel ez egyetlen érdekre és azért nagyon hasonlít

MILTON kapzsi angyalához, ki még az égben is beleszeret a lábával taposott arany fényébe, s ettől fogva hűtlen lesz Istenhez és lebukik világosságából?

Nem, nem lesz így. Mindaz, a mi külsőleg növeli az ember erejét, mindaz, a mi eleinte megkettőzteti rá nézve az időt vagy megrövidíti a tért, utóljára is a lélek önmagához való visszatérésének válik hasznára; mert az ember, mindent összevéve, csak abban nagy, a mit elméjével gondolt és szívével érzett.

Mondjuk hát ki örömmel, hogy a vallásban, a tudományban, a művészetekben, végül a politikai érényben, a polgári társadalom e végczéljában, mindig fenmarad, szünet nélkül létre jő a lelkesedés becses kovásza.

Valóban, nem szemmel látható-e, daczára az emberi hatalmak lassúságának és kétségeinek, hogy gyors léptekkel közeleg a kor, melyben a kereszténység a világ új pontjain is elterjed, hogy mindenfelé ezt segíti elő a fegyverek, a kereskedelem, a művészetek ereje? Tekintsük először is Európát; lássuk, mint szorúl össze, mint tünedezik keleti határán a barbarizmus, hogy majdan egészen eltűnjék. A palota bűnei, a vérengző politika, a tömeges mézszárlások, melyek mintegy harmincz évvel ezelőtt a közönséges joghoz tartoztak Törökországban, most már el vannak tiltva. Csak oly föltétel alatt áll még fenn, ha újabb szokásaiban hatalmas védőihez hasonló polgárosult állammá igyekszik válni. Scio sziget pusztítói, a görög papság 1825-ki lemészárlói nem rég tiltakoztak az idegen támadás ellen, mely hajóhaduk vereségébe foglalta egyik tengerparti városuk lakóit; a jogra és emberiségre hivatkoztak, közepette házi rabszolgaságuknak és a barbarizmus megerősítésének, melyet ázsiai hordáikból merítnek: furcsa zürzavar, mely nem lehet állandó s mely a világ átalakulását készíti előre!

És így Európának e vén földén, melyet annyira felhántak és megmunkáltak már, e bányában, hol annyi kar lankadt el, messziről indult és hiába késleltetett ellenállhatatlan mozgalom tör új utat a vallás és a művészetek diadalának. A görög városok fellázadása, Navarin felgyújtása, Morea felszabadítása, Algier elfoglalása által megkezdett munka tovább halad a politika ellenmondásain keresztül. Átléptünk már a tizenkilencedik század közepén: mielőtt végére érnének, a muzulmán barbárság ki lesz úzve Európából. A szép tájak a Duna és Ázsia partja közt a keresztény fajokra fognak maradni; a Sophia temploma ismét keresztény lesz; Konstantinápoly városa, Európának e keleti bejárása, melyet négy századdal előbb gyáván átengedtek a törököknek, kik a mézszárlás jogán foglalták el s a butaság jogán tartották azóta igájok alatt, kiérdemelvén azt a címet, hogy e nemzet a legalkalmasabb hasztalanul bírni egy nagy birodalmat, — ez a város vissza lesz adva Európa keresztény szövetségének. Akár mint szabad és semlegesített város, akár mint egy görög állam fővárosa, akár mint a nagyhatalmak közt vitás hódítmány, Konstantinápoly, Maltához és Marseillehez oly közel, a polgárosult erők tényleges gyorsasága mellett nem tartozhat sokáig más világhoz, más szellemhez, mint a keresztény Európához.

Candia, ez a kereskedelme és művészetei által csodálatos föld, e kárpótlás az elkerülhetetlen osztozásban, nem maradhat barbár; és e készülöben levő változások, e forradalmak, melyek keleti Európa felett függenek, a legnagyobb műhöz fognak vezetni, melyet maga elé tűzhet a jelenkori szellem: ujjá fognak születni e szép tájak, melyek a klazomeni öböltől az ázsiai Olymp hegyéig és az apostol hét városától Antiochia és Nikomedia faláig, az ázsiai tartomány neve alatt, oly termékeny birodalmat képez-

tek. Az elhagyott romok és a feliratok széttört kövei megmondhatják, mivé lehetne e csodálatos föld nem csupán egy európai faj tevékeny uralkodása, hanem az új művészetek és a jelenkori tudomány villamos erejének hatása alatt.

Ez volt álma FOURIERnek, a francia tudományos akadémia kitünő titkárának. «Syria, úgymond, Jonia, Cilicia, Troas! A fej elszédül annak gondolatára, mivé lenne e föld, ha gépeink munkálnák meg, s az a víz és tűz, melylyel mi rendelkezünk. Megvolna itt számunkra, legszebb tájaink termékeivel együtt, a tropikus vidékek minden gazdagsága. Kis-Ázsia egy második Amerika, Európa ajtaja előtt.»

Látjuk hát, hogy a cselekvés ereje, a ragyogó valóságok látványa, mely lelke a speculációnak, nincs kimerítve reánk nézve, és Európa inkább mint valaha kész nagy dolgokat művelni, új láthatárokat nyitni, új földeket termékenyíteni és letépni a reá váró érett gyümölcsöket. Sőt mondjuk ki, hogy erejének ehhez az alkalmazásához, a kereszténységnek és polgárosodásnak ázsiai és afrikai keleti határaink felé való fokozatos kiterjesztéséhez van kötve a világ valódi egyensúlya, Európa szellemének dicsőséges és maradandó kiválósága a roppant amerikai szárazföld felett, melyet fölfedezett és benépesített.

Terjedjenek csak el Európa keletén a tudományok emelkedett művelésével és védelmök alatt a művészetek hatalmas alkalmazásai, a polgári erények és a nemes fogalmak, melyek azoknak forrásai; legyen csak ott a keresztény közjog az erő szabálya, s ne tűrjék el a terület egy pontján se a rabszolgaságot és az embervásárt; ragyogjon csak tűzhelyén s terjedjen el a körülfekvő gazdag tájakon az európai polgárosodás, melyet oly messzire visznek hajóink: és Európának

semmi félni valója sem lesz az oly gyorsan szaporodó milliós embertől Éjszak-Amerikában, kik vadonról vadonra terjeszkednek dél felé.

De még itt is mily tág tere s mily ihletése kínálkozik az ember erkölcsi tevékenységének! Mennyi emléke, mennyi utánzása, mennyi dicső nyoma a régi világnak, emlékeinek, fővárosainak, mindennemű nagy neveinek, művészeinek, némely régi hagyományainak és legújabb találmányainak! És ugyanakkor mennyivel szabályosabb arányok egy csapásra készült reproductióiban! Mennyivel óriásiabb és szabadabb nagyság az elterjedt művészetek alkalmazásaiban, a nagyobb szerű természet s a nemzetek rohamos, csaknem határtalannak látszó növekedésének fokozatán.

Tudjuk mindazt, a mit mondtak, a mit néha maguk az amerikaiak mondanak nagyon száraz és nagyon pozitív életökről, előkelő illúziók nélküli durva erkölceikről, városaik állandó zajgásáról, egyesületeik munkás tevékenységéről, mely első telepítvényeseik ismételt fejszecsapásaihoz hasonlít a vadonban. A demokratikus színvonal szigorúsága még inkább növeli e hideg tevékenységét a józan észnek, melyet a személyes érdek s az egyenlő jólét szükséglete élesít.

Azt hinnők, hogy újra élve s megszázszorozva látjuk a régi római szatirikus által leírt álnok és nyers társadalmat, hol reggeltől estig, a forumon, a comitiákban, a praetoriumban szünet nélkül marakodtak a polgárok, mintha valamennyien valamennyiök ellenségei volnának. És mégis, a magánérdekek e munkás fővényén, a hazaszeretetnek mily közös lehellete hozza közel egymáshoz az amerikai szíveket! Mily nagynak látszott az Unio, midőn fenyegeték! Mint élteté a közös szabadság lehellete mind e zordon önzéseket, és ez ifjú Amerika születő szelleme mily

keményen fogadta partjain az idegen betörőknek jogtalan támadását.

Nem kételkedhetünk hát a fölött, hogy e névtelen fajban, e sokszoros és kevert népben, mely éjszaki Amerikától délig terjed, megvan már a hazafias lelkesedések legjobbika; az, mely épen úgy ragaszkodik a szabadsághoz, mint szülőföldéhez, s mely a törvények szeretetét a honi léggel szívta be. Aztán ez erejére büszke fajnak, mely alig tud más igát viselni, mint a veszélyt és munkát, üdvös féket vet a valás, a hit buzgalma és az isteni tisztelet fegyelme. A puritanizmus, mely vérbe fojtotta a régi angol társadalom megkülönböztetéseit és hatalmait, jó korán összetartó köteléke lett az amerikai egyenlőségnek. Pótolta e roppant területen az erkölcsi aggályoskodás és önkéntes kényszer által a hivatalos erő ritka és félénk közbelépését; vallásilag kormányozta az embereket, kiken oly nehéz emberi tekintélyvel uralkodni; és így e tevékeny és nyugodt, népjogában ellenállhatatlan és csaknem ellenőrizhetetlen társadalomnak ellensúly és mérséklő gyanánt az evangéliomi jogot adta, a jogosság és szeretet legfőbb törvényét.¹

Az emberi tökéletlenség s a demokratikus tökéletlenség kétségkívül sokban eltörölte ez isteni törvényt, bármint mutatták uralmának elismerését. Az a föld, hol a keresztény érzésnek oly nagy heve, a vallási szabálynak oly nagy hatalma van, egyszersmind az az ország is, hol, mint Ázsiában s az első századok keresztény Európájában, még megvan a rabszolgaság, az ember vásárlása, physikai leigázása.

De a szabadságnak, mely sok tévedést és visszaélést enged meg, megvan legalább az az üdvös hatása, hogy azokat nem hagyja nyugton, szakadatlanul zaklatja az ellenmondás és rosszalás által, szükség esetén az emberi lelkiismeret-

tet is fölkelte ellenök s előbb vagy utóbb kijavítja a törvényt az erkölcsi ösztön által.

Nincs-e ma is szemünk előtt e vigasztaló igazság záloga? Midőn az Unio egyik kerületében, mely egyike a legvagyonosabbaknak s a jólét és uralom gögje által legjobban megkeményülteknek, egy szerény és áhítatos asszony fölemelte szavát a rabszolgaság istentelen és mindenható szokása ellen; midőn ugyanazon csapással megtámadta a törvényt, az előítéletet, a fősvényiséget, a gyönyörvágyat, minden emberi szenvedélyt, melyek a szokásnak, a józan észnek, a szabad nép büszkeségének oltalma alatt szövetkeztek: ez a gyöngé hang, melyet szent lelkesedés éltetett, mindenütt visszhangra lelt, ezernyi hang ismételte az amerikai világban s általküldte a tengeren; az emberiesség új heve gyújtá lángra a templomok szószékeit s a hívek gyülekezeteit. A munka halad, a hit és az emberiesség nevében: úgy iparkodnak kivívni a rabszolgaság eltörlését, mint magának az evangéliomnak befejezését; és daczára az érdek ellenállásainak, a politika álokainak, daczára az orvoslás nehézségének, melyet a baj túlsága növelt, meg lehet jövendőlni, hogy e szenny el fog tűnni az amerikai világból; s e szókat lehet mondani a kereszt árnyékában haladó emberiesség buzgalmának: *In hoc signo vinces.*

Midőn ily munkák vannak fentartva az emberi szó cselekvésének, midőn a jó iránti tiszta lelkesedés mindennapi rugója marad a társadalmi reformoknak, ne féltsük se a népet, se a korszakot attól, hogy kiszáradnak az erkölcsi élet forrásai: nem ez ama haladása az anyagi számításnak és erőnek, mely csak úgy hosszabbítná meg egy nemzet életét, ha megfosztaná lelkét táplálékától.

Nem: az erkölcsök változnak, a politikai formák átala-

kúlnak, a nyelvek elmúlnak, és a fajok átültetése növelheti és gyorsíthatja mindez elkerülhetetlen változásokat; de az emberi lélek, érzékenységgel, ítéletével, képzelemével, nem változik, nem fajúl el, nem veszít el semmit hatalmának föltételeiből. Midőn az erő lankad, midőn a szövétnek helyet változtat, midőn valamely nemzet, fáradságtól és szenvedéstől elkoptatva, nem érzi többé magában a társadalmi élet nagy idegeinek lüktetését: akkor már más nép vette át örökét. Midőn valamely nyelv megvénhedett szülőföldén, vagy elidomtalanúlva az új éghajlat alá való átmenetelében, elvesztette első alakjának finom ösztönét, kellemét vagy erélyét, és nincs többé viszonyban a zavaros és új világgal, mely körülveszi: se baj! a szellem villáma, a lélek megindulása kitör minden úton, mely megmaradt az értelem számára; s az építő művész lángesze a felhasznált csonka vagy idomtalan anyagok tökéletlenségében is felcsillámlik.

Ilyen volt ama hymnusok nagysága, eredeti jellege, melyeket a keresztény hit, a szájalom, a remény pazarul szórt a haldokló római világ nyomoruságainak közepette; ilyen volt a tiszta és magasztos buzgalomnak forrása, ama keresztény Arethusa, mely nem szűnt meg néhány átlátszó erecskét bocsátni a barbárság hullámai közé. Őrízkezdünk azt hinni, hogy még borzasztóbb megpróbáltatás vár reá, vagy hogy valaha kiapadhat!

A nagyszámú tempломokból, melyeket Éjszak-Amerika épít a vadon minden határán az irgalom és szenvedés Istenének, vég nélkül fog fölfelé emelkedni a MILTONTól megjövendölt *hosanna*, mint az ember örök adóssága az ég iránt. A szószékekből, melyeket a buzgalom egysége, a hit szabadsága mellett, egyre szaporít Amerika keresztény felekezetei között, mindig fognak kiszökelni oly lángsza-

vak, melyek fentartják a szeretet lelkesedését a keblekben. E nagy nép közepett, mely a régi világ zsákmányaival és minden új nap hatalmas találmányaival gyarapszik, a tizenegyedik órának e munkásai között, kik oly gyorsan fejezik be munkájokat és teljes bért kapnak, e nyers és tanúlt nemzetben, mely újonnan született s tele van tapasztalással, mely épen oly büszke erejére, mint a művészeti által leigázott nagyszerű természetre: lehetetlen, hogy a lélek költészetének, melyet a vallás, haza, család táplál, ne legyen meg egykoron Keletje és Dele.

Vajjon csupán SHAKSPERE és MILTON nyelvén fog ez történni, a gazdag városok közepett, hol máris több gondolkozó és történész támadt? Vagy a REGINALD HÉBER neve alatt Istennek szentelt templom közelében, mely az amerikai angolok oly távoli honfitársának emlékét hirdeti? Vagy az új világ legvégén, ERCILLA és a cubai száműzött, a bolyongó költő csengő nyelvén, kinek néhány versét ismételtük volt? Az új világ költői műve valamely egységes nagy népből fog-e kiemelkedni, melynek mintegy hálaadó és diadalmi hymnusa lesz? Vagy szabadító kiáltása lesz e nagy nép valamely részének, mely a többiektől elszakad a vallás és jogosság valami parancsoló kötelességének nevében? Vajjon végül az irodalmi teremtésnek ez ereje, mely még hiányzik Amerikában, sokáig fog-e késni, elfojtva az összesség tevékeny haladásának s a mindennapi mozgalomnak súlya alatt, csaknem oly módon, mint a hogy a fegyelem és nagy szám törvényénél fogva az újkori roppant hadseregek tömegei s együttes mozdulatai a csatatüzzel szemben nem engedik feltűnni a hősiesség és egyéni ihletés részét?

Nem tudnók megmondani. De a szellemben épen úgy, mint a hitben, mindig voltak az Istennek választottai: és

mindaddig, míg az erkölcsi szép iránti lelkesedés nem lesz száműzve minden szívből, míg fentartói a lélek összes tisztességes szenvedélyei lesznek: pillanatonkint fel fogja gerjeszteni a költői gondolat villámát; fel fogja ébreszteni azt, mit a héber próféták éreztek az elnyomás vagy szabadulás napjaiban, mit a spartai király érzett, midőn a hazáért keresett halál előtt való napon, virágkoszorús fővel áldozatot mutatott be a Múzsáknak. Vallás, szabadság, hazaszeretet, törvénytisztelet, művészetek szeretete, vagy bármik vagytok, a míg ti léteztek, addig mindig támadhat lantos költő!

JEGYZETEK.

ELSŐ RÉSZ.

ELSŐ FEJEZET.

¹ BOILEAU, *Reflexions sur Longin*, II. 263.

² ἴστε μὰν Αἴαντος ἄλλαν
Φοῖνον, τὰν, ὄψια
Ἐν νυκτὶ, ταμὸν περὶ ὧ
Φασγάνῳ, μομφὰν ἔχει
Παίδεστιν Ἑλλάνων, ὅσοι Τρώανδ' ἔβαν.
Ἄλλ' Ὀμηρός τοι τετίμα-
κεν, δι' ἀνθρώπων, ὅς, αὐτοῦ
Πᾶσαν ὀρθώσαις ἀρετὰν,
Κατὰ ῥάβδον ἔφρασε
Θεσπεσίων ἐπέων λοιποῖς ἀθύρειν.
Τοῦτο γὰρ ἀθάνατον φωνᾶεν ἔρπει,
Εἴ τις εὐ εἶπη τι· καὶ πάγ-
καρπον ἐπὶ χθόνα καὶ διὰ πόν-
τον, βέβακεν ἐργμάτων ἀ-
κτὶς καλῶν ἀσβεστος αἰεὶ.

PIND. ed. BOISS. *1sthm.* 3.

³ Mémoires de l'Acad. des inscript. et belles-lettres. IV. 499.

⁴ PINDARE (Ed. BOISS.) *Olymp.* XIV. 88. 1.

⁵ David Simonides noster, Pindarus et Alcæus, Flaccus quoque, Catullus atque Serenus. Christum lyra personat, et in decachordo psalterio ab inferis excitat resurgentes. (HIERON PAULINO *Bibl. Sacr.* t. 1. p. 540.)

⁶ Ἐπάμεροι· τί δέ τις; τί δ' οὔτις;
Σκιάς ἕναρ ἄνθρωπος.

⁷ A Duna földrajzilag a Fekete-tengerbe ömlik; de BOSSUET költőileg minden tengert óceánnak nevez.

⁸ Philosophiæ præceptorem habuit Lysim Tarentinum, pythagoræum. Carmina cantare tibiis doctus est ab Olympiodoro. Postquam ephebus factus est, et palæstræ dare operam cæpit, non tam magnitudini virium servivit, quam velocitati. (CORN. NEPOS in Epam., Cap. II.)

⁹ PAUSAN. *Phocid.* cap. XXIV.

¹⁰ PIND. (ed. BOISS.) *Fragm.* 283. l.

¹¹ Μαντεύσο, Μούσα' προφατεύσω δ' ἐγώ. — PIND. (ed. BOISS.) *Fragm.* 296. l.

¹² PIND. (ed. BOISS.) *Fragm.* 297. l.

¹³ PIND. (ed. BOISS.) *Fragm.* 283. l.

¹⁴ PIND. (ed. BOISS.) *Fragm.* 292. l.

¹⁵ Ψυχὰι, ...

Εὐσεβέων δ' ἐπουράνιοι νόοισαι,
Μολπαῖς μάκτρα μέγαν ἀείδοντ' ἐν ὕμοις.

PIND. (ed. BOISS.) *Fragm.* 292. l.

¹⁶ ARISTOTELES. *Polit.* lib. VII. cap. 1.

¹⁷ PIND. (ed. BOISS.) *Fragm.* 293. l.

¹⁸ Νόμος, ὁ πάντων βασιλεὺς
Θνατῶν τε καὶ ἀθανάτων,
Ἄγει δικαῖον τὸ βικιότατον
Ἰπερτάτα χειρὶ.

PIND. (ed. BOISS.) *Fragm.* 299. l.

¹⁹ PIND. (ed. BOISS.) *Pyth.* IV. 137. l.

²⁰ PIND. (ed. BOISS.) *Fragm.* 305. l.

²¹ PIND. (ed. BOISS.) *Nem.* VIII. 221. l.

²² PIND. (ed. BOISS.) *Pyth.* VIII. 152. l.

²³ PIND. (ed. BOISS.) *Olymp.* 27. l.

²⁴ Nam in poëtis, non Homero soli locus est, ut de Græcis loquar, aut Archilocho, aut Sophocli, aut Pindaro, sed horum vel secundis, vel etiam infra secundos. CIC., *Orator.*, c. 1.

MÁSODIK FEJEZET.

¹ PAUSAN. *Bæot.* c. 23.

² HORAT. *od.* 4. lib. III.

³ PLUTARCH. *Mor.* 425. l.

⁴ PAUS. *Boeot.* cap. XXII.

⁵ PIND. (ed. Boiss.) *Frag.* 304. 1.

⁶ PIND. vit. ex Eustath.

⁷ PIND. (ed. Boiss.) *Nem.* 3. 193. 1.

⁸ PIND. vit. Bois. 6. 1.

⁹ *Ἡ μάλα Πρωτομάχα τε καὶ Εὐμητις λιγύφωνοι

Πινδάρου ἔκλαυσαν θυγατέρες πινυταί·

*Ἀργόθεν ἦμος ἴκοντο, καμίζουσ' ἔνδοσι κρωσσοῦ

Λεῖψαν' ἀπὸ ξείνης ἀθρόα πυρκαϊῆς.

¹⁰ PLUTARCH. *Mor.*, 426. 1.

HARMADIK FEJEZET.

¹ Delphi Phœnicizantes, etc. etc. auctore Edm. Dickins.
Oxon. (1655.)

² U. o.

³ Az ószövetség alexandriai görög fordításának szerzői.

⁴ 49. zsoltár.

⁵ ISAIAS 14. fej.

⁶ Αἶ, αἶ! Λειψύδριον προδωσέταιρον,
οἴους ἄνδρας ἀπώλεσας, μάχεσθαι
ἀγαθούς τε καὶ εὐπατρίδας,
οἳ τότε ἔδειξαν οἴων πατέρων ἔσαν.

Pœt. lyr. græc. ed. Bergk. 872. 1.

NEGYEDIK FEJEZET.

¹ TGUKYD. 1. 3. c. 10.

² HOM. *hymn.* in Cererem, V. 470.

³ Pœt. lyr. græc. (ed. BERGK.) 467. 1.

⁴ U. o.

⁵ Plut. *Mor. Instit.* Lac. 34.

⁶ Pœt. lyr. græc. (ed. BERGK.) 482. 1.

⁷ U. o. 469. 1.

⁸ U. o. 479. 1.

⁹ U. o. 489. 1.

¹⁰ U. o. 472. 1.

¹¹ U. o. 477. 1.

¹² Pœt. lyr. græc. (ed. BERGK.) 477. l.

¹³ U. o. 473. l.

ÖTÖDIK FEJEZET.

¹ Orpheum poëtam docet Aristoteles nunquam fuisse; et hoc Orphicum carmen Pythagorei ferunt cujusdam fuisse Cercopis. — Cic. de Nat. Deor. l. I. §. 38.

² PIND. (ed. BOISS.) Pyth. IV. 130. l.

³ PAUSAN. *Boeot.* c. XXX.

⁴ U. o.

⁵ PLUT. *Mor. De Mus.*, 1393. l.

⁶ Nox erat et placidum carpebant fessa soporem
Corpora per terras; silvæque et sæva quierant
Aequora, cum medio volvuntur sidera lapsu;
Cum tacet omnis ager, pecudes, pictæque volucres,
Quæque lacus late liquidos, quæque aspera dumis
Rura tenent, somno positæ sub nocte silenti,
Lenibant curas et corda oblita laborum;
At non infelix animi Phœnissa.

⁷ Pœt. lyr. græc. (ed. BERGK.) 549. 1.

⁸ HEROD. l. I. c. 24.

⁹ PAUS. *Lacon.* c. XXV.

¹⁰ Pœt. lyr. græc. (ed. BERGK.) 566. l.

HATODIK FEJEZET.

¹ HORAT. *Od. lib. I.* 32.

² U. o. l. II. 13.

³ Pœt. lyr. (ed. BERGK.) 573. l.

⁴ HÏM. *Soph. orat.* 622. l.

⁵ HEPHÆSTION, ed GAISFORD, 134. l. Villoison ad HOMER. *proleg.* 59.

⁶ Pœt. lyr. (ed. BERGK.) 619. l.

⁷ A Critic. *hist. of the lang. and litter. of ancien Greece.* T. III.

⁸ *Rhetor.* l. II. c. 9.

⁹ HORAT., *Odor.* l. IV. 9.

¹⁰ Pœt. lyr. græc. (ed. BERGK. 615. l.)

¹¹ HIMER. Soph. orat. 330. l.

¹² Lyric. græc. cur. BOISS. 55. l.

HETEDIK FEJEZET.

¹ Pœt. lyr. græc. (ed. BERGK.) 325. l.

² PLUT. in Sol. §. VIII.

³ Pœt. lyr. græc. (ed. BERGK.) 303. l.

⁴ U. o. 310. l.

⁵ U. o. 308. l.

⁶ U. o. 309. l.

⁷ Quintil. Instit. l. X. c. 1.

⁸ Phal. Epist., ed. Walck. 150. 276. l.

⁹ Misera hominum mente, in defectibus, scelera, aut mortem aliquam siderum pavente: quo in metu fuisse Stesichori et Pindari vatium sublimia ora palam est, deliquio solis. (PLIN. lib. II. c. IX.)

NYOLCZADIK FEJEZET.

¹ Arist. Metaph. lib. I. §. 55.

² L. COUSIN szép megjegyzését Xenophanesről.

³ Pœt. lyr. græc. (ed. BERGK.) 357. l.

⁴ U. o. 356. l.

⁵ Emped. agrig. ed. Sturz., 513. l.

⁶ U. o. 530. l.

⁷ U. o.

⁸ U. o. 528. l.

⁹ U. o. 529. l.

¹⁰ Ὀριγένους φιλοσοφούμενα, ed. Emm. MILLER. 96. l. — SCHNEID. Philol. V. I. 437. l.

¹¹ HIER. Phil. Alex. in Aur. Carm. ed Needham. 3. l.

¹² U. o. 6. l.

KILENCZEDIK FEJEZET.

¹ Pœt. lyr. græc. ed BERGK. 871. l.

² Jul. Imp. Misop. 28. l.

- ³ Lyr. græc. cur. Boiss. 73. l.
- ⁴ Pœt. lyr. græc. ed. BERGK. 796. l.
- ⁵ U. o. 775. l.
- ⁶ U. o. 776. l.
- ⁷ U. o.
- ⁸ U. o. 777. l.
- ⁹ U. o. 796. l.
- ¹⁰ Dionys. Halicarnas. t. V. 222.

TIZEDIK FEJEZET.

- ¹ Βιογράφοι, ed. A. Westerm. 95. l.
- ² HESIOD. Theogon. V. 1—23.
- ³ HOR. Epist. t. II. ep. 1. v. 244.
- ⁴ PIND. ed. Boiss. Pyth. II. 105. l.
- ⁵ PIND. (ed. Boiss.) Olymp. II. 33. l.
- ⁶ HEROD. l. VIII. §. 26.
- ⁷ PIND. (ed. Boiss.) Isthm. 8. 268. l.
- ⁸ Analect. Brunck. t. II. 523. l.
- ⁹ AESCH. Pers. 60. l.
- ¹⁰ U. o. 54. 55. l.
- ¹¹ U. o. 60. l.
- ¹² U. o. 62. l.
- ¹³ U. o. 68. l.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

- ¹ M. TULL. Cic. Tusc. l. II. c. 10.
- ² PROMETHEUS unbound, a lyr. dr. by Per. Bish. Shelley.
- ³ AESCHYL. fragm. p. 256.
- ⁴ AESCH. Agam.
- ⁵ SOPHOKLES: Ajas.
- ⁶ SOPHOKLES: Oedipus király.
- ⁷ SOPHOKLES: Oedipus Kolonosban.
- ⁸ HERM. opusc. t. VII. p. 211.
- ⁹ EURIP. HIPPOLYT.
- ¹⁰ U. o.
- ¹¹ HORAT. Art. poet. v. 283.

¹⁵ ARIST. Lovagok. (AZ ARISTOPHANES-idézetek ARANY JÁNOS fordításából vannak.)

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

- ¹ VITRUV. lib. II. in præf.
- ² Pœt. lyr. (ed. Boiss.) 26. l.
- ³ ANALECT. BRUNCK. lect. 225. l.
- ⁴ Græc. histor. fragm. t. II. 476. l.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

- ¹ PLUT. im Demetr.
- ² OVID. in Ib. v. 531.
- ³ STOB. Florileg. Tit. 119.
- ⁴ CALLIM. hymn. in Jov. v. 66 et sq.
- ⁵ CALLIM. hymn. in Apoll.
- ⁶ AMM. Marc. l. XX.
- ⁷ CALLIM. hymn. in Apoll. v. 26.
- ⁸ CALLIM. ed. Spanheim. t. II. p. 62.
- ⁹ ORPH. Hymn. Procli, etc. p. 132.
- ¹⁰ U. o. p. 133.
- ¹¹ THEOCR. epigr. XII,
- ¹² THEOCR. idyll. XVII.
- ¹³ U. o. v. 76.
- ¹⁴ BOSSUET munkái, II. k. 220 l.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

- ¹ PLUT. Vit. Flam. p. 447.
- ² GLI ATTI e monumenti dei fratelli Arvali. Roma. 1795.
- ³ TIT. LIV. lib. VIII: c. 9.
- ⁴ Annosa volumina vatum
Dictitet Albano Musas in monte loquutas.
HORAT. Epist. I. lib. 2.
- ⁵ TIT. LIV. XXV. c. 12.
- ⁶ Ita latius factum fuerit pulpitem, quam Græcorum, quod

omnes artifices in scena dant operam. In orchestra autem senatorum sunt sedibus loca designata. — VITRUV. l. V. c. 6.

⁷ Otio qui nescit uti, plus habet negoti
Quam cui est negotium in negotio.

Aul. Gel. Noct. Att. l. XIX. §. 10.

⁸ De canticis in Romanorum fabulis scenicis. WOLFF, Halde, 1825. — HERMANN, Element. doctrinæ metricæ. p. 169.

⁹ CICER. Tuscul. l. III. 19.

¹⁰ CICER. pro Sextio, 56. 57,

¹¹ U. o. 58.

¹² Enni poeta, salve, qui mortalibus
Versus propinas flammeos medullitus.

Enn. Satyr. I. 3.

¹³ Heu! qui salsis fluctibus
Mandet me ex sublimi vertice saxi?
Jamjam absumor: conficit animam
Vis vulneris, ulceris æstus.

(Acc. Philoct. 19.)

¹⁴ VELLEIUS PATERCULUS. l. II. c. 9.

¹⁵ HOR. l. II. ep. l. v. 187.

¹⁶ Paulum severæ Musa tragœdiæ
Desit theatris.

HORAT. Odar. II. 1.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

¹ LUCRET. l. III. v. 907.

² U. o. 930.

³ CATULL. Carm. 46.

⁴ U. o. 34.

⁵ U. o. 61. v. 67.

⁶ U. o. v. 86.

⁷ PIND. Nem. IV. (ed. Boiss.)

⁸ CATULL. Epithal. Pelei et Thet.

⁹ U. o. v. 384.

TIZENHATODIK FEJEZET.

¹ HOR. Ep. l. III. l. v. 9.

² OVID. Trist. l. IV. eleg. X. v. 45.

³ . . . . . Et una

Pindarici fidicen tu quoque, Rufe, lyræ.

(OVID. ex Ponto, lib. IV. ep. XVI. V. 27.)

⁴ HORAT. l. I. od. 12.

⁵ Prope sacrilegium ratus sum, Cossu spoliatorum suorum Cæsarem, ipsius templi auctorem, subtrahere testem. T. LIV. l. IV. c. 20.

⁶ HOR. l. III. od. 6,

⁷ Marcus Antonius, super festinatas Livie nuptias, objecit, feminam consularem e triclinio, viro coram, in cubiculum abductam, rursus in convivium, rubentibus auriculis, incomptiore capillo, fuisse reductam. Suet. in Octav. c. 69.

⁸ HOR. l. III. od. 14.

⁹ U. o. od. 25.

¹⁰

Usque ego postera

Crescam laude recens, dum Capitolium

Scandet cum tacita virgine pontifex.

HOR. l. III. od. 30.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

¹ TACIT. Ann. l. XIII. §. 15.

² Stat. Sylvar. lib. II. Geneth. Luc.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

¹ Affirmabant hanc fuisse summam culpæ suæ, vel erroris, quod essent soliti stato die . . . carmen Christo, quasi Deo, dicere secum invicem. PLIN. Jun. lib. X. Epist. 97.

² Rit. Græc. juxt. us. Orient. Eccles.

³ Clem. Alex. Oper. t. I. p. 312.

⁴ Rit. Græc. juxt. us. Orient. Eccles.

⁵ U. o.

- ⁶ S. Greg. Naz. Op. t. II. p. 208.
⁷ U. o. p. 216.
⁸ U. o. p. 286.
⁹ U. o.
¹⁰ U. o. p. 294.
¹¹ U. o.
¹² U. o. p. 668.
¹³ U. o. p. 670.
¹⁴ U. o. p. 672.
¹⁵ Synesius hymnusai. (Boiss.) p. 102.
¹⁶ U. o. p. 106.
¹⁷ U. o. p. 151.
¹⁸ U. o. p. 152.
¹⁹ U. o. p. 154.
²⁰ U. o. p. 156.
²¹ Procl. Hymn. p. 179.

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

- ¹ PRUD. oper. Hymn. matut.
² PRUD. oper. Cathemer. hymn.
³ . . . Ergo Quinctilium
 Perpetuus sopor urget.
⁴ PRUD. oper. Cathemer. hymn.
⁵ Salvete, flores martyrum,
 Quos, lucis ipso in limine,
 Christi insecutor sustulit,
 Ceu turbo nascentes rosas.
 Vos prima Christi victima,
 Grex immolatorum tener,
 Aram ante ipsam simplices,
 Palma et coronis luditis.
⁶ DIV. PAUL. Poëmat. p. 633.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

- ¹ L. Rossi ékesszóló dicsőítését MIGNET által.
² PÉTR. canz. 2.

- ³ Δῖος Ἀλέξανδρος, πρήσας Καδμήϊον ἄστυ,
 Πινδαρέων πάμπαν φείσατο τῶν μεγάρων.
 Σουδάριος δ' οὐ μόνον ἔσωσε μέλαθρον αἰδοῦ,
 Αὐτὰς οἱ ἄλλο νέον τεύξεν ἐπ' Αὔσονίης.

«Az isteni Sándor, felgyujtván Kadmos városát, egészen megkímélte PINDAROS házáat. Le Sueur nem csak megmentette a költő palotáját, hanem másikat is, egészen újat emelt neki Ausoniában.»

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

- ¹ Krantzii Saxonia.
² Quarterly Review. T. XLIX. p. 12.

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

- ¹ If thou wert by my side, my love,
 How fast would evening fail,
 In green Bengal's palmy grove,
 Listening the nightingale.

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.

- ¹ Ne feledjük, hogy e könyv eredetije az ötvenes években jelent meg.
² Le poëte est semblable aux oiseaux de passage,
 Qui ne bâtissent pas leurs nids sur le rivage.

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

- ¹ Lásd erről TOCQUEVILLE szép munkáját: A demokratiáról Amerikában.
-

TARTALOM.

ELSŐ RÉSZ.

I. FEJEZET.

	Lap
Pindar szellemének általános jelleme. — Milyen jelenkori typus nyujthat róla fogalmat. — Hasonlatossága BOSSUET szónoki fenségével	3

II. FEJEZET.

Néhány hagyomány PINDARÓL	28
---------------------------	----

III. FEJEZET.

A lantos költészet lényege. Mennyiben természetes az em- berre nézve. — Keleti jellege. — Különféle hozzávetések az emberi szellem találkozásait és utánzásait illetőleg. — A héber óda	35
--	----

IV. FEJEZET.

A görög lyrismus PINDAR előtt. — HOMER hymnusai. — A lantos költészet az Iliasban. — ÁRCHILOCHOS; szellemé- nek némi romjai	64
---	----

V. FEJEZET.

Az orpheusi hagyományok. — Az Aziából származó köl- tészet Spartában: Alkman. — METHYMNAI ARION	76
--	----

VI. FEJEZET.

- A politikai és harczias óda: ALKAEOS. — A szenvedélyes költészet, a mythológiában és a szerelemben: SAPHO. —
A görög művészet tökéletessége --- --- --- --- --- 86

VII. FEJEZET.

- Lantos költészet elegiai formában. — SOLON politikai dalai. — KALLINOS és TYRTAEOS harczai dalai. — STESICHOROS 101

VIII. FEJEZET.

- Bölcseési hymnusok. — XENOPHANES. — PARMENIDES. — EMPEDOKLES. — Pythagorasi iskola --- --- --- --- --- 114

IX. FEJEZET.

- A régi Görögország népies dalai. — ANAKREON. — SIMONIDES --- --- --- --- --- 129

X. FEJEZET.

- AESCHYLOS PINDAR kortársa. — A két költő rokonsága. — AESCHYLOS lyrismusának nagysága és változatossága --- 137

XI. FEJEZET.

- Conjecturák és részletek a Prometheus-trilógiából. — AESCHYLOS drámái és csodás lyrismusa. — Kardalainak viszonya SOPHOKLES és EURIPIDES kardalaihoz --- --- --- --- --- 160

XII. FEJEZET.

- A költői képzelem hanyatlása Nagy Sándor uralkodása alatt. — A görög szellem fenmaradt nagysága. — Bölcseési lyrismus. — ARISTOTELES hymnusai. — Stoikus

iskola. — KLEANTHOS vallási hymnusa. — Athen meg- hódolása és lealjasodása. — A két DEMETRIUS. — A má- sodik apotheosisa... ..	190
--	-----

XIII. FEJEZET.

A görög művészetek elterjedése és súlyedése a macedon hódítás által. — A Ptolemeusok uralkodása. — Mester- séges irodalom. — KALLIMACHOS. — Az ál Orpheus hym- nusa. — Igazi költői ujjászületés. — THEOKRITOS... ..	200
---	-----

XIV. FEJEZET.

A lantos költészet a latinoknál. — Első vallási és házi éne- kek Rómában. — Görögország utánzásai. — A római szinpad kardaljai és lyrai hatásai	229
--	-----

XV. FEJEZET.

A lantos költészet más kísérletei Rómában, a szinpadon kívül, de mindig a görögök példájára. — CATULLUS tudós művészete. — LUCRETIVS. Nagy költészet Augustus ural- kodása előtt	245
--	-----

XVI. FEJEZET.

HORÁ CZ, mint lantos költő. — Utánzó és eredeti művé- szete. — A legrégebb görögök tanulmányozása és új szel- leme. — A tárgyak nagysága. — Az érzelmek félenk- sége. — A styl és ízlés tökéletessége; ritka ihletés, a gyö- nyörén kívül. — E költészet hatalmas bája és hosszú tartóssága	266
---	-----

XVII. FEJEZET.

A római polytheismus utolsó dalai. — Pervigilium Vene- ris. — SENECA. — STATIUS	282
---	-----

MÁSODIK RÉSZ.

XVIII. FEJEZET.

	Lap
Uj korszak. — Kezdeté a régi világ közepett. — A keresztény liturgiák költészete. — Népies és tudós lyrismus...	291

XIX. FEJEZET.

Latin lyrismus a keresztény ihletés alatt. — PRUDENTIUS. — Szent Paulin, nolai püspök	333
--	-----

XX. FEJEZET.

Dante, mint lantos költő	343
---------------------------------	-----

XXI. FEJEZET.

Olasz lyrismus. — Lyrai ér a spanyol szellemben. — HERRERA, LUIS DE LÉON, RIOJA, szent Teréz. — Költői ébredés Franciaországban. — RONSARD ál-lyrismus...	364
---	-----

XXII. FEJEZET.

Lantos költészet éjszakon; kényszerű kihagyások. — Az éjszakai költészet a brit typusban tekintve. — Eredeti dalok; mesterséges kísérletek. — MARLOWE, SHIRLEY, MILTON, COWLEY. — GRAY tudós költészete	394
--	-----

XXIII. FEJEZET.

A francia költészet hanyatlása a XVIII. században. — A forradalom hatása a francia és idegen képzelmekekre. — LEBRUN. — ANDRÉ CHÉNIER. — COLERIDGE. — Angol szellem Indiában. — A calcuttai püspök	411
---	-----

XXIV. FEJEZET.

Lap

Új költői ébredés déli Európában. — Olaszország. — Két utolsó lyrikusa. — A lantos költészet Franciaországban a XIX. században. — A spanyol költészet Mexicóban és Spanyolországban	432
---	-----

XXV. FEJEZET.

A lantos költészet jövője	457
Jegyzetek	469

